

Stedelijke herstructurering en sociale cohesie

Gideon Bolt

Morag I. Torrance

Utrecht, februari 2005

DGW/NETHUR-partnership 30

Colofon

ISBN: 90-5405-067-5

Druk: A-D Druk BV, Zeist

Uitgave: februari 2005

Exemplaren van deze publicatie zijn verkrijgbaar bij:

NETHUR

Postbus 80115

3508 TC Utrecht

Tel: 0302532250

Fax: 0302540604

E-mail: nethur@geog.uu.nl

Website: <http://nethur.geog.uu.nl>

Bij NETHUR is tevens meer informatie verkrijgbaar over het DGW/NETHUR partnership en zijn andere publicaties uit de reeks te bestellen. Via de website zijn veel van de publicaties ook te downloaden als PDF-bestand.

Inhoudsopgave

Voorwoord

1	Inleiding	7
1.1	Inleiding	7
1.2	Sociale samenhang en stedelijke herstructurering in Nederland	9
1.3	Gemengd wonen in de buitenlandse literatuur	12
1.4	Conclusie	14
2	Sociale cohesie in de literatuur	15
2.1	Inleiding	15
2.2	Wat is sociale cohesie	15
2.3	Sociale cohesie in drie dimensies	16
2.3.1	Sociale interactie	17
2.3.2	Gelijkgerichte opvattingen over de buurt	18
2.3.3	Expressiviteit en identificatie met de buurt	18
2.4	Sociale cohesie in herstructureringsbuurten: onderzoeksvragen	20
3	De Onderzoeksgebieden	23
3.1	Inleiding	23
3.2	Hoograven/Tolsteeg in Utrecht	23
3.2.1	Herstructurering in de wijk	26
3.2.2	Gerealiseerde herstructureringsprojecten in Tolsteeg en Nieuw-Hoograven	27
3.3	Bouwlust in Den Haag Zuidwest	29
3.3.1	Herstructurering	32
3.3.2	Het herstructureringsproject in De Steden	34
3.4	Samenvatting	36
4	Herstructurering, Buurtkeuze en (On)tevredenheid	39
4.1	Inleiding	39
4.2	De enquête en de respondenten	39
4.2.1	Respons	39
4.2.2	Oude en nieuwe bewoners vergeleken	40
4.3	Wooncarrière in de buurt?	41
4.4	De keuze voor Bouwlust en Hoograven	43
4.5	De evaluatie van de veranderingen in Bouwlust en Hoograven	45
4.6	Conclusie	49
5	Sociale cohesie in Bouwlust en Hoograven	51
5.1	Inleiding	51
5.2	Sociale cohesie I: sociale netwerken	51
5.2.1	Sociale contacten	52
5.2.2	Contacten tussen groepen	54
5.3	Sociale cohesie II: Gelijkgerichte opvattingen	56
5.4	Sociale cohesie III: Identificatie met de buurt	60
5.5	De drie dimensies van sociale cohesie in samenhang	62

5.6	De opbrengsten van sociale cohesie	64
5.7	Conclusie	66
6	Conclusie	69
6.1	Inleiding	69
6.2	De onderzoeksvragen beantwoord	69
6.3	Overwegingen voor het herstructureringsbeleid	73
	Literatuur	77
	Bijlage I: Sociale cohesie in het wetenschappelijke debat	85
1.1	Sociale cohesie in historisch perspectief	85
1.2	Sociaal kapitaal en sociale cohesie	87
1.3	Negatieve gevolgen van sociaal kapitaal en sociale cohesie	91
	Bijlage II: Tabellen en aanvullende statistische informatie	93

Voorwoord

Veel mensen zijn bezorgd over de toekomst van onze samenleving, zoals onlangs weer naar voren is gekomen in het *Sociaal en Cultureel Rapport 2004*. De sociale samenhang is in de ogen van velen aan het afbrokkelen en men verwacht voor de toekomst ook een steeds verdere afname van de politieke en maatschappelijke betrokkenheid. Veel sociale wetenschappers geven voeding aan deze ongerustheid en treden op als een soort onheilsprofeten die, in de woorden van Pahl (1991, p. 345), "...regularly affirm that there has been some fall from grace and that the morality of their times is confused and impoverished". Daarmee staan ze overigens in een lange traditie die terug is te voeren tot de opkomst van de sociologie in de negentiende eeuw. Er zijn echter ook andere wetenschappers die minder pessimistisch zijn, zoals de Amsterdamse socioloog Schuyt (1997), die opmerkte dat de samenleving geen oude stoel is die zomaar uit elkaar valt. Met dit rapport hebben wij een bijdrage willen leveren aan de maatschappelijke en wetenschappelijke discussie over sociale cohesie. Dat hebben wij gedaan door op buurtniveau te kijken naar de relatie tussen stedelijke herstructurering en sociale cohesie. Op dit terrein is er in Nederland en Groot-Brittannië wel al behoorlijk wat onderzoek gedaan, maar dat is voornamelijk beperkt gebleven tot één dimensie van sociale cohesie, namelijk sociale contacten in de buurt. In dit onderzoek hebben we sociale cohesie vanuit een breder perspectief benaderd en hebben we ook gekeken naar aspecten als binding met de buurt en gemeenschappelijkheid van normen en waarden. Verder hebben wij ons afgevraagd in hoeverre sociale cohesie van belang is voor de stabiliteit in de buurt en het gevoel van veiligheid. Sociale cohesie mag dan een belangrijk motief zijn bij stedelijke herstructurering (zie ook de DGW/NETHUR publicatie van De Kam en Needham uit 2003), maar het is in de meeste gevallen geen doel op zich. Een versterking van de sociale cohesie in de buurt wordt namelijk als een belangrijk middel gezien om de leefbaarheid van de buurt te verbeteren.

Dit onderzoek is uitgevoerd in het kader van het Partnership-programma van het Directoraat-generaal Wonen en de onderzoeksschool NETHUR. We bedanken dr. R. Vos voor zijn begeleiding namens de Directie Strategie van DGW.

Gideon Bolt
Urban and Regional research centre Utrecht

Morag I. Torrance
School of Geography and the Environment, University of Oxford

1 Inleiding

1.1 Inleiding

In de Nota Stedelijke Vernieuwing van 1997 wordt de concentratie van lage inkomensgroepen gezien als een risicofactor voor de leefbaarheid van wijken. Een eenzijdige bevolkingssamenstelling brengt het gevaar met zich mee van zichzelf versterkende processen van verloedering van delen van steden. Om het tij te keren is een gedifferentieerde samenstelling van de bevolking geboden. Hiervoor is de herstructurering van de woningvoorraad de oplossing: *"Voor een gezonde toekomst van de stad is een gedifferentieerde samenstelling van bevolking en woningvoorraad noodzakelijk. Waar in bepaalde wijken eenzijdigheid domineert of dreigt, kan door het vergroten van de gevarieerdheid van het woningbestand worden aangestuurd op kwaliteitsverhoging van het woon- en werkmilieu"* (p.79).

Het idee dat via de differentiatie van de woningvoorraad sociale problemen in stadswijken opgelost kunnen worden leeft niet alleen bij de rijksoverheid, maar ook bij de woningcorporaties. Voor 60% van de woningcorporaties is het creëren van een 'evenwichtige' bevolkingssamenstelling een belangrijk argument bij hun investeringen in herstructureringsgebieden (De Kam & Needham 2003). Opvallend is overigens dat dit bij hun activiteiten op uitleg- en Vinexlocaties veel minder vaak (20%) een rol speelt. Ook veel gemeenten denken met een heterogene bevolkingssamenstelling meer te kunnen bereiken. Een heterogene bevolkingssamenstelling staat synoniem voor 'evenwichtigheid' en leidt daarmee tot een betere sociale samenhang. Zo denkt bijvoorbeeld de gemeente Amsterdam via het aantrekken van de middenklasse een goede sociale structuur te creëren met veel onderlinge contacten (Van der Klis 2004). In Amersfoort gaat men nog een stapje verder in dit gemeenschapsdenken door wijken als 'leefbasis' voor de bewoners te kenschetsen. Met het creëren van een gemêleerde bevolkingsopbouw denkt men sociale stabiliteit en onderlinge binding ('positieve sociale controle') te bevorderen en bovendien ook nog individualisering en vereenzaming tegen te gaan.

Vanuit wetenschappelijke hoek is er veel kritiek gekomen op het idee dat menging van bevolkingsgroepen sociale problemen op zou lossen. Het naïeve idee achter menging is dat het leidt tot meer onderlinge contacten. Hiermee neemt de sociale cohesie in de buurt toe, hetgeen de leefbaarheid weer ten goede komt. Het probleem bij deze redenering is het uitgangspunt dat de wijk een sociale eenheid is waar zich een groot deel van het alledaagse leven afspeelt. In 1955 wees J.A.A. van Doorn er echter al op dat de buurt geen sociaal integratiekader meer is. Voor de meeste bewoners geldt dat de buurt nauwelijks een rol speelt in het sociale leven. Voor zover bewoners wel sterk op de buurt zijn gericht, betreft dat juist vooral homogene buurten. In gemengde buurten leeft men (op zijn best) veelal langs elkaar heen (Kleinmans, Veldboer & Duyvendak 2000).

In de Nota Wonen (2000) lijkt het Ministerie van VROM zich de kritiek aangetrokken te hebben. Er wordt gedeeld in de kritiek van de VROM-raad (1999) dat te makkelijk wordt verondersteld dat menging van inkomensgroepen ook voor de zwakkeren positieve effecten zal hebben. In de nota wordt daarom gesteld: *"Het kabinet ziet sociale differentiatie van wijken en buurten dan ook niet als doel op zich"* (p.177). Voor wat betreft de sociale doelstellingen van herstructurering komt de nadruk meer te liggen op

het bieden van de mogelijkheid aan sociaal mobiele bewoners om een wooncarrière binnen de buurt te maken.

Met het aantreden van het eerste kabinet Balkenende komt het tegengaan van wijken met een eenzijdige bevolkingssamenstelling echter weer centraal te staan. Het Strategisch Akkoord (2002, p.14) meldt hierover: *"Inburgering is nog geen integratie. Daarvoor is meer vereist. De groei van wijken met een eenzijdige bevolking van allochtone herkomst moet worden tegengegaan, onder meer door een gevarieerder woningaanbod."* Ten opzichte van de discussie in de jaren negentig is er wel één duidelijk verschil. Eenzijdigheid in de bevolkingssamenstelling wordt nu gedefinieerd in termen van etnische herkomst, terwijl de definitie van 'eenzijdigheid' of 'onevenwichtigheid' eerder breder was in de zin van een concentratie van mensen met een zwakke sociaal-economische positie, waaronder mensen met een laag inkomen, langdurig werklozen, mensen met een lage opleiding of van een andere etniciteit (Ministerie van VROM + G4 1996; Ministerie van VROM 1997). Het Ministerie van VROM (2002) wil daarom niet alleen met de wooncorporaties afspreken dat ze een aanmerkelijke bijdrage leveren aan het aantrekkelijker maken van stadswijken voor de midden- en hogere inkomens, maar ook aan het creëren van woonmilieus die de integratie van allochtonen bevorderen.

In een gezamenlijke brief aan de Tweede Kamer van de ministers Kamp en Nawijn (23 december 2002), naar aanleiding van de rapportage integratiebeleid etnische minderheden, komt de mengingsgedachte heel sterk naar voren: *"Het lokale bestuur heeft de verantwoordelijkheid om in samenwerking met verhuurders en woningcorporaties het bestaan en ontstaan van woonwijken met een oververtegenwoordiging uit etnische groepen tegen te gaan"* (p.2). Het tegengaan van ruimtelijke segregatie maakt in de ogen van de ministers deel uit van een bredere aanpak van het integratieprobleem en problemen rond veiligheid en leefbaarheid. Opmerkelijk in de brief is dat de ministers niet alleen een rol zien weggelegd voor de stedelijke vernieuwing, maar ook voor de woonruimteverdeling: *"Bovendien zullen de mogelijkheden worden verkend om als woonruimteverdelingscriterium de bevordering van de integratie te hanteren voor nieuwkomers in de Nederlandse samenleving."*(p.8). De ministers beogen hiermee te voorkomen dat allochtone woningzoekenden automatisch in concentratiewijken terecht komen.

Het kabinet Balkenende II heeft op dit punt geen koerswijziging gemaakt ten opzichte van Balkenende I. In een reactie op het rapport "Bruggen Bouwen" van de commissie Blok stelt het kabinet: *"Het concentratievraagstuk kan in het integratiebeleid niet langer worden genegeerd (...). De aanpak van concentratieproblemen die het kabinet voorstaat kent twee centrale en evenwaardige invalshoeken: het verminderen van de concentratie van lage inkomens in woonwijken én het tegengaan van negatieve effecten van de concentratie van allochtonen op hun integratie"* (Minister voor Vreemdelingenzaken en Integratie 2004, p. 19). Om tot een 'meer gevarieerde wijkbevolking' te komen is gedwongen spreiding geen optie voor het kabinet, maar wordt wel gekeken naar aanpassingen in de toewijzing van huurwoningen. Daarmee komt het kabinet voor een deel tegemoet aan de wensen van de gemeente Rotterdam die in de rapportage "Rotterdam zet door" (zie Bolt 2004 voor een commentaar) voorstelde om Rotterdam te sluiten voor 'kansarmen' van buiten de regio. Het kabinet is dan wel van mening dat niet de stad als geheel op slot mag, maar geeft Rotterdam wel de mogelijkheid om de instroom van 'kansarmen' (geoperationaliseerd als mensen die minder dan 120% van

het minimumloon verdienen) in te dammen (Ministers voor Bestuurlijke Vernieuwing en Koninkrijksrelaties 2004).

Uit het bovenstaande is duidelijk geworden dat de centrale doelstelling van sociale differentiatie in het herstructureringsbeleid slechts voor een korte periode naar de achtergrond is gedrongen. Segregatie van lage inkomens en met name allochtonen wordt gezien als een bedreiging voor de maatschappelijke integratie. Een 'evenwichtige' samenstelling van de wijkbevolking daarentegen bevordert de sociale samenhang. Het is deze sociale samenhang of sociale cohesie die centraal staat in dit onderzoek. De probleemstelling is als volgt geformuleerd:

Welke effecten heeft het stedelijke herstructureringsbeleid op de sociale cohesie in buurten?

Sociale samenhang of sociale cohesie is een nogal lastig te definiëren begrip. In het volgende hoofdstuk wordt een poging gedaan tot operationalisering, waarna de probleemstelling uitgewerkt wordt in een aantal onderzoeksvragen. In de rest van dit hoofdstuk wordt een inventarisatie gemaakt van de literatuur over de relatie tussen sociale samenhang en fysieke ingrepen. In de volgende paragraaf zal aan de hand van recent Nederlands onderzoek bekeken worden in hoeverre de differentiatie van de woningvoorraad tot de gewenste sociale integratie tussen bevolkingsgroepen heeft geleid. In paragraaf 1.3 zullen de uitkomsten van het Nederlandse onderzoek worden afgezet tegen de resultaten van buitenlands onderzoek.

1.2 Sociale samenhang en stedelijke herstructurering in Nederland

Bij de projecten die in deze paragraaf worden behandeld gaat het niet in alle gevallen om stedelijke herstructurering *pur sang*. Wel gaat het steeds om de toevoeging van een substantieel aantal nieuwbouwwoningen in een wijk die gekenmerkt wordt door een hoog aandeel huishoudens met lage inkomens. Kruythoff e.a. (1997) halen twee scripties aan over nieuwbouwprojecten in Den Haag, namelijk in de wijken Moerwijk (76 koopwoningen) en Transvaalkwartier (65 koopwoningen). De projecten dragen bij aan meer differentiatie binnen de buurt voor wat betreft inkomen en gezinssamenstelling (gezinnen met kinderen), maar niet voor wat betreft etniciteit. De projecten trekken namelijk vooral allochtonen aan, waarbij Surinamers sterk zijn vertegenwoordigd. In het Transvaalkwartier gaat het zelfs vrijwel uitsluitend om allochtonen, die bovendien overwegend uit dezelfde buurt komen. Het nieuwbouwproject heeft er dus in geresulteerd dat succesvolle allochtonen voor de buurt behouden zijn gebleven. Voor wat betreft hun sociale contacten zijn de bewoners van de nieuwbouw alleen gericht op hun buren in het nieuwbouwproject. In Moerwijk zijn vooral oudere mensen in de oudbouw van mening dat het gemeenschapsgevoel is verdwenen. Bovendien zijn er klachten over vermindering van het uitzicht, de aantasting van het openbaar groen en het tekort aan parkeerplaatsen. In Transvaal zijn de mensen in de oudbouw niet negatief over de nieuwe bewoners. Zij vinden dat ze de straat netter houden dan de mensen die ervoor woonden. Wel vinden velen het, net als bewoners van het nieuwbouwproject zelf overigens, jammer dat er zo weinig Nederlanders op zijn afgekomen.

Van Beckhoven (2001) heeft naar de gevolgen gekeken van de herstructurering voor de sociale samenhang in twee Utrechtse wijken, namelijk Zuilen (Schaakwijk) en de Rivierenbuurt. Zij heeft alleen gekeken naar de bewoners van de nieuwbouw en een onderscheid gemaakt tussen oude bewoners (zij die na herstructurering op hetzelfde adres zijn komen wonen of binnen de wijk zijn verhuisd) en de nieuwkomers die van buiten komen. Een meerderheid van de oude bewoners onderhoudt de meeste contacten binnen de buurt en grosso modo is er maar een lichte afname van sociale contacten ten opzichte van de situatie voor de herstructurering. De nieuwe bewoners zijn veel minder op de buurt gericht in hun contacten dan de oude bewoners. Wel hebben huishoudens met kinderen vaak meer contacten in de nieuwe woonsituatie dan in de vorige woonsituatie. Deze contacten komen ook vaak tot stand via de kinderen. Overigens zijn veel onderlinge contacten oppervlakkig en komen bewoners relatief vaak met elkaar in contact via bewonersvergaderingen, wat betekent dat het contact weer wat af kan nemen als het 'nieuwe' er weer af is. Ruim tweederde van de oude bewoners vindt dat de buurt er ten opzichte van de vorige woonsituatie op vooruit is gegaan. Zij constateren ook veel minder verschillen in de manier van leven met andere bewoners dan in de oude situatie. De wijk is dus dat wat betreft homogener geworden en wellicht speelt dat mee in de positieve waardering van de herstructurering.

Van Beckhoven heeft samen met Van Kempen (Van Beckhoven & Van Kempen 2002) ook een studie gedaan naar de nieuwbouw op twee voormalige bedrijventerreinen: het GWL-terrein in Amsterdam (Staatsliedenbuurt) en de Plantage in Utrecht (Ondiep). In beide gevallen bestond de nieuwbouw voor ongeveer de helft uit koopwoningen. In Amsterdam kregen bewoners van het stadsdeel (Westerpark) voorrang bij de woningtoewijzing. In de Plantage gold geen voorrangregeling, maar ook hier kwam een groot aandeel van de mensen, vooral waar het gaat om de seniorenwoningen, uit hetzelfde stadsdeel. In beide buurten blijkt dat oude bewoners (mensen die binnen de buurt naar de nieuwbouw zijn verhuisd) in hun sociale activiteiten sterker op de buurt zijn gericht dan nieuwe bewoners (mensen die van buiten de buurt zijn gekomen). Opvallend is wel dat het verschil tussen beide groepen in Amsterdam veel kleiner is dan in Utrecht. Oude bewoners op het GWL-terrein bezoeken slechts iets vaker vrienden en familie in de buurt en recreëren er ook vaker. Voor wat betreft het horecabezoek en het verenigingsleven zijn ze zelfs net zo weinig op de buurt gericht als de nieuwe bewoners. De verschillen tussen oude en nieuwe bewoners kunnen voor een belangrijk deel teruggevoerd worden op sociaaldemografische kenmerken. Zo zijn mensen met een lage sociaal-economische status (laag inkomen, lage opleiding of werkloos), mensen met kinderen en ouderen relatief sterk op de eigen buurt gericht. Het hoge aandeel ouderen onder de oude bewoners in de Plantage is er dan ook mede verantwoordelijk voor dat deze groep sterker op de buurt is gericht dan de nieuwe bewoners.

Als het gaat om de emotionele binding blijken de oude bewoners ook op dit punt hoger te scoren dan de nieuwe bewoners. Wederom is het verschil kleiner op het GWL-terrein dan in de Plantage. Wat verder opvalt is dat de relatie tussen de gerichtheid op de buurt (als het gaat om sociale activiteiten) en de binding met de buurt minder rechtlijnig is dan vaak wordt aangenomen. In Amsterdam zijn het namelijk vooral de hogere inkomens, de hoger opgeleiden en de mensen met een baan die de sterkste binding met de buurt voelen. Dat zijn tegelijkertijd de groepen die voor hun sociale activiteiten relatief vaak de buurt verlaten. Verder ondernemen de eigenaar-bewoners onder de oude bewoners minder sociale activiteiten in de buurt, maar voelen tegelijkertijd niet minder binding

met de buurt dan huurders. Overigens geeft een aantal mensen aan dat ze zich wel verbonden voelen met de nieuwbouw, maar niet met de omliggende buurt.

Aan de oude bewoners is ook gevraagd om een vergelijking te maken met de situatie vóór de herstructurering. Alleen op het punt van de voorzieningen scoort de Plantage beter dan het GWL-terrein. Bewoners van het GWL-terrein spreken veel vaker van een vooruitgang ten aanzien van de aspecten leefbaarheid, ruimte en groen, sociale samenhang, betrokkenheid en imago (meer dan 80%!). In de Plantage worden de respondenten die van een vooruitgang spreken ten aanzien van de buurtbetrokkenheid zelfs in aantal overtroffen door de respondenten die een achteruitgang constateren. Het aantal mensen dat meer contact heeft met de naaste burenen dan in de vorige woonsituatie is in de Plantage slechts eenderde tegenover tweederde op het GWL-terrein.

Al met al lijkt het met de sociale samenhang op het GWL-terrein niet zo slecht gesteld te zijn. Dat heeft echter eerder te maken met overeenkomstige leefstijlen dan met een geslaagde menging. Het aandeel gezinnen met kinderen is erg hoog op het GWL-terrein en onderlinge contacten komen vaak via de kinderen tot stand. Bovendien zijn er veel mensen die specifiek gekozen hebben voor het nieuwbouwproject vanwege het milieuvriendelijke karakter. Veel mensen die meer burenencontact hebben dan in de vorige woonsituatie geven dan ook aan dat dat komt door de overeenkomstige leefstijl van de burenen. Verder zijn de contacten met de bewoners van de omliggende Staatsliedenbuurt vrij beperkt, hetgeen dus ook niet past in de doelstellingen van het herstructureringsbeleid.

In de studie *Integratie door differentiatie?* (Kleinmans, Veldboer & Duyvendak 2000) wordt aan de hand van casestudies in Groningen (Selderwijk-noord), Rotterdam (Nieuw Engeland, Hoogvliet) en Den Haag (Gasseltestraat e.o., Morgenstond) gekeken naar de effecten van gemengd bouwen op de sociale samenhang in de buurt. De hoofdconclusie die uit de casestudies getrokken kan worden is dat differentiatie niet leidt tot sociale integratie. Ten aanzien van de uitstraling en de fysieke kwaliteit van de buurt zien veel bewoners weliswaar een verbetering, maar als het gaat om de betrokkenheid bij de buurt, de sociale samenhang en (in mindere mate) de bevolkingssamenstelling in de buurt slaat de balans naar de negatieve kant uit. Opvallend is wel dat juist in de buurt waar niet gestreefd is naar sociaal-economische differentiatie en alleen sociale huurwoningen zijn toegevoegd (Nieuw Engeland), het vaakst een achteruitgang in sociale samenhang wordt gerapporteerd. Kleinmans e.a. concluderen hieruit dat het toevoegen van nieuwe statusgroepen blijkbaar minder spanningen geeft dan het voortbestaan van een moeizame verhouding tussen etnische groepen.

De drie casestudies laten zien dat tussen de bewoners van de oude woningen en de nieuwe woningen weinig interacties zijn. Het sociale leven van de bewoners van de nieuwe woningen speelt zich voornamelijk buiten de buurt af. Ook het toevoegen van koopwoningen leidt, in tegenstelling tot de gangbare gedachte, niet tot een grotere betrokkenheid bij de buurt (zie ook Elsinga 1995; Van Beckhoven & Van Kempen 2002). Zover men wel betrokken is op de eigen buurt, is er volgens Kleinmans e.a. sprake van een sterke 'interne gerichtheid'. Vooral senioren hebben een hele beperkte afbakening van de buurt, maar ook andere bewoners van de nieuwbouw laten zich weinig gelegen liggen aan de rest van de buurt. Een treffend voorbeeld hiervan is het jaarlijks georganiseerde buurtfeest in de Gasseltestraat e.o. in Den Haag. De

winkeliersvereniging was maar al te graag bereid om een financiële ondersteuning te geven totdat bleek dat het feest alleen bedoeld was voor de bewoners van de nieuwbouw. De eerste keer heeft de winkeliersvereniging de organisatoren nog kunnen overtuigen om ook de bewoners van de omliggende oudbouw uit te nodigen, maar toen die bereidheid het jaar daarop ontbrak, haakte de winkeliersvereniging af.

Uit de verschillende studies komt de indruk naar voren dat het versterken van de sociale samenhang geen goed motief is voor de woningdifferentiatie. In de buurten waar de samenhang toegenomen is (zoals Zuilen in Utrecht of het GWL-terrein in Amsterdam) is dat eerder te danken aan een homogenisering van de bevolking. Sociaal-culturele heterogeniteit leidt in het gunstigste geval tot een 'vreedzame coëxistentie', waarbij groepen langs elkaar heen leven omdat er nu eenmaal sprak is van statusverschillen en uiteenlopende belangen en interesses (zie ook Kleinhans e.a. 2000). In het ongunstigste geval leidt herstructurering zelfs tot een verslechtering van het sociale klimaat.

1.3 Gemengd wonen in de buitenlandse literatuur

Het ideaal van gemengd wonen is zeker niet alleen aan Nederlandse politici en beleidsmakers voorbehouden. Ook in andere landen wordt een herstructureringsbeleid gevoerd met vergelijkbare doeleinden. Cummings, DiPasquale & Kahn (2002) bestuderen de effecten van twee zwaar gesubsidieerde nieuwbouwprojecten in arme zwarte buurten in Philadelphia. Het gaat om ruim 300 koopwoningen waar uitsluitend zwarten uit de middenklasse naar toe zijn verhuisd. De verwachting was dat deze projecten zowel een economische als een sociale stimulans zouden zijn voor de beide buurten. De toevoeging van de koopwoningen had echter geen positieve invloed op de commerciële activiteiten en de huizenprijzen in de buurt. Verder suggereren de onderzoeksresultaten dat de nieuwbouwprojecten functioneren als een soort 'oase', omdat er nauwelijks interacties zijn met de rest van de buurt. Zo mijden bijvoorbeeld veel ouders de lokale openbare scholen. Brophy & Smith (1997) komen tot een vergelijkbare conclusie. Zij vergeleken zeven projecten in de Verenigde Staten waarin is gestreefd naar een mix van inkomensgroepen. Zij komen tot de conclusie dat het zelfs in een gesegregeerde samenleving als de Verenigde Staten mogelijk is om deze projecten op een succesvolle manier te realiseren. Tegelijkertijd maken zij zich weinig illusies over de beoogde gevolgen voor de sociale mobiliteit van de lage inkomensgroepen. De sociale interactie met de meer welgestelden in hun woonomgeving is namelijk verwaarloosbaar.

Ook in Groot-Brittannië wordt geprobeerd om wijken meer divers te maken, waarbij de aandacht vooral is gericht op de wijken die gedomineerd worden door sociale woningbouw. Net als in Nederland wordt dat vaak gedaan door sociale huurwoningen te slopen en daarvoor koopwoningen terug te bouwen. Onderzoek van Atkinson & Kintrea (2000) in Schotland toont aan dat de bewoners van koopwoningen nauwelijks op de eigen buurt gericht zijn en ook het idee hebben dat de buurtactiviteiten die georganiseerd worden niet voor hen zijn bedoeld. Fysieke afstand (hoe klein soms ook) tussen huur- en koopwoningen spelen een grote rol in het gebrek aan sociale interactie tussen eigenaar-bewoners en huurders. De contacten reiken namelijk vaak niet verder dan het eigen blok. Huurders zijn wel meer op de eigen buurt gericht, maar hebben ook weinig contacten met eigenaar-bewoners. Paradoxaal genoeg zijn het de huurders die

het minste buiten de buurt komen (voor een belangrijk deel ouderen), die zich ook het minst onderdeel voelen van de buurtgemeenschap. Blijkbaar is de relatie tussen gerichtheid op de eigen buurt en zich verbonden voelen met de buurt niet zo rechtlijnig als vaak wordt aangenomen.

Naast de gerichtheid op de buurt is ook het verblijfsduurperspectief van belang voor de sociale samenhang in de buurt. Als mensen van plan zijn om lang in de buurt te blijven wonen, zullen ze eerder relaties met buurtgenoten aanknopen en zich eerder inzetten voor de buurt. Bramley & Morgan (2003) komen echter tot de conclusie dat op de projecten in de armste stadswijken vooral mensen afkomen die voor het eerst een woning kopen en daarna ook weer relatief snel door willen verhuizen. De korte woonduur, in combinatie met de geringe gerichtheid op de eigen buurt, zorgt er voor dat er voor wat betreft de gemeenschapsvorming in deze buurt weinig heil is te verwachten van de eigenaar-bewoners.

Fysieke ingrepen hebben dus vaak niet het gewenste effect op de sociale samenhang in de wijk. In sommige gevallen levert het juist spanningen op tussen bevolkingsgroepen. McArthur (2000) beschrijft een project in Glasgow, waar de nieuwbouw voor de huidige buurtbewoners voor het overgrote deel onbetaalbaar is. Dat er in de ogen van de buurtbewoners alleen maar voor buitenstaanders wordt gebouwd is zeker niet bevorderlijk voor de relaties binnen de buurt, ook omdat tegelijkertijd beknipt wordt op het onderhoud van de huurwoningen. Wood (2002) concludeert voor wat betreft de Australische situatie ook dat de stedelijke herstructurering eerder leidt tot spanningen dan tot sociale integratie. Fysieke ingrepen hebben dus wel sociale consequenties, maar die pakken vaak eerder negatief dan positief uit.

Goodchild & Cole (2001) hebben overigens de indruk dat spanningen tussen verschillende sociale klassen in de buurt nu minder vaak opspelen dan vroeger. Tegenwoordig is de buurt namelijk veel minder belangrijk als bron voor sociale contacten en onderlinge steun. Daarmee zal een verschil in leefstijl met de burens minder snel reden tot irritaties geven. Hoewel de afwezigheid van spanningen dus de regel is in gemengde buurten, halen Goodchild & Cole (2001) wel twee uitzonderingen aan, waarbij spanningen vooral opgeroepen worden door de overlast van (of angst voor) criminaliteit. In een stad in Noordoost Engeland hebben eigenaar-bewoners geëist dat er een muur geplaatst zou worden rondom een pas opgeknapt buurtje van sociale huurwoningen en bewoners van een buurt in Hull hebben aan de gemeente gevraagd om de overlast veroorzakende jongeren uit een nabije torenflat te verwijderen.

Dat gemengd wonen meestal niet tot gemengd leven leidt is overigens geen nieuw inzicht. Gans (1961) heeft er al meer dan 40 jaar geleden op gewezen dat met behulp van de ruimtelijke inrichting wel sociale contacten tussen burens aangemoedigd of ontmoedigd kunnen worden, maar dat een gelijksoortige achtergrond of gemeenschappelijke interesses en waarden noodzakelijk zijn om contacten meer te laten zijn dan een beleefde uitwisseling van groeten. Homogeniteit is dus van belang voor de relatie tussen burens en helemaal voor vriendschappen. Een geringe mate van heterogeniteit kan het leven van buurtgenoten wel verrijken, maar een grotere heterogeniteit zal alleen maar leiden tot scherpe tegenstellingen.

Gans (1961) suggereert dus dat een geringe heterogeniteit wel kan werken en dat wordt gestaafd door onderzoek van Rosenbaum, Stroh & Flynn (1998) in Chicago waarbij in een nieuwbouw huurproject een fifty-fifty mix is van twee lage inkomensgroepen (één groep die minder dan 50% van het mediane inkomen ontvangt en één groep die 50-

80% van het mediane inkomen verdient). Door de inbreng van de mensen die iets meer verdienen blijkt de onderlinge sociale controle in dit project goed te werken, mede omdat de hogere inkomensgroep binnen het project verspreid woont. Ook de bevindingen van Brophy & Smith (1997) ondersteunen de stelling van Gans (1961). Zij onderzochten twee projecten met een mix van hoge inkomens en zeer lage inkomens. Tussen beide groepen bleken er veel fricties te ontstaan. In een ander project, waar zich tussen beide extremen een grote middengroep bevond, waren de onderlinge verhoudingen veel beter.

1.4 Conclusie

De bevindingen uit de Nederlandse en buitenlandse literatuur geven weinig reden tot optimisme over de sociale gevolgen van stedelijke herstructurering. De sociale samenhang die de diversificatie van de woningvoorraad tot doel heeft wordt zelden of nooit bereikt. Het is echter nog te vroeg om de doelstelling van sociale cohesie als naïef af te doen. In de eerste plaats hangt veel af van de manier waarop de herstructurering wordt aangepakt. Zoals eerder vermeld, kan het differentiëren van de woningvoorraad de mogelijkheid bieden aan sociale stijgers om binnen de buurt een wooncarrière te doorlopen. Mensen die op deze manier een langere woontijd in de buurt opbouwen kunnen mogelijk een belangrijke rol spelen als het sociale cement van de buurt. Het is dan wel van belang dat het verschil in prijs van de nieuwbouw met de bestaande voorraad niet te groot is. Als er relatief dure koopwoningen worden gebouwd, is de doorstroming binnen de buurt gering.

In de tweede plaats geeft de literatuur die in dit hoofdstuk aan de orde gekomen is slechts een beperkt inzicht in de gevolgen van herstructurering voor de sociale cohesie. De nadruk ligt namelijk heel sterk op één dimensie, namelijk onderlinge sociale contacten, terwijl sociale cohesie een veel breder begrip is. In dit onderzoek zal gekeken worden naar de effecten van herstructurering voor de sociale cohesie in de meer brede zin van het woord. Hierbij zijn een aantal verschillende dimensies te onderscheiden, welke in het volgende hoofdstuk aan de orde zullen komen.

2 Sociale cohesie in de literatuur

2.1 Inleiding

Sociale cohesie speelt een belangrijke rol in de hedendaagse wetenschappelijke en beleidsliteratuur. Omdat de term sterk in de mode is, bestaan er tal van definities en bestaat het gevaar dat het een hol containerbegrip wordt. Het doel van dit hoofdstuk is daarom om een duidelijke afgebakende definitie te geven van sociale cohesie. Omdat herstructureringsbeleid vaak impliciet of expliciet tot doel heeft om de lokale sociale cohesie van een buurt te versterken, ligt de nadruk in dit hoofdstuk ook op dit schaalniveau.

In de volgende paragraaf wordt uiteengezet wat sociale cohesie is, waarna in paragraaf 2.3 uiteengezet wordt welke aspecten van sociale cohesie van belang zijn voor het buurtniveau. Er worden drie met elkaar samenhangende dimensies van sociale cohesie onderscheiden, namelijk (1) de mate van sociale interactie (2) de mate van gelijkgerichte opvattingen over de buurt en (3) de identificatie met de buurt. In de literatuur die in het vorige hoofdstuk aan de orde is gekomen, ligt de nadruk zeer sterk op de eerste dimensie, maar in dit onderzoek wordt sociale cohesie in de volle breedte behandeld. In de laatste paragraaf wordt de probleemstelling van dit onderzoek dan ook aan de hand van de dimensies van sociale cohesie in verschillende onderzoeksvragen uiteengelegd.

Voor lezers die meer willen weten over de achtergronden van sociale cohesie, wordt het begrip in bijlage I in een meer wetenschappelijke context geplaatst. Daar wordt het debat in een historisch perspectief geplaatst, wordt er een relatie gelegd met het verwante begrip sociaal kapitaal en is er aandacht voor de gevolgen (zowel positief als negatief) van sociale cohesie.

2.2 Wat is sociale cohesie?

Sociale cohesie kan volgens Schuyt (1997, p. 18) worden gedefinieerd als de interne bindingskracht van een sociaal systeem (een gezin, een groep, een organisatie, een universiteit, een stad, een samenleving als geheel). Sociale cohesie is dus in de eerste plaats een systeemkenmerk en geen persoonlijk kenmerk, zoals nationaliteit of het aantal vrienden dat iemand heeft. In de tweede plaats kan sociale cohesie betrekking hebben op verschillende sociale systemen (zoals een gezin, een vereniging of een samenleving) en op verschillende schaalniveaus (straat, buurt, stad, regio, natie) (zie ook De Hart 2002). Sociale cohesie op het ene schaalniveau leidt daarbij lang niet altijd tot cohesie op een hoger schaalniveau (Pahl 1991). Schuyt (1997) wijst er in dit verband op dat sociale binding per definitie scheiding oplevert, namelijk van al degenen die niet het bepaalde groepsonderscheidende kenmerk bezitten. Deze sociale onderscheidingen kunnen onschuldig zijn, zoals bij een dorp met twee voetbalclubs, maar kunnen ook leiden tot zeer scherpe sociale tegenstellingen. Schuyt (1997, p.21): *“Ex-Joegoslavië is een slagveld, waar de sociale cohesie binnen groepen recht evenredig is aan de hevigheid van het conflict tussen groepen.”* Er kan daarom een onderscheid worden gemaakt tussen interne en externe cohesie (De Hart 2002). Interne cohesie verwijst dan

naar de integratie binnen een groep en externe cohesie naar de integratie tussen de groepen. Een sterke interne sociale cohesie kan, zoals bij bijvoorbeeld sektes, jeugdbendes of terroristische organisaties, op gespannen voet staan met de belangen van de samenleving als geheel (zie ook bijlage I).

Hoewel sociale cohesie een systeemkenmerk is, wordt in het empirische onderzoek overwegend geanalyseerd op het individuele niveau. De sociale cohesie van een systeem kan dan afgelezen worden aan de mate waarin leden meer tot participatie erin bereid zijn en zich sterker met dat systeem identificeren (De Hart 2002). De operationele definitie van sociale cohesie kan ontleend worden aan Schnabel 2000, (p.22): *“de mate waarin mensen in gedrag en beleving uitdrukking geven aan hun betrokkenheid bij maatschappelijke verbanden in hun persoonlijk leven, als burger van de maatschappij en als lid van de samenleving”*. Als het gaat om de sociale cohesie in de buurt verwijst sociale cohesie volgens De Hart 2002, (p.12) naar: *“de mate waarin de bewoners gemeenschappelijke waarden delen, er sprake is van een zekere sociale controle, van de aanwezigheid en interdependenties van sociale netwerken (...), van vertrouwen in andere bewoners en de bereidheid samen met hen te zoeken naar oplossingen voor collectieve problemen.”* In de volgende paragraaf zullen we de sociale cohesie op buurtniveau een nadere invulling geven.

Overigens is het nog niet zo makkelijk aan te geven hoe de wisselwerking tussen systeem (bijvoorbeeld een buurt) en delen (individuele) in elkaar steekt. Hoeveel mensen moeten bijvoorbeeld in het buurtleven participeren voordat je van een sterke sociale cohesie kunt spreken? Bij hoeveel mensen die zich onttrekken aan de informele buurtregels kun je spreken van een afbrokkeling van de sociale cohesie? Het is daarom vaak moeilijk om conclusies te trekken uit de optelsom van individuele gedragingen en bindingen in de zin van ‘te veel’ of ‘te weinig’ sociale cohesie. Wel kan gesproken worden in termen van meer of minder sociale cohesie ten opzichte van een ander sociaal systeem.

2.3 Sociale cohesie in drie dimensies

In de vorige paragraaf kwam al naar voren dat sociale cohesie een meerdimensionaal begrip is en zich op meerdere schaalniveaus voor kan doen. Forrest & Kearns (2000) onderscheiden vijf dimensies van sociale cohesie: gemeenschappelijke waarden, sociale controle (sociale orde), sociale solidariteit (welvaartsverschillen), sociale netwerken (sociaal kapitaal) en identificatie met de plaats. De relevantie van elk van deze dimensies hangt mede af van het schaalniveau. Op het nationale schaalniveau zijn de beleidsinspanningen vooral gericht op de bevordering van gemeenschappelijke waarden en op het reduceren van welvaartsverschillen tussen steden en regio's (sociale solidariteit). Op het regionale en stedelijke schaalniveau is elk van de dimensies in meer of mindere mate van belang. Als het gaat om het niveau van de buurt is volgens Forrest & Kearns alleen de dimensie van de sociale solidariteit niet van toepassing. Als we naar de overige vier dimensie kijken, dan liggen de gemeenschappelijke waarden en de sociale controle in het verlengde van elkaar; het gaat bij beide dimensie over normen en waarden. We onderscheiden daarom de volgende drie componenten als het gaat om de sociale cohesie op buurtniveau:

- 1) de mate van sociale participatie via sociale interactie en formele participatie (gedragscomponent).

- 2) de mate waarin er gelijkgerichte opvattingen bestaan over de (ongeschreven) regels in de buurt (normen- en waardencomponent).
- 3) de identificatie met de buurt (belevingscomponent).

Uiteraard bestaat er een samenhang tussen elk van deze componenten. Een sterke sociale cohesie volgens de ene dimensie zal vaak samengaan met sociale cohesie volgens een andere dimensie. Desondanks kunnen deze drie componenten ook betrekkelijk los van elkaar staan. Het is bijvoorbeeld heel goed mogelijk dat mensen zich sterk identificeren met de buurt of de mensen in de buurt zonder veel contact met de buurtgenoten te hebben (Van der Horst e.a. 2001). Onderling intensieve contacten sluiten ook niet de mogelijkheid van uit van conflicten over de regels in de buurt. In de rest van deze paragraaf zal elk van deze drie dimensies verder worden uitgewerkt.

2.3.1 Sociale interactie

Netwerkstudies hebben aangetoond dat de buurt niet erg belangrijk is in het leven van mensen. Diverse onderzoeksresultaten tonen aan dat niet meer dan 10% van persoonlijke relatienetwerken gevuld worden door burenelaties (Völker 1999). Ook Van der Horst e.a. (2001) betogen dat netwerken zich in de meeste gevallen onafhankelijk ontwikkelen van de gebouwde omgeving. Omdat levensritmes nu niet meer hetzelfde zijn, komen burenelaties elkaar minder vaak tegen en is het leven in een buurt anoniemer. Blokland-Potters (1998, p.188) concludeert in *Wat Stadsbewoners bindt* dat buurtrelaties zijn veranderd van publiek-familiair naar anoniem. Familiariteit stelt een persoon in staat tot herkenning van anderen en de ander kan sociaal geplaatst worden. Als gevolg van technologische vernieuwingen, economische veranderingen, ontzuiling en stadsvernieuwing is de familiariteit in en met de buurt gereduceerd. Door de afname van het buurtgebruik is de gemeenschap geprivatiseerd geraakt. De vormen die hedendaagse burenelaties aannemen, hangen onder meer af van de mate van buurtgebruik, de woontijd, de netwerkcompositie en de persoonlijke opvattingen over de waarde van burenelaties. De belangrijkste verandering is dat er een vermindering is van de noodzaak van het houden van buurschap en de vergroting van de mogelijkheden om de relatie met buurtgenoten in te vullen naar eigen ideeën.

De buurt is dus over het algemeen niet meer zo belangrijk in het dagelijks leven van mensen. Wel hebben bewoners bepaalde verwachtingen van hun burenelaties. Deben & Schuyt (2000) concluderen in hun onderzoek dat groeten, het uitwisselen van huissleutels en op elkaars huis passen belangrijk worden gevonden in het burenelcontact dat er bestaat.

Het is wel zo dat de gerichtheid op de buurt varieert naar bepaalde huishoudens- of persoonskenmerken. Over het algemeen gaan kenmerken als een lage opleiding, een laag inkomen, een hoge leeftijd en het hebben van jonge kinderen samen met een sterkere gerichtheid op de buurt (Van Beckhoven & Van Kempen 2002). Verder is uit het voorgaande hoofdstuk naar voren gekomen dat een homogene bevolkingsamenstelling van de buurt ook de onderlinge contacten kan bevorderen.

Van der Horst e.a. (2001) wijzen erop dat de sociale kwaliteit van de buurt niet afgelezen kan worden aan het aantal onderlinge sociale contacten. De sociale betekenis van een buurt heeft eerder te maken met het zich verbonden voelen met de buurt en de buurtbewoners. Deze verbondenheid kan ook bestaan zonder noemenswaardige contacten met buurtbewoners. In paragraaf 2.3.3 zal op dit aspect verder worden ingegaan.

2.3.2 Gelijkgerichte opvattingen over de buurt

De tweede component van de driedeling is de mate van gelijkgerichte opvattingen over de buurt. Juist omdat de buurt als bron van sociale relaties aan betekenis heeft ingeboet, zijn gelijkgerichte opvattingen over de wijze waarop de buurt bewoond wordt belangrijker geworden voor het dagelijkse leefklimaat (Hortulanus 1995; Van Beckhoven & Van Kempen 2002). Buurten zonder sociale problemen worden veelal gekenmerkt door het ontbreken van hechte sociale netwerken. Het 'geheim' van deze buurten is de 'vanzelfsprekende' overeenstemming die bestaat op die punten die relevant worden geacht voor het leefklimaat van de buurt. Deze vanzelfsprekendheid past volgens Hortulanus (1995) bij de toenemende behoefte aan privacy, waardoor mensen er niet op zitten te wachten om elkaar aan te spreken over problemen.

De overeenstemming over leefregels in de buurt kan onder druk komen te staan als zich nieuwe categorieën in de buurt komen vestigen en de 'oude garde' niet in staat is om de nieuwkomers aan hun regels te onderwerpen. Van der Horst e.a. (2001) beschrijven de strubbelingen in de Rotterdamse buurt Vreewijk tussen oude en nieuwe bewoners over de inrichting van de tuinen. De oude tuinwijk kende tot voor kort een redelijk geharmoniseerde inrichting van het (openbare) groen. De nieuwe en vaak jonge bewoners zijn volgens Van der Horst e.a. (2001) *"individualistischer en uiten dit onder andere door het bouwen van schuttingen om de vroeger open en onbeschutte tuinen"* (p.77). De oudere generatie betreurt deze nieuwe ontwikkelingen: de schuttingen zijn het materiële bewijs dat de wijk en haar bewoners veranderen. Het begint er zelfs op te lijken dat de oude bewoners de nieuwe buitenstaanders van Vreewijk aan het worden zijn. Een ander voorbeeld van tegengestelde opvattingen in de buurt is de bedreiging van het dorps karakter in Amsterdam-Noord waar "Noorderlingen" door de komst van allochtonen zich steeds minder thuis voelen in hun buurt (Ypeij 2003). De vertrouwde zekerheden in de omgang met de burens vallen weg. De onderlinge contacten en sociale controle zijn minder intensief dan vroeger volgens de autochtone bevolking. Ook de achteruitgang en verpaupering van de buurt worden gerelateerd aan de komst van allochtone bewoners. Stereotypen over het gedrag zijn talrijk: de ander is onaangepast, bedreigend en wordt voorgetrokken.

2.3.3 Expressiviteit en identificatie met de buurt

De derde component van de driedeling is een component die niet erg tastbaar is. Deze component heeft te maken met een bepaald gevoel dat bij mensen opkomt wanneer men praat over de buurt en de woonomgeving. Trots, imago en gevoelens van verbondenheid worden vaak geassocieerd met de omgeving waarin men woont.

Volgens veel auteurs (waaronder Puddifoot 1995; Castells 1997; Blokland-Potters 1998 en Van der Horst e.a. 2001) leidt het proces van globalisering tot een toenemend belang van de identificatie met het lokale, omdat mensen in een steeds groter wordende wereld op zoek zijn naar geborgenheid en vertrouwdheid in de nabije (woon)omgeving.

Het behoren tot een buurt is een mogelijke identiteit, die pas werkelijk wordt als het door mensen wordt geïnternaliseerd en wanneer er betekenis aan kan worden gegeven (Van der Horst e.a. 2001) De keuze voor de woonomgeving kan voor iemand een manier zijn om uitdrukking te geven aan zijn of haar leefstijl. De woning en de buurt kunnen op verschillende manieren bijdragen aan de identiteit van mensen. Zo kunnen

mensen met hun woonsituatie hun eigen individuele smaak etaleren. Het behoren bij een bepaalde groep, buurt of leefstijl wordt belangrijker naarmate de keuzevrijheid van de betreffende persoon of huishouden groter is: je bent waar je woont (De Wijs-Mulkens 1999).

De identificatie met de buurt hoeft niet alleen ingegeven te worden door de wens om de eigen individuele leefstijl tot uitdrukking te brengen, maar kan ook te maken hebben met de beleving deel uit te maken van een collectief. Blokland-Potters (1998) spreekt in dit verband van 'imagined community', dat kan worden omschreven als: *“het denken en voelen van gemeenschappen, naar de ervaring van “wij” horen bij elkaar, zij horen bij elkaar en zij horen niet bij ons”* (Anderson in Blokland-Potters 1998, p. 111). Buurtbewoners voelen zich onderdeel van een verbeelde gemeenschap. Deze gemeenschap heeft in de ogen van de bewoners een homogeen karakter en wordt op individueel niveau gebruikt ter bevestiging van de eigen identiteit. Blokland-Potters benadrukt dat de sociale betekenis die bewoners aan hun buurt toekennen vaak niet te herleiden is tot feitelijke contacten, maar met het zich verbonden voelen met de buurt of straat. Men heeft *het gevoel* iedereen (op zijn minst via via) te kennen en voelt zich onderdeel van een bepaald verbeeld collectief (zie ook Teijmant 1979, p.41). Overigens worden niet per definitie alle buurtbewoners tot dat collectief gerekend, omdat vaak in wij-zij schema's wordt gedacht. De “Noordelingen” van Amsterdam-Noord scheppen bijvoorbeeld door hun stereotyperingen van “de ander”, de allochtone nieuwkomers, afstand waardoor de autochtone Nederlanders in staat zijn om hun eigen identiteit af te schermen (Ypeij 2003).

Niet iedere buurt kent overigens een collectieve identiteit en niet iedere bewoner deelt een collectieve identiteit. Verder wijzen Van der Horst e.a. (2001, p.18) erop dat ook het behoren tot een collectief onderdeel is van een individueel identiteitsvormingsproces. Er kan immers niet van worden uitgegaan dat iedereen op dezelfde manier invulling geeft aan een ‘gemeenschappelijke’ identiteit.

Sommige mensen hechten weinig waarde aan de identiteit van hun buurt. Hierbij is het keuzeprocess voor de woning en buurt van belang. Als mensen meer vestigingsmogelijkheden kennen, is de kans groot dat er aan de uiteindelijke keuze veel waarde wordt gehecht (Van der Horst e.a. 2001). Mensen met minder keuzemogelijkheden, vooral huishoudens met lage inkomens, moeten zich sneller tevreden stellen met een woning die misschien niet bij hun ideeën aansluit. De eigen buurt zou dan ook eerder als negatief beoordeeld kunnen worden door deze mensen aangezien deze groep ook een diverse smaak heeft, maar dat in de buurtkeuze niet tot uiting kan brengen.

Over het algemeen wordt aangenomen dat de identificatie met de buurt toeneemt naarmate er meer mensen met dezelfde leefstijl wonen (Hortulanus 1995). De meeste mensen hebben de behoefte om zich in ruimtelijk opzicht met bepaalde groepen te associëren en zich van anderen te distantiëren. Omdat mensen doorgaans een woonsituatie ambiëren die overeenkomt met hun feitelijke of anders wel hun geaspireerde sociale status, is homogeniteit meestal bevorderlijk voor de identificatie en daarmee voor de sociale cohesie. Er zijn echter ook groepen mensen, zoals 'moderne stedelingen' die juist de diversiteit van de stad opzoeken en zich daarmee ook identificeren (Van der Horst e.a. 2001).

Behalve de bevolkingsamenstelling is ook de reputatie van de buurt van invloed op de identificatiemogelijkheden. Er kunnen twee typen reputatie onderscheiden worden: de interne reputatie die door bewoners zelf aan de buurt wordt gegeven en de externe reputatie die door buitenstaanders aan de buurt wordt gegeven. De eerste vorm is

gebaseerd op een nauwkeurig beeld dat buurtbewoners hebben van de fysieke en sociale kenmerken. De sociale en culturele betekenis van de omgeving is belangrijk en bewoners identificeren zich met het sociale leefklimaat dat via deze interne reputatie verspreid wordt (Reitzes 1983). Bij de tweede vorm, de externe reputatie, leiden versimpelde beelden van de stedelijke werkelijkheid tot scherp getrokken grenzen en aangedikte verschillen tussen buurten (Suttles 1972). De reputatie van een buurt wordt voor een groot deel bepaald door de sociale structuur en het sociale karakter van een buurt. (Wacquant 1993) wijst erop dat een stigma op een buurt niet alleen met zich meebrengt dat bewoners belemmerd worden om volwaardig in de samenleving te participeren, maar ook dat het ten koste gaat van de sociale samenhang en de sociale organisatie in een buurt. Om zich naar de buitenwereld te verantwoorden zal men zich namelijk tegen de eigen buurtbewoners afzetten.

2.4 Sociale cohesie in herstructureringsbuurten: onderzoeksvragen

In dit hoofdstuk hebben we drie dimensies van sociale cohesie onderscheiden: sociale netwerken, gelijkgerichte opvattingen en identificatie met de buurt. Elk van deze dimensies wordt sterk beïnvloed door de bevolkingssamenstelling in de buurt. In een homogeen samengestelde buurt is de kans groter op hechte sociale netwerken, op overeenkomstige ideeën over de leefregels en zal er eerder sprake zijn van een (collectieve) verbondenheid met de buurt (Hortulanus 1995; Van der Meer 1996). Het is dan ook interessant om onderzoek te doen naar de sociale cohesie in herstructureringswijken, omdat het streven juist is gericht op een meer gedifferentieerde bevolkingssamenstelling. De gedachte in de herstructureringsbeleid is namelijk dat een meer heterogene bevolking leidt tot sociale integratie, hetgeen dus op gespannen voet staat met de bevindingen in de wetenschappelijke literatuur. Toch zijn er een aantal argumenten aan te dragen voor de verwachting dat de herstructurering positieve sociale effecten zal hebben.

In de eerste plaats kan differentiatie van de woningvoorraad ervoor zorgen dat kapitaal-krachtige bewoners, die overwegen hun wijk te verlaten, hun wooncarrière binnen de buurt voortzetten. De Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (RMO) verwoordt in het adviesrapport *Stedelijke Vernieuwing* (1997) een aantal positieve sociale effecten hiervan. Zo blijven bestaande banden en relatiepatronen gemakkelijker behouden, waardoor het sociaal storende effect van de voortdurende aankomst van nieuwe bewoners (kenmerkend voor de doorgangsfunctie van veel herstructureringswijken) uitblijft. Bovendien verwacht de RMO dat het vooral voor allochtonen stimulerend kan werken dat succesvolle leden van de eigen groep in de wijk aanwezig blijven en als positieve rolmodellen kunnen fungeren.

In de tweede plaats gaat in de standaard levenscyclus van de buurt een proces van heterogenisering gepaard met een sociaal-economische achteruitgang en een fysieke verloederding van de woonomgeving. In die omstandigheden worden nieuwkomers vaak met argusogen bekeken. Bij een herstructureringsbuurt hebben de nieuwkomers vaak juist een hogere sociaal-economische status dan de gemiddelde buurtbewoners en zij zouden daarom wel eens veel minder als onwelkome gasten kunnen worden gezien. Vooral als het gaat om het samenleven van autochtonen en allochtonen zou de herstructurering wel eens een positief effect kunnen hebben. Buurten waar veel problemen worden gerapporteerd tussen allochtonen en autochtonen worden in de

meeste gevallen gekenmerkt door een sterke instroom van allochtonen (Vermeulen 1990; Bolt 2000). In de herstructureringsoperatie doet zich echter nu voor het eerst de situatie voor dat 'zwarte' wijken 'witter' worden. Om een aantal redenen valt te verwachten dat dit proces harmonieuzer zal verlopen dan het omgekeerde proces. In de eerste plaats gaat de verandering in bevolkingssamenstelling gepaard met een verbetering van de wijk. In de tweede plaats blijkt dat veel allochtonen liever niet in een buurt wonen die gedomineerd wordt door buitenlanders (Martens 2000; Bolt 2001). Ten derde zullen 'witte' instromers niet al te negatief over buitenlanders denken omdat zij min of meer bewust gekozen hebben voor een gemengde buurt (of er althans geen onoverkomelijke bezwaren tegen hebben gehad).

Tot slot kan herstructurering een belangrijke rol spelen in het verbeteren van de reputatie van de buurt en daarmee een bijdrage leveren tot de ontwikkeling van de sociale cohesie in de buurt. Een slechte reputatie van de buurt hangt immers sterk samen met de bevolkingssamenstelling in de buurt (Van der Meer 1996) en het beeld dat een buurt een 'afvalbak' is van mensen die er wonen bij gebrek aan uitzicht op alternatieven (Kearns and Parkinson 2001). Uit onderzoek van Atkinson & Kearns (2000) in Groot-Brittannië komt naar voren dat herstructurering weliswaar niet leidt tot sociale integratie, maar wel tot een betere reputatie van de buurt en positievere toekomstverwachtingen bij de buurtbewoners. Hierdoor zullen bewoners zich eerder identificeren met hun buurt en er eerder toe worden aangezet om er in te investeren.

Onderzoeksvragen

In hoofdstuk 1 is er al aantal een Nederlandse en buitenlandse studies naar de gevolgen van herstructurering aan de orde gekomen. Hieruit kwam duidelijk naar voren dat gemengd wonen niet tot gemengd leven leidt. Dat wil echter nog niet zeggen dat herstructurering geen positieve sociale effecten heeft. Buurten kunnen sociaal heel goed functioneren zonder dat de bewoners intensief met elkaar omgaan. Bovendien geven de meeste studies slechts een beperkt inzicht in de gevolgen voor de sociale cohesie. Ze richten zich veelal alleen op de eerste dimensie (sociale netwerken), terwijl de andere twee dimensies minstens zo belangrijk zijn. In dit onderzoek zal elk van de drie dimensies aan de orde komen. Dat resulteert in de volgende onderzoeksvragen:

- 1a) *In hoeverre onderhouden mensen sociale contacten met mensen uit de buurt. Zijn er hierin veranderingen opgetreden voor de 'oude' bewoners (inclusief de doorstromers binnen de wijk) als gevolg van de herstructurering? Hoe kan de sociale interactie tussen categorieën bewoners worden gekarakteriseerd?*
- 1b) *In hoeverre is er overeenstemming is over de wijze waarop men zich dient te gedragen in de buurt? Bestaan er in dit opzicht verschillen tussen categorieën bewoners?*
- 1c) *In hoeverre speelt de buurt een rol in de identiteit van de bewoners. In hoeverre bestaan er in dit opzicht verschillen tussen bewonerscategorieën?*

In de onderzoeksvragen 1a tot en met 1c gaat het dus steeds om één van de dimensies van sociale cohesie. Omdat we te maken hebben met een crossectioneel onderzoek is het niet mogelijk om de huidige stand van zaken op het gebied van sociale cohesie te vergelijken met een meting van voor het herstructureringsproces. Wel is het mogelijk om een vergelijking te maken tussen de bewoners in de nieuwbouwprojecten en de buurtbewoners in de oudere woningen. Als de bewoners van de nieuwbouw op één of

meer dimensies van sociale cohesie anders scoren dan de overige bewoners geeft dat een indicatie van de verschuivingen in de sociale cohesie in de buurt. Binnen de bewoners van de nieuwbouw dient overigens een verder onderscheid gemaakt te worden tussen de mensen die van buiten komen en de mensen die binnen de buurt zijn verhuisd (doorstromers). In de beleidsliteratuur wordt vooral van de laatste groep een positieve impuls verwacht voor de sociale cohesie in de buurt.

De beantwoording van de eerste onderzoeksvraag geeft een inzicht in elk van de drie dimensies van sociale cohesie, maar het is nog niet duidelijk hoe deze dimensies zich tot elkaar verhouden. Eerder is aangegeven dat sociale cohesie volgens de ene dimensie niet samen hoeft te gaan met sociale cohesie volgens een andere dimensie, maar er mag uiteraard wel een relatie tussen de drie dimensies worden verwacht. Deze relatie staat centraal in de tweede onderzoeksvraag:

2) *Hoe sterk is de relatie tussen de drie dimensies van sociale cohesie?*

De laatste onderzoeksvraag gaat in op de effecten van sociale cohesie. Sociale cohesie kan worden gezien als doel op zich, maar ook als middel. In bijlage I komt een aantal veronderstelde effecten van sociale cohesie aan de orde. Daarbij gaat het om economische ontwikkeling, veiligheid en stabiliteit. Het eerstgenoemde aspect is in het kader van dit onderzoek niet meetbaar, maar dat geldt wel voor de andere twee aspecten. De derde onderzoeksvraag luidt dan ook:

3) *In hoeverre heeft sociale cohesie een positieve invloed op het gevoel van veiligheid in de buurt en in hoeverre is er sprake van een remmende invloed op de verhuisgeneigdheid?*

De onderzoeksvragen zullen worden beantwoord aan de hand van de enquête die is gehouden in de herstructureringswijken Hoograven in Utrecht en Bouwlust in Den Haag. In het nu volgende hoofdstuk zullen deze buurten verder worden geïntroduceerd. In hoofdstuk 4 zal worden bekeken welke typen huishoudens er op de nieuwbouw zijn afgekomen en in hoeverre de herstructurering voor een vooruitgang in de buurt heeft gezorgd. In hoofdstuk 5 staat de sociale cohesie in de beide onderzoeksbuurten centraal.

3 De onderzoeksgebieden

3.1 Inleiding

Om de onderzoeksvragen die aan het eind van hoofdstuk 2 zijn geformuleerd te beantwoorden zijn enquêtes gehouden in een tweetal herstructureringsbuurten. Bij de keuze van de onderzoeksbuurten zijn er drie criteria gehanteerd:

- 1) Het proces van herstructurering moet minimaal twee jaar geleden zijn afgerond. Bij een recenter project zijn de sociale effecten namelijk nog niet uitgekristalliseerd.
- 2) Bij de herstructurering moet de samenstelling van de woningvoorraad ingrijpend zijn veranderd. Naarmate de woningvoorraad immers sterker verandert, zal het effect op de bevolkingssamenstelling en (daarmee samenhangend) de sociale cohesie sterker zijn.
- 3) De buurt moet gekenmerkt zijn door een substantieel percentage allochtonen. Daarmee bestaat de mogelijkheid om te onderzoeken in hoeverre de ingrepen in de wijk gevolgen hebben voor de verhoudingen tussen de bevolkingsgroepen.

In verband met het derde criterium ging de gedachte vooral uit naar wijken in de vier grote steden. Daarbij is de keuze gevallen op Hoograven/Tolsteeg in Utrecht en Bouwlust in Den Haag. Hoograven/Tolsteeg is de eerste grootschalige naoorlogse uitbreidingswijk in Utrecht en hier is het herstructureringsproces ook als eerste op gang gekomen. Bouwlust maakt onderdeel uit van Den Haag Zuidwest, dat één van de grootste naoorlogse stadsdelen van Nederland is. Ook hier is het proces van herstructurering in volle gang. Omdat in twee andere wijken (Morgenstond en Moerwijk) al het nodige onderzoek is gedaan (zie hoofdstuk 1), is Bouwlust als onderzoekswijk geselecteerd. Daarbinnen is de keuze gevallen op de buurt de Steden, omdat hier de meest ingrijpende verandering van de woningvoorraad heeft plaatsgevonden.

In dit hoofdstuk zullen we een beknopte beschrijving geven van beide buurten en proberen we een beeld te scheppen van de redenen voor de sloop en nieuwbouw. De ingrepen in Bouwlust en in één van de drie projecten in Hoograven gingen al voor 1997 van start en vallen dus strikt genomen niet onder de noemer van herstructurering. Dat vormt echter geen bezwaar, omdat de aanpak en de maatregelen sterk overeenkomen met de huidige herstructureringspraktijk.

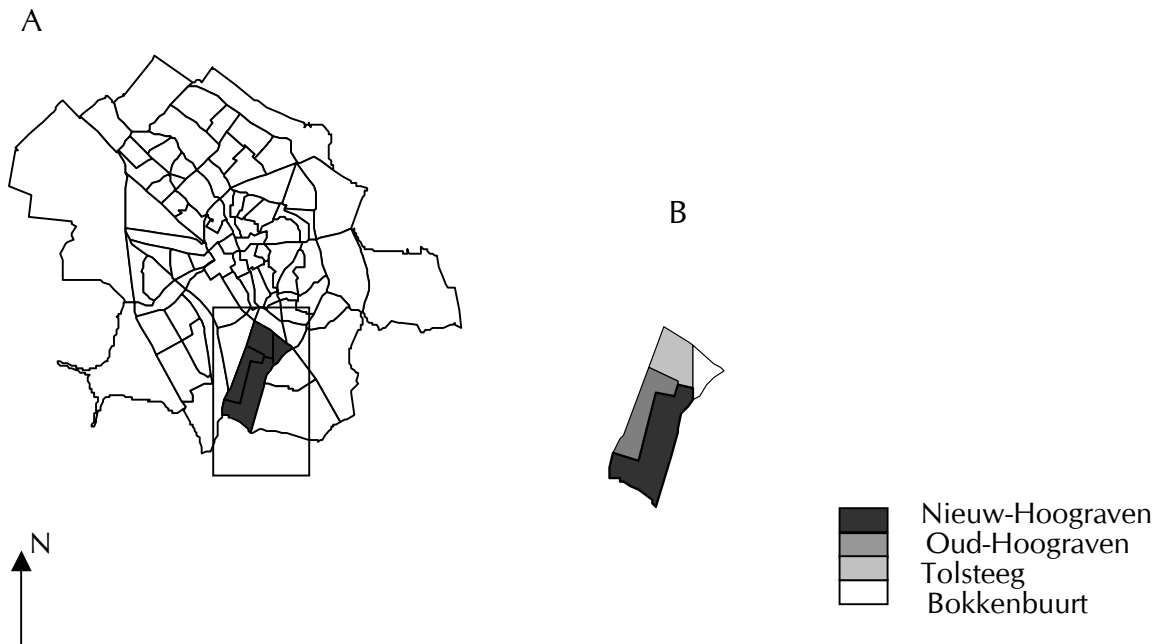
3.2 Hoograven/Tolsteeg in Utrecht

De wijk Hoograven/Tolsteeg is gelegen in het zuiden van Utrecht en bestaat, zoals de naam aangeeft, uit twee delen. Binnen deze tweedeling worden ook weer scheidingen aangebracht (zie figuur 3.1). Hoograven bestaat uit Nieuw- en Oud-Hoograven en Tolsteeg is onderverdeeld in de buurten Tolsteeg en Bokkenbuurt. Hoograven maakte tot 1954 deel uit van de vroegere gemeente Jutphaas. In het oude deel, met een noord-zuid stratenpatroon, zijn veel vooroorlogse eengezinswoningen. Ook Tolsteeg lag vroeger buiten de Utrechtse gemeentelijke stadsgrenzen. Het tekort aan woningen na de Tweede Wereldoorlog en de annexatie van het gebied Hoograven door de stad Utrecht

leidden bij de zuidoostelijke gebiedsuitbreiding in 1954 tot de bouw van een grote, nieuwe woonwijk. Hierbij werd het totale zuidelijke deel van Utrecht ingedeeld in de buurten Oud-Hoograven, Nieuw-Hoograven, Bokkenbuurt en Tolsteeg. Direct na de gebiedsuitbreiding werden de buurten Nieuw-Hoograven en Tolsteeg volgebouwd..

Figuur 3.1

Locatie van de wijk Hoograven/Tolsteeg binnen Utrecht¹ (A) en Tolsteeg en Nieuw-Hoograven binnen de wijk (B)

Bron: Gemeente Utrecht

Toen Nieuw-Hoograven in 1965 voltooid was, telde de buurt zo'n 2250 nieuwe woningen (Aalbers e.a. 2003). De stedenbouwkundige structuur van Nieuw-Hoograven verschilde sterk van de omringende buurten. De vooroorlogse woonstructuur met voornamelijk eengezinswoningen, langgerekte straten en privé-tuinen in Oud-Hoograven (in totaal 1850 woningen) contrasteerde sterk met het op efficiëntie gerichte en rigide patroon van Nieuw-Hoograven. Meer dan 60% van de woningvoorraad in deze nieuwe buurt bestond uit gestapelde meergezinswoningen waarmee de buurt een "gestempeld" karakter werd gegeven. Deze stempels, onder andere door architect Rietveld ontworpen, hadden een zekere beslotenheid. Iedere wooneenheid had een semi-publieke tuin en er was veel openbaar water en groen aanwezig (Projectgroep Hoograven/Tolsteeg 1990). Ook was 87% van de woningen in handen van woningcorporaties, terwijl Oud-Hoograven vooral eigenaar-bewoners kende. Jonge, autochtone gezinnen trokken naar de voor deze tijd ruim opgezette woningen. De ruime woningen, met gemiddeld vier kamers, waren zeer aantrekkelijk voor huishoudens die te kampen hadden met het woningtekort (Van Kempen 1999). Alleen het zuidelijkste deel van Nieuw-Hoograven had een andere opzet. Door de zachte veengrond was de bouw van grote gestapelde meergezinswoningen niet mogelijk. Hier

¹ Het kaartje van Utrecht is exclusief de voormalige gemeente Vleuten-de Meern die per 1 januari 2001 is samengevoegd met Utrecht.

zijn vooral kleine eengezinswoningen gebouwd. Het grootste deel van Nieuw-Hoograven wordt echter gekenmerkt door de voor de wederopbouw typerende “open” verkavelingsvorm.

Naar de huidige maatstaven zijn de woningen in Nieuw-Hoograven aan de kleine kant. Daar staat tegenover dat de huurprijzen wel relatief laag zijn, hetgeen de instroom van allochtone gezinnen in de jaren tachtig op gang heeft gebracht. De huurwoningen waren zeer aantrekkelijk voor gastarbeiders die hun gezin voor hereniging naar Nederland lieten overkomen (Projectgroep Hoograven/Tolsteeg 1990). Terwijl eind jaren zeventig nog 98% van de bewoners in Nieuw-Hoograven de Nederlandse nationaliteit had (Van Kempen 1999), is daar sinds het begin van de jaren tachtig snel verandering in gekomen. In het midden van de jaren negentig had slechts 51% van de bewoners van Nieuw-Hoograven de Nederlandse nationaliteit.

Ook de buurt Tolsteeg werd gebouwd volgens de naoorlogse jaren vijftig stijl; de buurt bestaat voor een groot deel uit portiek- en deels galerijwoningen. Hier werd echter een groot gedeelte van de woningen verhuurd via particuliere huurinstellingen en minder via woningcorporaties. Dit is nu nog altijd goed te zien aan de betere kwaliteit van de woningen en de bevolkingsopbouw die verschilt van de rest van de wijk Hoograven/Tolsteeg. Bovendien is dit noordelijke deel van de wijk slechts 1 kilometer verwijderd van de Utrechtse binnenstad en heeft het daardoor een sterkere positie op de woningmarkt (Aalbers e.a. 2003).

Tegenwoordig worden Hoograven en Tolsteeg nog steeds sterk gedomineerd door meergezinswoningen (tabel 3.1). De stedelijke herstructurering is nog te beperkt van omvang geweest om verschuivingen aan te brengen in de eigendomsverhoudingen in Hoograven-Zuid. De laatste paar jaar heeft de koopsector slechts zeer licht terrein op de sociale huursector gewonnen. In Tolsteeg is het aandeel koopwoningen wel sterk gestegen (van 41% in 1998 naar 49% in 2002), maar dat gaat ten koste van de voorraad particuliere huurwoningen en heeft weinig te maken met het proces van stedelijke herstructurering.

In de planning en ontwikkeling van de wijk Hoograven/Tolsteeg ontbrak het niet aan de planning en bouw van winkelvoorzieningen. Diensten werden geconcentreerd in twee centra, namelijk 't Goylaan in het zuiden en het Smaragdplein in het noorden. De nadruk in de twee centra lag op het verlenen van diensten voor dagelijks gebruik, maar er was ook ruimte voor andere winkels. Met de combinatie van een buurtcentrum, een gemeentelijke bibliotheek en een postkantoor kende het Smaragdplein tegelijkertijd ook een sociale functie. Scholen en andere buurtcentra werden verspreid over de hele buurt (Houben e.a. 1983). In de jaren tachtig kwamen de buurtwinkelcentra in de problemen door de daling van het gemiddelde huishoudinkomen in de wijk, waardoor het draagvlak voor winkelvoorzieningen afnam. Daarnaast heeft vooral 't Goylaan als winkelgebied een onaantrekkelijke uitstraling. De vierbaans weg die het centrum doorkruist heeft geleid tot gevaarlijke verkeerssituaties en geluids- en luchtvervuiling (Aalbers e.a. 2003).

Tabel 3.1*Kenmerken van de woningvoorraad in Tolsteeg/Hoograven in 2002*

	Tolsteeg	Nieuw Hoograven	Utrecht
% sociale huurwoningen	21	85	43
% koopwoningen	49	6	42
% meergezinswoningen	76	79	57
Totaal aantal woningen	1679	2595	114.056

Bron: gemeente Utrecht 2002

De gemeente Utrecht voert elk jaar een monitor uit waarbij aan de bewoners van de stad een oordeel over de wijk wordt gevraagd. Nieuw Hoograven scoort daarbij ongunstig als het gaat om gevoelens van onveiligheid en het algemene buurtoordeel (een gemiddeld rapportcijfer van 5,9 tegenover het stadsgemiddelde van 7,1). Tolsteeg scoort op beide punten juist iets beter dan het stedelijke gemiddelde. Wat beide buurten wel gemeen hebben is een benedengemiddelde score voor sociale cohesie² en een fors aandeel (eenvijfde) dat de bevolkingssamenstelling als belangrijkste probleem ziet (tegenover 10% van de Utrechtse bevolking). Zoals in het vorige hoofdstuk al betoogd is, is zowel de bevolkingssamenstelling als de sociale cohesie aan de invloed van de stedelijke herstructurering onderhevig. In de volgende paragraaf wordt op deze herstructurering ingegaan.

3.2.1 Herstructurering in de wijk

Twintig jaar geleden was de top vijf van achterstandsbuurtten uitsluitend in het vooroorlogse deel van Utrecht gesitueerd. Sinds het midden van de jaren negentig worden de bovenste vier plaatsen ingenomen door naoorlogse buurten. De gemeente heeft daarom de afgelopen jaren nadrukkelijk het zwaartepunt van de aandacht verlegd naar het naoorlogse deel van de stad. De wijk Hoograven/Tolsteeg krijgt sindsdien veel aandacht van de gemeentelijke diensten. De gemeente wijst er al sinds de jaren tachtig op dat Hoograven/Tolsteeg de status van “doorgangswijk” dreigt te krijgen als gevolg van de eenzijdige woningvoorraad in vooral Nieuw-Hoograven (Projectgroep Hoograven/Tolsteeg 1990). Niet alleen de woningen, maar ook de leefbaarheid, het voorzieningenniveau en het sociale klimaat dragen bij aan deze situatie. De wijk wordt in sociaal opzicht door de gemeente getypeerd als wijk met relatief veel kinderrijke gezinnen, een hoge sociale achterstand, een zwakke sociale samenhang en een oververtegenwoordiging van allochtonen, laagopgeleiden en werklozen (Gemeente Utrecht 2000).

Begin jaren negentig realiseerden de gemeente en de woningcorporaties die actief zijn in Hoograven/Tolsteeg dat de wijk op een nieuwe manier aangepakt moest worden. Al in het Wijkperspectief van 1990, waarvoor bewoners, gebruikers, beheerders en gemeentelijke diensten werden geconsulteerd, werd er gepleit voor de ontwikkeling van een lange termijn perspectief met een brede opzet en aandacht voor zowel sociaal-maatschappelijke als ruimtelijk-functionele en financieel-economische aspecten. In

² Men is gevraagd om een rapportcijfer voor sociale cohesie in de buurt te geven. Om een zo lastig te omschrijven begrip als sociale cohesie in één indicator te vangen levert echter niet echt een valide meting op.

1994 werd de samenwerking tussen de gemeente, bewonersgroepen, lokale ondernemers en woningcorporaties om de wijk op bepaalde punten te veranderen en te versterken concreet en effectief. Na een jaar van overleg en samenwerking werd in 1995 het Wijkontwikkelingsplan Hoograven (WOP) opgesteld door de bovengenoemde actoren. Het plan werd gedragen door de partners in de wijk en externe marktpartijen. In het plan werd een combinatie van fysieke en sociale maatregelen gezocht, maar de meeste nadruk lag op de aanpak van de woningvoorraad. Dit was nodig omdat de wijk steeds minder geliefd werd bij woningzoekenden en er voor de draagkrachtige buurtbewoners geen mogelijkheden waren om binnen de buurt te verhuizen. In het Stedelijk Ontwikkelingsplan van de Gemeente Utrecht wordt het toevoegen van duurdere woningen in een aantrekkelijk woonmilieu in Hoograven/Tolsteeg gezien als een belangrijk instrument. Met het WOP wordt geprobeerd sociaal-economisch sterkere huishoudens voor de wijk te behouden en eventueel terug te halen, waardoor een meer evenwichtige bevolkingsopbouw ontstaat, sociale netwerken in stand blijven en het draagvlak voor voorzieningen beter wordt (Gemeente Utrecht 1996). Nieuw-Hoograven, de buurt binnen het plangebied met de meest urgente problematiek, zal de grootste transformatie doormaken.

In de toekomst zal slechts 50% van de totale woningvoorraad in Hoograven mogen bestaan uit sociale huurwoningen. Van alle woningen in de wijk zal tweederde uit eengezinswoningen moeten bestaan en hiervoor zal sloop van meergezinswoningen nodig zijn. Ook worden in Hoograven de winkelcentra Smaragdplein en 't Goylaan opgeknapt. Het plan voorziet dus in een scala van investeringen tussen nu en het jaar 2010 en er wordt voor een bedrag van zo'n 160 miljoen euro geïnvesteerd. De nieuwbouwprojecten worden door de markt opgepakt en de subsidie wordt gebruikt voor projecten ter bevordering van de woonomgeving, plantsoeninrichting en een wijkpark (Gemeente Utrecht 1996).

Om de transformatie van Hoograven/Tolsteeg mogelijk te kunnen maken voorziet het WOP de sloop van bijna 1.400 woningen. Daarvoor in de plaats worden ongeveer evenveel woningen teruggebouwd. De eerste stappen die al in die richting zijn gemaakt, komen in de volgende paragraaf aan bod.

3.2.2 Gerealiseerde herstructureringsprojecten in Tolsteeg en Nieuw-Hoograven

In de buurten Nieuw-Hoograven en Tolsteeg werd in het midden van de jaren negentig gestart met de herstructurering van de wijk. Dit vloeide voort uit het Wijkontwikkelingsplan (Gemeente Utrecht 1996) waarin stond dat tot en met 2003 circa 400 flatwoningen in de wijk gesloopt zouden worden om plaats te maken voor duurdere eengezinswoningen. In het zuiden van Nieuw-Hoograven werd het Wulverhorstlaan e.o. project gestart. In deze laan, de Huis te Vlietlaan en een deel van de Rijnenburglaan zijn vanaf februari 2000 in totaal 188 goedkope huurwoningen gesloopt: 158 portiekwoningen, 20 beneden- en bovenwoningen en tien winkelwoningen. De woningen waren in het bezit van de woningcorporatie Mitros Wonen, voorheen Woningbedrijf Utrecht. Bij de nieuwbouw op deze locatie zijn in totaal 102 (middel)dure koopwoningen teruggebouwd door projectontwikkelaar Amstelland. De oplevering vond plaats in 2001.

Bij de start van de verkoop zijn alle vertrekkers benaderd om kenbaar te maken of men in aanmerking wilde komen voor een koopwoning. Slechts zes reacties kwamen terug

waarvan twee te laat. Volgens Woningnet Utrecht heeft geen van de vertrekkende huishoudens uit de sloopflats een nieuwe woning in het gebied gekocht (Kleinhans & Kruythoff 2002).

Naast het project Wulverhorstlaan e.o. zijn twee kleinere projecten in Hoograven/Tolsteeg in dit onderzoek meegenomen. In de eerste plaats gaat het om de Barnsteenlaan in Tolsteeg, waar 58 nieuwbouwwoningen zijn gebouwd op een voormalig schoolterrein. Het gaat hierbij uitsluitend om eengezinswoningen in de koopsector. In de tweede plaats gaat het om een iets ouder project aan de Linschotenlaan dat net als het project Wulverhorstlaan e.o. is gelegen in het zuidelijke deel van Hoograven. Het betreft hier 46 appartementen in de koopsector, die in 1995 op de markt zijn gekomen.

Veranderingen in de bevolkingssamenstelling

De sloop en nieuwbouw in Hoograven en Tolsteeg zijn van een te bescheiden omvang om drastische wijzigingen in de bevolkingssamenstelling van de wijken als geheel te verwachten. Wat wel opvalt is dat het aandeel Nederlanders in Tolsteeg stabiel is gebleven, terwijl de rest van de stad een daling van het aandeel Nederlanders laat zien (tabel 3.2). Het aandeel Turken in Tolsteeg is gedaald en het aantal bewoners uit de "overig niet-geïndustrialiseerde" landen is toegenomen. In Nieuw-Hoograven is het aandeel Nederlanders de afgelopen jaren wel gedaald en wel tot een percentage van 44,1. Tegelijkertijd is het aandeel Marokkanen met 3,7 procentpunten gestegen naar 29,3% van de totale Nieuw-Hoogravense bevolking.

In Nieuw-Hoograven is er wel sprake van een sociaal-economische vooruitgang, getuige de lichte daling van het aandeel lage inkomens en de stijging van het aantal hoge inkomens (tabel 3.3). Tegelijkertijd moet worden geconstateerd dat de ontwikkeling nog wel achterblijft ten opzichte van de positieve trend in Utrecht als geheel. Het gemiddeld huishoudensinkomen in Nieuw Hoograven ligt daarom nog altijd 20% onder het stedelijke cijfer (Gemeente Utrecht 2002). Tolsteeg scoort daarentegen niet slechter dan het stedelijke gemiddelde als het gaat om inkomen en uitkeringsafhankelijkheid.

Tabel 3.2*Bevolking naar etniciteit in Tolsteeg/Hoograven in 1995 en 2002 (%)*

	Tolsteeg		Nieuw Hoograven		Utrecht	
	1995	2002	1995	2002	1995	2002
Nederlandse	75.9	75.7	47.2	44.1	72.4	69.5
Turkse	2.1	1.4	8.2	6.8	4.1	4.5
Marokkaanse	5.7	6.0	25.6	29.3	7.5	8.4
Surinaamse	2.7	2.1	5.5	4.0	3.0	2.6
Antilliaanse	0.6	0.8	1.1	1.4	0.8	0.8
Zuideuropese	0.9	1.0	1.9	1.2	1.8	1.4
Overig geïndustrialiseerd	8.0	8.0	5.0	4.3	7.0	6.9
Overig niet-geïndustrialiseerd	4.1	5.0	4.9	8.9	3.4	5.6

Bron: gemeente Utrecht

Tabel 3.3*Bevolking naar inkomen en uitkeringsafhankelijkheid in Tolsteeg/Hoograven in 1995 en 2001 (%)*

	Tolsteeg		Nieuw Hoograven		Utrecht	
	1995	2001	1995	2001	1995	2001
Laag inkomen	41	38	47	45	43	38
Hoog Inkomen	16	17	8	11	15	20
Niet-actieve inkomensontvangers	23	15	37	31	25	18

Bron: Gemeente Utrecht

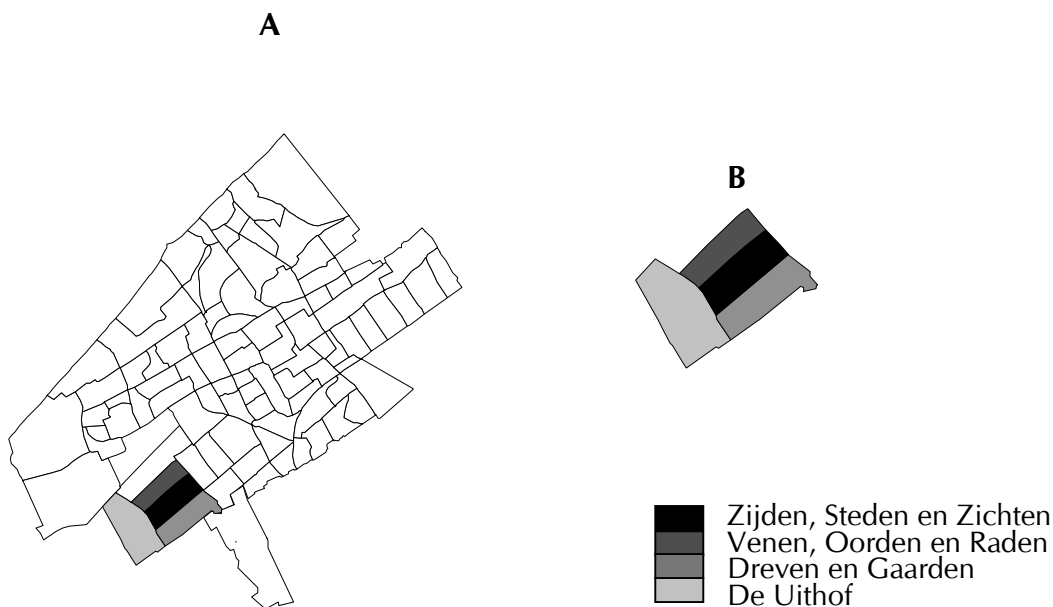
3.3 Bouwlust in Den Haag Zuidwest

Bouwlust maakt deel uit van de naoorlogse stadsuitbreiding Den Haag Zuidwest. Het structuurplan uit 1949 van de hand van W.M. Dudok gaf de opzet voor de uitbreiding van de stad in zuidwestelijke richting. Een rechthoekig wegenstelsel, functiescheiding en brede groenstroken waren onderdeel van de visie die Dudok voor ogen had. Hij wilde een soort tuindorp creëren met laagbouw en groene lanen die als buffer zouden dienen tussen de stad en het plattelandsgebied eromheen. Licht, lucht en ruimte waren in zijn ogen belangrijk in het ontwerp van een woonwijk (Gemeente Den Haag 1999). Gemeentearchitect Van den Broek uit Rotterdam ontwierp binnen de structuur van Dudok een meer gevarieerde bouw met open verkavelingen die kenmerkend zou worden voor de wijk Bouwlust binnen Den Haag Zuidwest. De open verkavelingen met bebouwing die niet altijd recht of strak op de wegen en structuren gebouwd werd, leidden tot een ruimtelijke structuur die meer open en minder intiem is dan die van de wat oudere wijken in Zuidwest. Naast Bouwlust omvat Den Haag Zuidwest verder de wijken Morgenstond, Moerwijk en Vrederust. De wijken Moerwijk en Morgenstond werden het eerst ontworpen en opgeleverd en zijn geheel van de hand van Dudok. In 1953 werden de eerste straten aangelegd in Bouwlust waarna 3 jaar later de eerste

woningen verschenen (Gemeente Den Haag 1999). Tussen 1956 en 1960 zijn in totaal meer dan 6200 woningen gebouwd waarin zo'n 23.000 mensen gehuisvest werden. De wijk is door het rechthoekig wegensysteem opgedeeld in 6 buurten: De Oorden, De Raden, De Zichten, De Steden, De Venen en De Zijden. In de wijkindeling van de gemeente Den Haag wordt ook Vrederust (bestaande uit Dreven en Gaarden en de Uithof) onder Bouwlust geschaard (zie figuur 3.2).

Figuur 3.2

Locatie van de wijk Bouwlust binnen Den Haag ³(A) en de Zijden, Steden en Zichten binnen de wijk (B)

Op dit moment wonen er in Den Haag Zuidwest 62.000 inwoners verspreid over de 4 wijken in bijna 33.000 woningen. Bouwlust heeft de grootste bevolkingsomvang van Den Haag Zuidwest met zo'n 25.000 inwoners. Ondanks het feit dat een aantal architecten onder leiding van Van den Broek verschillende soorten woningen ontwierpen zoals galerij- en portiekflats, eengezinswoningen en paviljoens zijn "stempelverkevelingen" (zich herhalende stempels van flats en rijtjeswoningen) typisch voor Bouwlust (Agricola e.a. 2002). De portiekflat van vier hoog (zonder lift) werd de favoriete bouwstijl in Bouwlust. Deze woningen hadden meestal vier kamers. Dit waren redelijk grote woningen vergeleken met het aanbod in andere zuidwestelijke wijken in deze periode. Voor de huidige woningmarkt zijn deze woningen echter te klein. Daarnaast heeft Bouwlust te kampen met een onduidelijke scheiding tussen de openbare en private ruimten door het ontbreken van een woonlaag op de begane grond en een onduidelijke groenstructuur met overloop uit de voortuinen naar de openbare plantsoenen. De woonomgeving is daardoor moeilijk te beheren en vormt daarmee een belemmering voor de sociale controle.

³ Het kaartje van Den Haag is exclusief het stadsdeel Leidschenburg-Ypenburg dat in 2002 aan de zuidoostkant van de stad is toegevoegd.

Ook als het gaat om de winkelvoorzieningen in de wijk, bleek de planning niet optimaal geweest te zijn. In eerste instantie werden zes buurtcentra gebouwd, maar al snel bleek dat op sommige locaties te weinig buurtbewoners gebruik maakten van de voorzieningen om de winkels rendabel te maken. De opkomst van de auto betekende het einde voor een aantal buurtwinkelcentra in Bouwlust (Agricola e.a. 2002). In de jaren tachtig kwamen de overgebleven winkelcentra in de problemen door de daling van het aantal inwoners en het gemiddeld inkomen van de huishoudens in de wijk. Een instroom van bewoners met een beperkt budget, aangetrokken door de lage huren, leidde tot een koopkrachtdaling in de buurt. Het draagvlak voor voorzieningen nam af en gecombineerd met de stadsvernieuwing uit de jaren tachtig leidde dit tot minder winkels. Het winkelcentrum De Stede floreerde daarentegen en had een aantrekkingskracht op bewoners uit de hele wijk.

Tijdens deze stadsvernieuwingperiode in de jaren tachtig zijn 20.000 woningen in Den Haag Zuidwest gerenoveerd, maar aangezien de kwaliteit van matig niveau bleef, is er in de afgelopen jaren besloten om veel van de woningen te slopen. Niet alleen de portiekflat, maar ook de stedenbouwkundige structuur moest aangepast worden. De verbetering van de leefbaarheid en de woonomgeving werden speerpunten in de beleidsplannen (Gemeente Den Haag 1999). Eén van de meer grootschalige herstructureringsprojecten heeft in de Steden plaatsgevonden en het is deze buurt die in dit onderzoek als onderzoeksbuurt is opgenomen (zie paragraaf 3.3.2). Voor de Steden zelf is echter geen statistische informatie beschikbaar, omdat het weer onderdeel uitmaakt van de buurt Zijden, Steden en Vechten. In deze paragraaf zal deze buurt steeds worden vergeleken met de hele wijk Bouwlust en Den Haag als geheel.

Hoewel het proces van herstructurering in Zijden, Steden en Vechten al in de tweede helft van de jaren negentig goed op gang is gekomen, is de sociale huursector nog steeds de dominante sector (tabel 3.4). Wel is het aandeel koopwoningen gestegen naar 23% in 2002 tegenover 14% tien jaar eerder. Deze stijging ging zowel ten koste van de sociale als van de particuliere huursector. Mede door de stedelijke herstructurering is de woningvoorraad van Zijden, Steden en Vechten dus wat minder eenzijdig samengesteld dan de woningvoorraad in Bouwlust als geheel.

Net als Hoograven scoort Bouwlust slechter dan het stedelijke gemiddelde als het gaat om de sociale cohesie of de sociale kwaliteit van de buurt. Terwijl de score voor de (uit diverse indicatoren samengestelde) maat voor sociale kwaliteit in Den Haag als geheel een 5,8 is, is de score in Bouwlust slechts een 5,0. Ten opzichte van de situatie van eind jaren negentig betekent dat een verslechtering. Tegelijkertijd is het gevoel van onveiligheid toegenomen in Bouwlust. Ruim een derde van de bewoners voelt zich wel eens onveilig in de buurt (tegenover 28% in Den Haag als geheel). Zijden, Steden en Zichten scoren in dit opzicht iets beter dan de rest van Bouwlust. 28% van de mensen voelt zich wel eens onveilig en de score voor de sociale kwaliteit is een 5,3 (Projectbureau GSB 2003).

Opvallend is verder dat in Bouwlust de verhuismobiliteit sterk is toegenomen in de jaren negentig. Terwijl de verhuismobiliteit in Bouwlust halverwege de jaren negentig duidelijk lager was dan het stedelijke gemiddelde, blijkt de mobiliteit aan het eind van de jaren negentig juist boven het stedelijke niveau te liggen. Dat kan van invloed zijn op de lage score voor de sociale samenhang in de wijk. Na het piekjaar 1999 is de

verhuismobiliteit in Bouwlust overigens weer gedaald en is daarmee onder het niveau van Den Haag (en ook onder dat van de andere wijken van Zuidwest) terechtgekomen.

Tabel 3.4

Kenmerken van de woningvoorraad in Bouwlust in 2002

	Zijden, Steden en Zichten	Bouwlust	Den Haag
% sociale huurwoningen	64,2	80,6	37,8
% koopwoningen	22,7	12,9	36,8
% eengezinswoningen ¹	14,4	10,5	14,7
Totaal aantal woningen	3.455	12.018	220.672

Bron: Gemeente Den Haag

3.3.1 Herstructurering

De eenzijdige woningvoorraad van matige kwaliteit heeft ook in Zuidwest bijgedragen aan de dreigende status van “doorgangswijk”. Veel starters op de woningmarkt komen en gaan in een rap tempo. Niet alleen de woningen maar ook de leefbaarheid, het voorzieningenniveau en het sociale klimaat dragen bij aan deze situatie. Zuidwest heeft te maken met een grote toename van het aandeel allochtonen, het sterkste vergrijzingsproces in Den Haag en een grote stijging van werkloosheid. Dat baart de gemeente en woningcorporaties zorgen (Ouwehand 2002). De bewoners van de wijken zelf beoordelen deze gesignaleerde problemen minder negatief. Woningen worden nog steeds verhuurd en de rust en ruimte zijn nog altijd pluspunten op de Haagse woningmarkt. Starterswoningen krijgen nog zo’n 53 reacties vergeleken met 62 reacties gemiddeld op stedelijk niveau. Doorstoomwoningen doen het minder goed, slechts 26 reacties ten opzichte van 40 in de rest van de gemeente Den Haag en dat is volgens de gemeente een zorgelijke situatie. Een speerpunt in het beleid is dan ook deze situatie te doorbreken.

Al in de jaren tachtig kwamen de naoorlogse wijken van Den Haag op de Haagse politieke agenda. In 1987 werd het Bureau AANpak Naoorlogse wijken (1987-1992) opgezet. Dit bureau was gericht op behoud en verbetering van de woningvoorraad en het verbeteren van de sociale infrastructuur. Onderhoud van en variatie in de woningen was een centrale doelstelling van de corporaties en de gemeente die samenwerkten. Woningdifferentiatie ter bevordering van de wooncarrière van wijkbewoners werd in plannen genoemd maar in de praktijk niet uitgevoerd. Dit werd veroorzaakt door het verzet tegen de sloop van woningen met een lage huur door bewoners en de gemeentelijke Dienst Volkshuisvesting. De plannen voor nieuwbouw en verdichting in het hart van Bouwlust werden echter wel geaccepteerd.

In 1992 werd de Ontwikkelingsmaatschappij Den Haag Zuidwest in het leven geroepen die zich ging bezighouden met de investeringsstrategie. Gemeente, woningcorporaties en private partijen zoals ontwikkelaars moesten samen betrokken zijn bij de herstructurering. De eerste schets voor het uitvoeringsplan voor Zuidwest bevatte grote ingrepen zoals een verdichting met 3500 nieuwe woningen en de sloop en nieuwbouw van 4500 woningen (Klijn 2002). De sloopplannen kregen van de bewoners en de gemeente felle kritiek. In 1993 kwamen de corporaties met een plan waarin de differentiatie van de woningvoorraad toch weer centraal staat. Ook de nieuwbouw van 3500

woningen wordt nog steeds geambieerd. Zeven locaties in Zuidwest zouden te maken krijgen met vernieuwing. De Ontwikkelingsmaatschappij zou sloop zoveel mogelijk proberen te voorkomen.

Van 1995 tot eind 1996 hield de Projectstaf Den Haag Zuidwest zich bezig met de wijken. De mislukte investeringsstrategie van 1992-1994 leidde tot een beheeroriëntatie: vooral concrete projecten werden in deze periode uitgevoerd en de nadruk lag op het uitvoeringsniveau. In 1997 werd het "Den Haag op weg naar herstel" saneringsplan gepresenteerd met oplossingsrichtingen voor de financiële, sociale en ruimtelijke problematiek in Den Haag (Gemeente Den Haag 1999). Eén van de projecten binnen de Haagse binnenstedelijke investeringsoperaties is het project Herstructurering. De gemeente wil investeren in binnenstedelijke wijken en buurten om deze sterk op de regionale woningmarkt te positioneren.

De noodzaak tot herstructureren in Bouwlust is vooral ingegeven door de eenzijdige woningvoorraad van matige kwaliteit. Het herstructureren moet volgens de gemeente wel meer zijn dan alleen ingrijpen in de woningvoorraad. Ook de openbare ruimte, de groenstructuren en het voorzieningenniveau moeten verbeterd worden. Het doel van het wijkplan Bouwlust dat in 1997 werd opgestart en 1999 gepresenteerd werd, was om *"de achteruitgang van Bouwlust te voorkomen en de leefbaarheid te verbeteren. Iedereen die in Bouwlust wil wonen moet de mogelijkheid krijgen om er te komen wonen of te blijven wonen"* (Gemeente Den Haag 1999, p. 4). Het plan is opgesteld door de gemeente in samenwerking met bewoners, wijkinstanties en woningcorporaties die bezittingen hebben in de wijk.

De sterke kanten van de wijk Bouwlust die in het wijkplan in 1999 gepresenteerd worden door de gemeente Den Haag zijn de gemengde bevolkingsopbouw, het grote aantal goedkope woningen, de rust in de wijk, het vele openbare groen, veel voorzieningen zoals een winkelcentrum, een groot aantal scholen en veel welzijnsvoorzieningen. *"Bouwlust heeft alles in huis om een prima woonwijk te zijn"* (Gemeente Den Haag 1999, p.2). Tegelijkertijd heeft Bouwlust ook problemen die uit de gemengde bevolkingsopbouw voortkomen. Zoals in het wijkplan staat geschreven vraagt *"de heterogene bevolkingsamenstelling veel van "oudgedienden" en "nieuwkomers" (1999, p. 4). Verdraagzaamheid en aanpassing worden gezien als voorwaarden voor het samenleven van de verschillende etnische groepen.*

Overigens zijn de verwachtingen in Den Haag over de sociale uitkomsten van de stedelijke herstructurering wat bescheidener dan in veel andere gemeenten, waaronder Utrecht. De gemeente Den Haag denkt dan ook niet in termen van een 'evenwichtige' bevolkingsamenstelling: *"Het realiseren van woningen voor de midden- en hogere inkomensgroepen in een wijk als Den Haag Zuidwest is geen directe oplossing voor de financieel-economische en sociale problemen van bepaalde groepen in de wijk. Wel draagt het bij aan het draagvlak in een wijk van voorzieningen als winkels, de veelzijdigheid van schoolvoorzieningen en aan de doorstromingsmogelijkheden in de wijk voor degenen die door verbetering van economische positie meer voor hun woning kunnen betalen, maar wel in de wijk willen blijven wonen"* (Gemeente Den Haag 1998, p. 48)

Tijdens de 15 jaar dat de herstructurering in Zuidwest op de agenda staat zijn er veel projecten en nieuwe woningen gerealiseerd. Tussen 1989-2002 zijn meer dan 2800 woningen gesloopt, meer dan 3500 gebouwd en 516 ingrijpend gerenoveerd (Klijn 2002). Hiervóór waren, zoals eerder vermeld, bijna 20.000 van de 33.000 woningen gerenoveerd. Ook zijn verschillende winkelcentra in Zuidwest, waaronder De Leyweg, gerenoveerd en zijn er plannen voor meer renovatieprojecten voor o.a. winkelcentrum De Stede. Bovendien staan er voor de komende jaren nog duizenden woningen op de nominatie voor sloop.

Niet iedereen is het echter eens met de toekomstige sloopplannen en de Socialistische Partij afdeling Den Haag is een offensief begonnen om de plannen in een ander daglicht te presenteren. *“Het is niet de ouderdom van de woningen die reden is tot sloop maar meer de samenstelling van de wijk”* (SP 2002, p. 5). Het idee dat er door menging van koop- en huurwoningen meer cohesie in de buurt zal ontstaan steunen zij niet. Na een sloopenquête onder de bewoners van flats die op de sloopenominatie staan concluderen zij dat er meer onderzoek moet komen naar de mogelijkheden van renovatie in plaats van sloop. Ook noemen zij alternatieven van sloop, zoals de samenvoeging van werkelijk te kleine woningen, toevoegingen van voorzieningen in de wijk en de verhuur van kleinere woningen aan alleenstaanden, jonge starters en studenten (SP 2002, p.15). Tot slot stellen zij dat er niet genoeg samspraak is geweest met bewoners om de echte woonwensen te onderzoeken. Veel mensen zijn tevreden met hun woning aldus de SP en 60-80% van de bewoners, variërend per buurt, zijn tegen de sloop.

3.3.2 Het herstructureringsproject in De Steden

In Bouwlust is in 1992 in de buurt De Zijden, De Steden en De Zichten gestart met de sloop van portiekflats en winkelpaviljoens en de bouw van nieuwe woningen. De acht galerijflats in handen van de Algemene Woningbouwvereniging, later Staedion, aan de Winkelstede/Middenstede voldeden niet meer aan de veiligheidseisen door bouwtechnische en woontechnische problemen. De andere omringende flats werden gerenoveerd, maar voor deze acht was dat niet voldoende. Door de sloop ontstond een grote nieuwbouwlocatie. De belangrijkste doelstelling voor de nieuwbouw was het creëren van een diversiteit aan woningen. Dit heeft geleid tot een mix van koop- en huurwoningen die ontwikkeld zijn door Staedion en v.o.f. Nieuw Bouwlust (Agricola e.a. 2002). Ook is er een mix aan flats en eengezinswoningen. In 1996 werden de eerste woningen opgeleverd van de in totaal 115 koopwoningen en 154 sociale huurwoningen in De Steden. De diversiteit is vergroot door woningen te bouwen die aantrekkelijk worden gevonden door verschillende doelgroepen, aldus de woningcorporatie Staedion (Agricola e.a. 2002). Een gedeelte van de sociale huurwoningen is gereserveerd voor senioren. Ondanks de beoogde diversiteit aan woonstijlen is het vloeroppervlakte nagenoeg gelijk gebleven aan die van de gestapelde flats van vier hoog. De transparantie die Van den Broeke wilde creëren met de rijen galerijflats heeft plaats gemaakt voor straten met een besloten karakter. De meeste bewoners geeft dit een veiliger gevoel.

De nieuwbouw heeft het hart van de buurt een nieuwe impuls gegeven en ook het wijkwinkelcentrum De Stede krijgt in de nabije toekomst een facelift met forse investeringen voor de verbetering van de openbare ruimte en de verkeerssituatie (Gemeente Den Haag 1999).

Veranderingen in de bevolkingssamenstelling

Binnen de gemeente Den Haag wordt Bouwlust gezien als een jonge, dynamische wijk. Bouwlust heeft bijvoorbeeld het grootste aandeel jonge inwoners binnen Den Haag Zuidwest (Gemeente Den Haag 1999). Dit kan voor een deel verklaard worden door het feit dat de woningen iets groter zijn dan in rest van Zuidwest, waardoor er meer gezinnen met kinderen in de wijk wonen. Tegelijkertijd kent Bouwlust een relatief hoog aandeel ouderen vergeleken met het Haagse gemiddelde. Dit wordt veroorzaakt door de vergrijzing onder de autochtonen, van wie sommigen al sinds de jaren zestig in de wijk wonen.

In de beginjaren van Zuidwest waren vooral jonge Nederlandse gezinnen sterk vertegenwoordigd in de verschillende wijken. In de loop van de jaren is de bevolkingsopbouw totaal veranderd. Rond 1990 was nog een kleine groep oorspronkelijke bewoners aanwezig in de wijken. De wijken zijn snel vergrijsd en veel van de kinderen die zijn opgegroeid in Zuidwest wonen nu elders. Eind jaren tachtig begon de instroom van allochtonen een hoger tempo te krijgen: tussen 1988 en 1992 steeg het percentage van 7,5% naar 12,3% in Zuidwest. In 2002 was dit aandeel naar 37,5% gegroeid, waarmee Den Haag Zuidwest qua etnische samenstelling nauwelijks verschilt van het stedelijk beeld. *“Den Haag Zuidwest is veranderd van een wijk met allemaal dezelfde witte gezinnen naar een gemengde wijk met verschillende kleuren, huishoudentypen en leefstijlen; van solex naar salsa”* (Van Asseldonk & Linsen 2002, p.58).

Binnen Den Haag Zuidwest is Bouwlust de buurt met het hoogste percentage allochtonen (tabel 3.5). Opvallend is wel dat de stijging van het aandeel allochtonen binnen de buurt Zijden, Steden en Zichten veel geringer is dan in Bouwlust of Den Haag als geheel. Voor een deel zal dat zeker te maken hebben met de herstructurering in deze buurt.

Ook voor wat betreft de samenstelling naar inkomensgroepen verschilt de trend in Zijden, Steden en Zichten van die van Bouwlust als geheel (tabel 3.6). Terwijl het aandeel lage inkomens in Bouwlust de laatste jaren licht is toegenomen, is er in Zijden, Steden en Zichten een duidelijke afname van het aandeel lage inkomens. In het aandeel mensen met hoge inkomens is geen verandering gekomen. Overigens is Bouwlust binnen Den Haag Zuidwest het meest welvarende deel. Daarbinnen is Zijden, Steden en Zichten weer de buurt met het hoogste gemiddelde inkomen. In 1998 lag dat slechts 5% onder het stedelijke niveau (Gemeente Den Haag 2003).

Tabel 3.5*Bevolking naar etniciteit in Bouwlust in 1995 en 2002 (%)*

	Zijden, Steden en Zichten		Bouwlust		Den Haag	
	1995	2002	1995	2002	1995	2002
Nederlandse	61.6	57.2	66.8	51.6	67.0	54.8
Turkse	5.2	6.1	6.2	10.1	5.2	9.9
Marokkaanse	4.1	4.7	4.2	7.7	4.0	5.3
Surinaamse	8.9	9.6	7.0	8.4	5.8	8.9
Antilliaanse	1.4	2.2	1.3	3.3	0.8	2.9
Zuideuropese	1.3	1.5	1.5	1.6	1.4	1.6
Overig geïndustrialiseerd	10.3	9.5	7.7	6.0	7.7	6.2
Overig niet-geïndustrialiseerd	6.2	9.2	5.3	11.2	5.7	10.4

Bron: gemeente Den Haag

Tabel 3.6*Bevolking naar inkomen en uitkeringsafhankelijkheid in Bouwlust in 1995 en 2001 (%)*

	Zijden, Steden en Zichten		Bouwlust		Den Haag	
	1995	2001	1995	2001	1995	2001
Laag inkomen	42	38	46	47	42	40
Hoog Inkomen	12	12	10	9	17	19
Niet-actieve inkomensontvangers	29	25	35	31	28	21

Bron: Gemeente Den Haag

3.4 Samenvatting

Nieuw Hoograven/Tolsteeg en Zijden, Steden en Vechten kampen met vergelijkbare problemen op het gebied van de leefbaarheid. Zowel naar objectieve als naar subjectieve maatstaven is de mate van onveiligheid groter dan in de stad als geheel. De bewoners zijn relatief vaak ontevreden met hun woonomgeving en zowel in Den Haag als in Utrecht wordt er gesproken van een gebrek aan sociale samenhang. In beide steden worden de oorzaken van de problemen gezocht in de eenzijdige samenstelling van de woningvoorraad. De herstructurering is er op gericht om de variatie te vergroten via het toevoegen van koopwoningen en eengezinswoningen. Daarmee wordt geprobeerd om meer draagkrachtigen van buiten de wijk binnen te halen, maar vooral ook om de sociaal-economisch meer succesvolle buurtbewoners meer mogelijkheden te geven om binnen de wijk te verhuizen. Daarmee ontstaat een meer heterogene bevolkingsamenstelling en verbetert de leefbaarheid van de wijk. Overigens lijken de verwachtingen op dit gebied in Utrecht wat meer hooggespannen te zijn dan in Den Haag. Terwijl Utrecht spreekt van een streven naar een 'evenwichtige' bevolkingsopbouw (met alle positieve gevolgen van dien), benadrukt Den Haag dat het

realiseren van woningen voor hogere inkomensgroep nog geen directe oplossing is voor de financieel economische en sociale problemen van bepaalde groepen in de wijk. Hoewel de herstructurering in beide wijken nog lang niet voltooid is, is er in Zijden, Steden en Vechten al wel een duidelijke trendbreuk waarneembaar als het gaat om de bevolkingssamenstelling. Het aandeel huishoudens met lage inkomens neemt er sterker af dan in Den Haag als geheel, terwijl het aandeel allochtonen juist minder hard groeit dan in de meeste andere wijken van Den Haag. Zowel voor wat betreft de etnische samenstelling als de inkomensverhoudingen vormt Zijden, Steden en Zichten een afspiegeling van de Haagse bevolking. Dat laatste kan ook worden gezegd voor Tolsteeg, maar niet voor Nieuw Hoograven, waar het gemiddelde inkomen een vijfde lager ligt dan in Utrecht als geheel en waar de autochtonen inmiddels de minderheid vormen. De herstructurering heeft in Nieuw Hoograven ook nog geen effect gehad op de ontwikkeling van de bevolkingssamenstelling. Blijkbaar zijn de tot nu toe gerealiseerde projecten daarvoor te bescheiden van omvang. In het volgende hoofdstuk zullen we echter zien dat zowel voor De Steden als voor Tolsteeg/Nieuw Hoograven geldt dat er zich onder de bewoners van de nieuwbouw meer autochtonen en meer draagkrachtigen bevinden dan onder de bewoners van de oudbouw. Daarmee levert de nieuwbouw dus wel een bijdrage aan een minder 'eenzijdige' bevolkingssamenstelling. De vraag of dat ook ten goede komt aan de sociale cohesie in de buurt zal in hoofdstuk 5 worden behandeld.

4 Herstructurering, buurtkeuze en (on)tevredenheid

4.1 Inleiding

In het vorige hoofdstuk is naar voren gekomen dat het woningaanbod zowel in Nieuw Hoograven/Tolsteeg als in Zijden, Steden en Vechten meer gedifferentieerd is geworden. Net als in veel andere herstructureringswijken in Nederland wordt daarmee gemikt op een wat meer gemêleerde bevolkingsamenstelling. In dit hoofdstuk wordt bekeken in hoeverre de herstructurering heeft geleid tot een differentiatie in de bevolkingsamenstelling en hoe de bewoners zelf tegen de veranderingen aankijken. In hoofdstuk 5 zal vervolgens worden bekeken welke gevolgen de veranderingen in de beide onderzoekswijken hebben gehad voor de sociale cohesie. Ter bevordering van de leesbaarheid zullen beide wijken in het vervolg kortweg worden aangeduid als Bouwlust en Hoograven.

Zowel hoofdstuk 4 als hoofdstuk 5 is gebaseerd op een enquête die in het voorjaar van 2003 is gehouden onder de bewoners van Hoograven en Bouwlust. Alvorens de resultaten van de enquête worden besproken, zal in paragraaf 4.2 eerst het veldwerk worden verantwoord, waarna de belangrijkste kenmerken van de respondenten de revue zullen passeren. In paragraaf 4.3 wordt gekeken naar de herkomst van de bewoners van de nieuwbouw en in paragraaf 4.4 naar hun motivatie om voor een woning in Bouwlust of Hoograven te kiezen. In paragraaf 4.5 komt de vraag aan de orde of de herstructurering een positieve invloed heeft gehad op de buurt in de ogen van de bewoners. Het hoofdstuk wordt afgesloten met een conclusie waarin de belangrijkste bevindingen op een rij worden gezet.

4.2 De enquête en de respondenten

4.2.1 Respons

In Bouwlust en Hoograven is in de periode van 17 februari tot en met 7 maart 2003 intensief geënquêteerd. Na afloop van deze periode is er van 7 april tot en met 18 april 2003 een tweede keer geënquêteerd waarbij de huishoudens die de eerste keer drie maal niet thuis werden aangetroffen nog eens zijn benaderd. Er zijn in Bouwlust en in Hoograven respectievelijk 409 en 412 huishoudens benaderd (totaal 821 huishoudens). In Utrecht zijn alle adressen in de nieuwbouw benaderd en in Den Haag twee op de drie adressen om het aantal enquêtes in beide steden ongeveer gelijk te houden. Onder de bewoners van de oudbouw is in beide steden een steekproef getrokken van ruim 200 adressen (tabel 4.1). Om een zo hoog mogelijke respons te krijgen hebben de enquêteurs de vragenlijsten persoonlijk afgeleverd om deze binnen enkele dagen weer op te halen. Daarnaast zijn sommige enquêtes mondeling afgenomen in het Arabisch of Turks. Dit heeft geleid tot een totale respons van 51,0%: 54,1% in Hoograven/Tolsteeg en 47,9% in Bouwlust (een totaal van 419 respondenten). De respons in Utrecht was onder de oude en nieuwe bewoners nagenoeg gelijk (tabel 4.1).

Tabel 4.1*Respons bewonersenquête in Bouwlust en Hoograven*

	Respons	Niet thuis	Weigeringen	Totaal (abs.)	Responspercentage
Bouwlust oud	88	69	77	234	37,6
Bouwlust nieuw	108	28	39	175	61,7
Hoograven oud	111	51	43	205	54,1
Hoograven nieuw	112	69	31	207	52,8

Bron: Bewonersenquête 2003

In Den Haag was de respons onder de bewoners van de oudbouw lager dan onder de bewoners van de nieuwbouwwoningen. Dat komt mede omdat een aantal bewoners aangaf geen interesse in het onderzoek te hebben omdat hun flat toch gesloopt zou gaan worden. Deze mensen nemen een derde van de weigeringen in de oudbouw van Bouwlust voor hun rekening.

Al met al kan echter worden gesproken van een bevredigende respons die ons in staat stelt om een goed beeld te geven van de effecten van de stedelijke herstructurering op de sociale cohesie binnen de buurten.

4.2.2 Oude en nieuwe bewoners vergeleken

De nieuwe bewoners in Bouwlust en Hoograven zouden volgens de doelstellingen van het herstructureringsbeleid voor veranderingen in de betreffende buurten moeten zorgen. Ingrepen in de woningvoorraad zouden leiden tot positieve maatschappelijke effecten in die buurt via de totstandkoming van een meer heterogene bevolkingssamenstelling (RMO 1997). In tabel II.1 (bijlage II) worden de oude en nieuwe bewoners van de onderzoeksgebieden op een aantal sociaal-economische en demografische kenmerken vergeleken. In Utrecht is een uitsplitsing gemaakt naar Tolsteeg en Hoograven, omdat de bevolkingssamenstelling vrij sterk verschilt tussen beide buurten⁴.

Voor elk van de buurten geldt dat de bewoners van de nieuwe woningen een positief effect hebben op de sociaal-economische samenstelling van de buurt. Het aandeel werkenden en het aandeel huishoudens met een hoog inkomen is in de nieuwbouw beduidend hoger dan in de oudbouw. Wel valt op dat de verschillen in Bouwlust veel kleiner zijn dan in Hoograven en Tolsteeg. Bovendien geldt dat het opleidingsniveau onder de bewoners van de nieuwbouw in Den Haag veel lager is dan in de universiteitsstad Utrecht. In Tolsteeg is er overigens op dit punt ook geen verschil met de bewoners van de oudbouw, omdat onder deze categorie het aandeel hoog opgeleiden ook zeer hoog is.

De verhoudingsgewijs lage sociaal-economische status in de nieuwbouw van Bouwlust is voor een belangrijk deel gerelateerd aan het hoge aandeel huurwoningen. In Tolsteeg en Hoograven zijn uitsluitend koopwoningen gebouwd, waarvan er overigens een paar inmiddels worden onderverhuurd.

Als gekeken wordt naar de demografische verschillen tussen bewoners van de oudbouw en de nieuwbouw valt op dat het aandeel huishoudens met kinderen in de nieuwbouw van Tolsteeg en Bouwlust erg hoog is. In Hoograven is het aandeel gezinnen met

⁴ In de rest van dit hoofdstuk worden Hoograven en Tolsteeg alleen apart onderscheiden als er zich tussen beide buurten duidelijke verschillen voordoen.

kinderen in de nieuwbouw juist veel lager dan in de oudbouw. Dat komt omdat de nieuwbouw in Hoograven veel jongeren aantrekt die nog niet in de gezinsfase zijn beland. De nieuwbouw in Bouwlust wordt daarentegen vooral gedomineerd door mensen met een middelbare leeftijd (40 - 54 jaar). Tot slot kan opgemerkt worden dat het aandeel allochtonen in de nieuwbouw relatief laag is. Omdat dat ook geldt voor de oudbouw in Tolsteeg zijn er op dit punt geen verschillen in deze buurt. In Hoograven daarentegen zijn de allochtonen in de oudbouw veel sterker vertegenwoordigd dan in de nieuwbouw, terwijl Bouwlust op dit punt een tussenpositie inneemt.

Resumerend kan worden gesteld dat de bewoners van de nieuwbouw in elk van de onderzoeksbuurten een positieve invloed hebben gehad op de sociaal-economische samenstelling van de buurt. In Bouwlust geldt dat wat minder sterk dan in de Utrechtse buurten, vooral omdat er ook een groot aandeel huurwoningen is gebouwd. In ieder geval is er voldaan aan de doelstelling van een meer heterogene samenstelling van de buurt, hoewel uit het vorige hoofdstuk bleek dat dat nog niet doorklinkt in de gemeentelijke statistieken van Hoograven.

Om te beoordelen in hoeverre de doelstellingen van stedelijke herstructurering zijn gehaald is het niet alleen van belang om te kijken naar de sociaal-economische kenmerken van de bewoners van de nieuwbouw, maar ook naar de herkomst van de nieuwkomers. In beide steden is namelijk voor een belangrijk deel gemikt op doorstromers in de buurt. Deze doorstroming staat in de volgende paragraaf centraal.

4.3 Wooncarrière in de buurt?

Zoals aangegeven in hoofdstuk 2, verwacht de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (RMO) vooral positieve effecten van woningdifferentiatie als daardoor kapitaalkrachtige bewoners hun wooncarrière binnen de buurt zouden kunnen voortzetten. Bestaande banden en relatiepatronen zouden gemakkelijker behouden blijven waardoor het sociaal storende effect van de voortdurende aankomst van nieuwe bewoners, kenmerkend voor de doorgangsfunctie van veel herstructureringswijken, zou uitblijven. Bovendien verwacht de RMO dat het vooral voor allochtonen stimulerend werkt als succesvolle leden van de eigen groep in de wijk aanwezig blijven en als positieve rolmodellen kunnen fungeren. De vraag is dus in hoeverre bewoners zijn doorgestroomd naar de nieuwbouw in onze onderzoeksbuurten en in hoeverre dat ook geldt voor allochtonen.

In Bouwlust is het aandeel doorstromers binnen de buurt met 38% behoorlijk substantieel, maar in Hoograven gaat het slechts om een heel beperkte groep (tabel 4.2). In het vorige hoofdstuk bleek al dat slechts weinig sloopurgenten die binnen de buurt wilden verhuizen ook daadwerkelijk in Hoograven zijn gebleven. Nu blijkt dus dat er ook bij de bewoners van de nieuwbouwwoningen nauwelijks sprake is van doorstroming binnen de buurt.

De grote doorstroming in Den Haag kan voor het grootste deel op het conto worden geschreven van de huurwoningen; huurders maken bijna driekwart uit van de doorstromers. De gedachte dat juist het bouwen van koopwoningen opwaarts mobielen de mogelijkheid biedt om binnen de wijk te verhuizen gaat hier dus niet op. Blijkbaar zijn het de nieuwe huurwoningen die de doorstroming binnen de wijk bevorderen. Ruim de helft van de bewoners van de huurwoningen komt uit Bouwlust zelf, tegenover slechts een vijfde van de eigenaar-bewoners.

Tabel 4.2

Wooncarrière binnen de wijk? Doorstromers en nieuwe bewoners van de nieuwbouw (%)⁵

	Bouwlust	Hoograven
Nieuwe bewoners	62,0	85,7
Doorstromers	38,0	14,3
Totaal (absoluut)	108	112

Bron: Bewonersenquête 2003

Bij degenen die naar een nieuwe koopwoning in Bouwlust zijn verhuisd, gaat het in de tweederde van de gevallen om de eerste koopwoning in de wooncarrière (zie tabel 4.3). In Utrecht bezat ongeveer de helft van de eigenaren van een nieuwe woning in Tolsteeg of Nieuw-Hoograven al eerder een woning. Het verschil zal voor een deel te maken hebben met de prijsklasse van de woningen. Terwijl in Den Haag tweederde van de koopwoningen minder dan 150 duizend euro kost en eenderde zelfs minder dan 100 duizend, gaat het in Utrecht om respectievelijk 41 en 11%⁶.

Tabel 4.3

Doorstroming naar nieuwe koopwoningen (%)

	Bouwlust	Hoograven
Vorige woning huurwoning	68,6	50,5
Vorige woning koopwoning	31,4	49,5
Totaal (absoluut)	51	97

Bron: Bewonersenquête 2003

In hoofdstuk 1 kwam naar aanleiding van het onderzoek van Bramley & Morgan (2003) in Schotland ook naar voren dat het bij mensen die naar een nieuwe koopwoning in een arme buurt verhuizen meestal om de eerste koopwoning gaat. Daarmee bieden herstructureringsprojecten dus kansen voor starters op de koopwoningmarkt. Het is echter de vraag of van deze categorie een positieve impuls uitgaat voor de sociale cohesie. Uit het onderzoek van Bramley & Morgan (2003) bleek namelijk dat juist deze mensen slechts in geringe mate op de eigen buurt zijn gericht en vaak weer snel door willen verhuizen. In paragraaf 5.6 zal bekeken worden in hoeverre dat ook opgaat voor de starters in Bouwlust en Hoograven.

Tussen de nieuwe bewoners en het geringe aantal doorstromers in Hoograven zijn er op sociaal-economisch en sociaaldemografisch gebied geen verschillen. Voor Bouwlust geldt dat doorstromers slechts op een aantal kenmerken, waaronder inkomen, arbeidsmarktpositie, leeftijd en huishoudenssamenstelling vergelijkbaar zijn met de nieuwe bewoners. Met de bewoners van de oudbouw hebben de doorstromers meer gemeen dat er relatief weinig hoogopgeleiden zijn en dat het aandeel woningbezitters gering is. Als het gaat om het aandeel allochtonen zijn het juist de nieuwe bewoners die meer overeenkomen met de bewoners van de oudbouw. Terwijl het aandeel allochtonen onder de doorstromers slechts 10% is, gaat het bij de nieuwkomers om

⁵ In bijlage II is aanvullende statistische informatie te vinden bij de tabellen in hoofdstuk 4 en 5.

⁶ Overigens zegt dit nog niet alles over het verschil in aanvangskwaliteit van de woningen. De koopwoningen in Hoograven kwamen namelijk een paar jaren later op de markt dan die in Bouwlust en in die tussentijd zijn de prijzen aanzienlijk gestegen.

27%. Het lage aandeel allochtonen onder de doorstromers hangt samen met het feit dat 19 van de 22 allochtone respondenten (86%) in een koopwoning woont, waarmee ze ruim een derde uitmaken van eigenaar-bewoners in de nieuwbouw van Bouwlust. Net als bij de autochtone woningbezitters, geldt dat verreweg de meeste allochtone eigenaar-bewoners van buiten de wijk komen. Overigens vormen de Turken (37%) en de Surinamers (26%) het grootste aandeel onder de allochtone woningbezitters.

Al met al kan worden geconcludeerd dat in Utrecht van de doelstelling van doorstroming weinig terecht is gekomen. In Den Haag is wel een forse minderheid in de nieuwbouw afkomstig uit de eigen wijk. Daarbij moet worden aangetekend dat er bij allochtonen nauwelijks doorstromers zijn binnen een wijk, terwijl het RMO juist de hoop op deze mensen heeft gevestigd, omdat zij als positieve rolmodellen zouden kunnen fungeren.

Omdat in de literatuur vooral van de doorstromers in de buurt een positieve impuls voor de sociale cohesie wordt verwacht, zal in rest van het rapport een onderscheid gemaakt worden tussen de nieuwe bewoners en de doorstromers in de nieuwbouw van Bouwlust⁷. Een andere reden om dit onderscheid te hanteren is dat er tussen beide groepen ook sociaal-economische verschillen zijn. Het aandeel eigenaar-bewoners, het aandeel hoogopgeleiden en het aandeel allochtonen is namelijk significant lager bij de doorstromers. Overigens zal het onderscheid alleen gehanteerd worden daar waar het relevant is. Als beide groepen hetzelfde scoren op een indicator voor sociale cohesie, zullen ze worden samengenomen.

4.4 De keuze voor Bouwlust en Hoograven

De geringe doorstroming in vooral Hoograven is op het eerste gezicht niet bevorderlijk voor de sociale cohesie in de wijk. Het is echter niet alleen van belang om te kijken waar de bewoners van nieuwe woningen vandaan komen, maar ook om inzicht te krijgen in de vestigingsmotieven. Als mensen bewust voor een bepaalde buurt kiezen (bijvoorbeeld omdat men er mensen kent) is de kans groter dat zij er meer sociale contacten onderhouden en zich positiever identificeren met de buurt. Aan de bewoners van de nieuwbouwwoningen in Bouwlust en Hoograven is gevraagd waarom ze nu voor een woning in deze buurt hebben gekozen (tabel 4.4). Voor tweederde van de nieuwe bewoners in beide buurten geldt echter dat de kenmerken van de buurt zelf geen rol hebben gespeeld in hun woningkeuze. Zij zijn dus alleen in Hoograven en Bouwlust terechtgekomen omdat daar nu eenmaal een voor hun aantrekkelijke woning was gelokaliseerd. Voor veel doorstromers hebben de kenmerken van de buurt wel een rol gespeeld bij de keuze voor de woning. Vaak wordt de bekendheid met de buurt als belangrijkste reden aangegeven om voor een woning in Bouwlust of Hoograven te kiezen, of zoals een bewoner van Bouwlust het uitdrukte: "Ik woon hier mijn hele leven al".

⁷ Voor Hoograven zal er in de meeste gevallen geen onderscheid worden gemaakt tussen doorstromers en nieuwkomers, omdat het aandeel doorstromers gering van omvang is.

Tabel 4.4*Vestigingsmotieven van de nieuwkomers en de doorstromers (%)*

	Bouwlust		Hoograven	
	Doorstromers	Nieuwkomers	Doorstromers	Nieuwkomers
Woningredenen	37,8	65,5	33,5	68,8
Buurtredenen, waarvan:	62,2	31,7	66,7	29,0
- <i>ligging</i>	5,4	1,6	6,7	17,2
- <i>bekendheid met buurt</i>	27,0	14,3	46,7	7,5
- <i>aantrekkelijke woonomgeving</i>	29,7	15,9	13,3	4,3
Persoonlijke redenen	0,0	3,2	0,0	2,2
Totaal (absoluut)	37	63	15	93

Zowel in Bouwlust als in Hoograven is er een significant verschil tussen doorstromers en nieuwkomers in het aandeel mensen voor wie de buurt een vestigingsmotief is.

Bron: Bewonersenquête 2003

Het lijkt er dus op dat doorstromers veel vaker een bewuste keuze hebben gemaakt voor de buurt waarin ze nu wonen. Om dat verder te onderzoeken is aan de respondenten gevraagd of ze een vergelijkbare woning ook hadden geaccepteerd als die in een andere wijk had gestaan⁸. Daarbij zijn er vijf alternatieve wijken voorgelegd aan zowel de bewoners van Bouwlust (Schildersbuurt, Transvaalkwartier, Morgenstond, Duindorp en Statenkwartier) als de bewoners van Hoograven (Overvecht, Kanaleneiland, Lombok, Lunetten en Tuindorp). Drievijfde van de bewoners in Bouwlust en ruim driekwart van de respondenten in Hoograven geeft aan dat ze net zo goed voor een vergelijkbare woning in minstens één van de alternatieve buurten hadden kunnen kiezen (tabel 4.5). Dat bevestigt het idee dat weinig mensen perse een woning in Bouwlust/Hoograven wilden. De doorstromers in Bouwlust vormen hier echter wel een uitzondering op. Drievijfde van deze groep respondenten zou in niet één van de vijf alternatieve buurten een vergelijkbare woning hebben geaccepteerd. Van de vijf alternatieve buurten die de respondenten kregen voorgeschoteld zijn de eerste drie genoemde buurten van een vergelijkbaar of lager sociaal-economisch niveau als Bouwlust en Hoograven. Als men alleen voor een vergelijkbare woning in één van deze buurten zou mogen kiezen, is de animo duidelijk lager. In dit opzicht zijn er ook geen verschillen tussen Bouwlust en Hoograven. In Hoograven treedt er wel een verschil op tussen de nieuwkomers en de doorstromers. De nieuwkomers zien vaker een alternatief in een woning in één van de andere buurten. Vermoedelijk zien zij Hoograven eerder als één pot nat met andere sociaal-economisch zwakke buurten in Utrecht dan de mensen die binnen Hoograven zijn verhuisd. In Bouwlust valt op dat alleen Morgenstond als serieus alternatief wordt gezien. De animo voor een vergelijkbare woning in de Schildersbuurt of het Transvaalkwartier is nihil. Dat is niet verassend omdat beide buurten nog een stuk lager op de sociaal-economische buurtenladder staan dan Bouwlust.

⁸ De vraagstelling in de enquête was als volgt: Stel dat deze woning niet beschikbaar was geweest, maar wel een vergelijkbare woning in een andere Haagse/Utrechtse wijk. Zou u die vergelijkbare woning gekozen hebben als hij gestaan had in

Tabel 4.5*Bewust gekozen voor de buurt? (%)*

	Door- stromers	Nieuw- komers	Bouwlust Totaal	Door- stromers	Nieuw- komers	Hoograven Totaal
1)% dat ook voor een andere wijk zou kiezen	41,5	71,6	60,2	68,8	80,2	78,6
2)% dat ook voor een vergelijkbare wijk zou kiezen	29,3	40,3	36,1	18,8	41,7	38,4
3)% dat ook voor een woning buiten de gemeente zou kiezen	24,4	47,8	38,9	18,8	18,8	18,8
Totaal (absoluut)	41	67	108	16	96	112

- Zowel voor wat betreft het eerste als het derde item is er een significant verschil tussen bewoners van Bouwlust en Hoograven. Binnen Bouwlust is er bovendien een significant verschil tussen doorstromers en nieuwkomers.

- Voor wat betreft het tweede item is er alleen een verschil tussen doorstromers en nieuwkomers in Hoograven.

Bron: Bewonersenquête 2003

Aan de respondenten is ook gevraagd of men een woning in de omgeving van Den Haag (Voorburg of Zoetermeer) of Utrecht (Houten of Nieuwegein) als serieus alternatief zou zien. Dat blijkt voor maar een beperkt deel van de bewoners van Hoograven en de doorstromers in Den Haag op te gaan. Bijna de helft van de nieuwkomers in Bouwlust kan zich echter voorstellen dat zij ook voor een vergelijkbare woning in Voorburg of Zoetermeer hadden kunnen kiezen.

Al met al scoort Bouwlust beter op het bieden van wooncarrière mogelijkheden aan mensen binnen de buurt en blijkt de wijk ook goede alternatieven te bieden voor een woning buiten de stad. Dat zegt echter nog niet zo veel over de resultaten van het herstructureringsproject. In de volgende paragraaf wordt daarom bekeken in hoeverre de bewoners van Bouwlust en Hoograven vinden dat hun wijk erop vooruit is gegaan. Daarbij komen uiteraard niet alleen de meningen van de bewoners van de nieuwbouw aan bod, maar ook die van de bewoners van de oudbouw.

4.5 De evaluatie van de veranderingen in Bouwlust en Hoograven

Op het eerste gezicht lijken de verschillen tussen Bouwlust en Hoograven erg gering voor wat betreft de waardering van de woonbuurt. In beide buurten geeft men gemiddeld een 6,4 als rapportcijfer voor de buurt. Verschillen tussen bewoners van de oudbouw en bewoners van de nieuwbouw treden daar ook niet bij op. Als gevraagd wordt naar de tevredenheid over afzonderlijke aspecten van de buurt komt Bouwlust er wel gunstiger uit ten opzichte van Hoograven. Bewoners van Bouwlust zijn positiever over een aantal voorzieningen in de buurt (groenvoorzieningen, openbaar vervoer, speelgelegenheid en winkels). Verder zijn de bewoners van de nieuwbouw in Bouwlust positiever over de veiligheid dan de bewoners van de Hoogravense nieuwbouw. Slechts op één punt, namelijk de burens, scoort Hoograven beter dan Bouwlust. Bewoners in de nieuwbouw van Hoograven zijn meer tevreden over hun burens dan hun tegenhangers

in Bouwlust en overigens ook dan de Hoogravense bewoners van de oudbouw. In de oudbouw van Hoograven is men juist iets positiever over de bevolkingssamenstelling van de buurt. Dit zijn overigens de enige punten waarop er significante verschillen in waardering is gevonden tussen bewoners van de oudbouw en de nieuwbouw. Op zichzelf is dat niet verwonderlijk: bewoners van de oudbouw en de nieuwbouw delen dezelfde voorzieningen, maar niet dezelfde (al dan niet directe) burens.

Bouwlust mag dan wel op een aantal aspecten gunstiger scoren als woonmilieu dan Hoograven, maar als wordt gekeken naar de ontwikkeling in de laatste jaren is het beeld voor Bouwlust veel somberder (tabel 4.6). Ongeveer de helft van de bewoners van Bouwlust is van mening dat de buurt er de laatste jaren op achteruit is gegaan en slechts eentiende ziet vooruitgang. In Hoograven worden de negatief gestemden in aantal juist overtroffen door het aantal positief gestemden. Vooral de bewoners van de nieuwbouw in Hoograven hebben een zonnige kijk op de ontwikkelingen in de afgelopen jaren. Om de verschillen in waardering van de veranderingen in de buurt nader te kunnen verklaren is aan de respondenten gevraagd om de ontwikkelingen in hun buurt op een zevental deelaspecten te evalueren (tabel II.2, bijlage II). Met uitzondering van het punt van de winkelvoorzieningen, zijn de bewoners van Bouwlust op alle aspecten negatiever dan de bewoners van Hoograven. Opvallend is dat de bewoners van de nieuwbouw in Bouwlust op de punten van sfeer, imago en bevolkingssamenstelling nog negatiever zijn dan hun buurtgenoten in de oudbouw. Van de doorstromers spreekt zelfs meer dan driekwart van een slechtere bevolkingssamenstelling dan een paar jaar geleden.⁹

Afgezet tegen de beoordeling van Bouwlust lijkt Hoograven heel goed te scoren, maar dat is slechts betrekkelijk. Op geen van de zeven geëvalueerde aspecten worden de mensen die van een achteruitgang spreken beduidend in aantal overtroffen door de positief gestemden. Het is dus veeleer zo dat de herstructurering de situatie in Hoograven heeft gestabiliseerd en dat er van een echte vooruitgang geen sprake is. Dat is in ieder geval nog een stuk beter dan in Bouwlust waar de herstructurering in de ogen van de bewoners vooralsnog geen kentering teweeg heeft gebracht in het verval van de wijk.

Het sterkste verschil tussen de bewoners van Bouwlust en Hoograven doet zich voor op het punt van de bevolkingssamenstelling. Vooral voor de bewoners van de nieuwbouw geldt dat de respondenten in Hoograven veel minder negatief zijn over de bevolkingsontwikkeling. Daarbij kan overigens meespelen dat een fors aandeel van de bewoners van de nieuwbouw nog maar kort in Hoograven woont.

De beoordeling van de bevolkingssamenstelling blijkt de meest bepalende factor te zijn voor de evaluatie van de veranderingen in de buurt in het algemeen. De achteruitgang van de buurt (zie tabel 4.5) vertoont namelijk statistisch de sterkste samenhang met de beoordeling van de bevolkingssamenstelling. Andere aspecten die van invloed zijn op de beoordeling van de buurt zijn (in volgorde van belangrijkheid) het imago, de sfeer en de veiligheid. De beoordeling van de winkelvoorzieningen, de netheid en de rust zijn niet van invloed op de evaluatie van de ontwikkeling van de buurt in zijn geheel. De sociale kwaliteit van de buurt is dus belangrijker voor de beoordeling van de buurt dan de fysieke kwaliteit.

⁹ Overigens is dit het enige aspect waarvoor geldt dat er een significant verschil is tussen de doorstromers en de nieuwkomers in de nieuwbouw.

De cruciale rol van de bevolkingssamenstelling komt ook tot uiting als de effecten op de evaluatie van de buurtontwikkeling van alle zeven aspecten tegelijkertijd worden gewogen in een multivariate analyse (niet in tabel). Dan blijkt alleen de bevolkingssamenstelling van invloed te zijn. De andere aspecten (imago, sfeer en veiligheid) hangen blijkbaar zo sterk samen met de bevolkingssamenstelling dat zij geen zelfstandige invloed hebben op de beoordeling van de buurt.

Tabel 4.6

Is de buurt vooruit of achteruit gegaan in de laatste paar jaar? (%)

	Bouwlust		Hoograven	
	Oudbouw	Nieuwbouw	Oudbouw	Nieuwbouw
Vooruit gegaan	10,6	11,3	34,5	40,5
Achteruit gegaan	47,1	55,7	23,6	5,4
Geen verschil/ weet niet	42,4	33,0	41,8	54,1
Totaal (absoluut)	85	103	110	111

- Zowel voor wat betreft de oudbouw als de nieuwbouw zijn er significante verschillen tussen de bewoners van Bouwlust en Hoograven.

- Alleen in Bouwlust is er een significant verschil tussen de bewoners van de oudbouw en de nieuwbouw.

Bron: Bewonersenquête 2003

Omdat de bevolkingssamenstelling zo'n cruciale rol speelt in de beoordeling van de ontwikkelingen in de wijk, is het van belang om te bekijken in welk opzichten er sprake is van veranderingen in de bevolkingssamenstelling. Dan blijkt dat veranderingen door de respondenten vrijwel uitsluitend in termen van etniciteit worden gedefinieerd. Meer dan 90% van de bewoners van Bouwlust die een verandering in bevolkingssamenstelling hebben gesignaleerd spreken van een toename van het aantal allochtonen (tabel 4.7). Hoograven geeft daarentegen een veel meer gemengd beeld. De respondenten daar wijzen in veel mindere mate op de instroom van allochtonen en in de nieuwbouw zijn er zelfs meer mensen die een toename van autochtonen waarnemen. Het ligt voor de hand dat het verschil met de buurtgenoten in de oudbouw wordt ingegeven door het geringe aantal allochtonen in de onmiddellijke nabijheid. In paragraaf 4.2 hadden we namelijk al geconstateerd dat het aantal allochtonen in de nieuwbouw vrij gering is.

Tabel 4.7

Veranderingen in de bevolkingssamenstelling volgens de respondenten (%)

	Bouwlust		Hoograven	
	Oudbouw	Nieuwbouw	Oudbouw	Nieuwbouw
Meer allochtonen	93,2	91,0	48,8	32,0
Meer autochtonen	4,5	3,0	29,3	56,0
Overige	2,3	6,0	22,0	12,0
Totaal (absoluut)	44	67	41	25

- Het aandeel bewoners dat 'meer allochtonen' noemt als belangrijkste verandering in de bevolkingssamenstelling verschilt significant tussen Bouwlust en Hoograven in zowel de oudbouw als de nieuwbouw.

- In Hoograven is er een significant verschil tussen bewoners van de oudbouw en de nieuwbouw in het aandeel dat 'meer autochtonen' als belangrijkste verandering in de bevolkingssamenstelling noemt.

Bron: Bewonersenquête 2003

De gepercipieerde verandering in de etnische samenstelling is zeer bepalend voor de waardering daarvan en daarmee ook, zoals we zojuist hebben gezien, voor de waardering van de verandering in de buurt. In Bouwlust wijt 95% van de mensen die een achteruitgang in de bevolkingssamenstelling constateren dat aan de toename van de allochtonen. Andersom geldt dat driekwart van de mensen die een toename van het aantal allochtonen signaleren dat als een verslechtering ziet. In Hoograven liggen beide overeenkomstige percentages ook rondom de 75%.

Dat de toename van allochtonen als negatief wordt ervaren houdt verband met de relatie die de bewoners leggen met de verpaupering van de buurt. Allochtonen zouden weinig geven om hoe hun huis eruit ziet (lelijke gordijnen, wasgoed op het balkon) en hun rotzooi en etensresten gewoon op straat gooien. Sommige respondenten wijzen echter niet op het afwijkende gedrag van allochtonen, maar geven aan dat ze zich steeds minder thuis voelen omdat hun wijk van kleur verschiet, of zoals een bewoner van Bouwlust het formuleerde: "Het wordt soms zo zwart voor mijn ogen."

Gezien het voorgaande is het niet verwonderlijk dat een toename van het aantal autochtonen juist als een vooruitgang wordt ervaren. Ruim 80% van de bewoners van Hoograven die een verbetering van de bevolkingssamenstelling constateren relateert dat aan de toename van het aantal autochtonen. Andersom geldt dat meer dan 90% van de mensen die een toename van het aantal autochtonen signaleren dat ook als een verbetering ziet.

Het is de vraag of de associatie tussen de instroom van allochtonen en de achteruitgang van de wijk net zo sterk is voor allochtonen als voor autochtonen. Uit onderzoek van Bolt (2001) in Kanaleneiland blijkt dat Turken net zo weinig te spreken zijn over het hoge aandeel allochtonen als Nederlanders. Ook zij zien de instroom van buitenlanders als een teken van het verval van de buurt. In Hoograven geldt ook dat allochtonen net zo vaak ontevreden zijn met de bevolkingssamenstelling als de autochtonen (tabel 4.8). In Bouwlust daarentegen geldt dat allochtonen minder vaak ontevreden zijn dan autochtonen. Vooral in de nieuwbouw is het verschil erg groot. Het verschil van mening tussen allochtonen en autochtonen komt ook naar voren als het gaat om de ontwikkeling van de bevolkingssamenstelling. Het aandeel respondenten dat van een achteruitgang spreekt ligt in de nieuwbouw 35% hoger bij de Nederlanders en in de oudbouw 20%. Ook in de oudbouw van Hoograven is er op dit punt overigens een verschil van 20% tussen autochtonen en allochtonen. Daar waar in een concentratiebuurt als Kanaleneiland ook veel allochtonen klagen over het hoge percentage buitenlanders, is de kritische grens in de ogen van de meeste allochtone respondenten in Bouwlust en Hoograven blijkbaar nog niet gepasseerd. Veel Nederlandse respondenten, en dan met name in Bouwlust, hebben wel het idee dat er teveel allochtonen wonen. Terwijl uit ander onderzoek dus blijkt dat allochtonen vaak ook niet in een buurt met veel buitenlanders willen wonen, komt hier het beeld naar voren dat de grens van het 'te veel' bij allochtonen hoger ligt dan bij autochtonen. Waar Bouwlust door veel allochtonen nog als gemengd wordt beschouwd, is de wijk in de ogen van veel van hun autochtone buurtgenoten te gekleurd.

Tabel 4.8*Ontevredenheid met de bevolkingssamenstelling naar etniciteit, Percentages (aantallen)*

	Bouwlust		Hoograven	
	Oudbouw	Nieuwbouw	Oudbouw	Nieuwbouw
Autochtonen	38,2 (55)	40,5 (84)	27,6 (76)	34,4 (96)
Allochtonen	18,5 (27)	9,5 (21)	16,1 (31)	40,0 (15)

In Den Haag is er een significant verschil tussen allochtonen en autochtonen in zowel de oudbouw als in de nieuwbouw.

Bron: Bewonersenquête 2003

Op zichzelf is dit niet verassend, omdat hetzelfde beeld in de internationale literatuur naar voren komt (b.v. Bobo & Zubrinsky 1996, Clark 2002). Wat minder voor de hand ligt is dat Bouwlust zo veel slechter scoort dan Hoograven, terwijl het aandeel allochtonen in Hoograven hoger ligt. Verder is uit hoofdstuk 3 gebleken dat het percentage allochtonen in Bouwlust weliswaar toeneemt, maar dat deze toename achterblijft bij de trend in de stad als geheel. In Hoograven is juist een sterkere toename van het aantal allochtonen te zien. Mogelijkerwijs wordt er in Hoograven minder geklaagd over deze toename omdat deze wijk al veel langer een concentratiebuurt is dan Bouwlust. Hierdoor hebben mensen langer de tijd gehad om gewend te raken aan de aanwezigheid van een groot aantal allochtonen, ofwel om Hoograven te verruilen voor een wittere buurt. Verder kan meespelen dat in Hoograven het herstructureringsproces pas is opgestart toen Hoograven op het dieptepunt zat. In tegenstelling tot Bouwlust is er dan eerder het idee dat Hoograven niet nog verder af kan glijden. Mogelijkerwijs wordt dat nog versterkt door het feit dat de nieuwbouwprojecten vrijwel uitsluitend door autochtonen worden bewoond en daarmee als voorbode zou kunnen worden gezien van de 'verwitting' van de wijk.

4.6 Conclusie

De herstructureringsprojecten hebben zowel in Bouwlust als in Hoograven geleid tot een toenemende sociaal-economische variëteit. De nieuwbouw trekt namelijk relatief veel werkenden en mensen met een hoge opleiding en/of een hoog inkomen aan. In Bouwlust zijn de verschillen met de bewoners in de oudbouw overigens wat geringer dan in Hoograven, vooral omdat er ook een groot aandeel huurwoningen is gebouwd.

Als gekeken wordt naar de herkomst en de buurtkeuze van de bewoners van de nieuwbouw kan worden geconcludeerd dat het herstructureringsproject in Bouwlust op twee manieren beter past binnen de doelstellingen van de stedelijke vernieuwing dan de projecten in Hoograven. In de eerste plaats is het aandeel mensen dat binnen de wijk is verhuisd niet alleen groter dan in Hoograven, maar blijkt het in meerderheid ook te gaan om mensen die bewust voor een woning in Bouwlust hebben gekozen. In de tweede plaats blijkt het project in Bouwlust een goede troef voor Den Haag te zijn bij het vasthouden van bewoners aan de stad. Een fors aandeel van de nieuwkomers in Bouwlust zegt immers dat ze net zo goed voor een woning buiten Den Haag hadden kunnen kiezen.

Dit alles betekent nog niet dat de herstructurering in Bouwlust als positief kan worden beoordeeld. Afgaand op het oordeel van de bewoners heeft het herstructureringsproces zelfs nog bijzonder weinig vruchten afgeworpen. Bouwlust scoort namelijk aanmerkelijk

slechter dan Hoograven als het gaat om de beoordeling van de veranderingen in de buurt. De toename van het aantal allochtonen blijkt de dominante verklaring voor de negatieve waarderingen in Bouwlust. Opvallend is daarbij dat de subjectieve beoordeling van de bevolkingsveranderingen niet overeenkomt met de objectieve veranderingen, omdat het aandeel allochtonen juist in Hoograven sterker is toegenomen. Waarschijnlijk speelt hierin mee dat er in Nieuw Hoograven een veel groter verschil is in het aandeel allochtonen tussen de oudbouw en de nieuwbouw. Enerzijds is het positief dat in Bouwlust relatief veel allochtonen door weten te dringen tot de koopsector, maar anderzijds heeft dat blijkbaar tot gevolg dat weinig mensen een positieve kentering waarnemen in de ontwikkeling van Bouwlust.

Zoals in hoofdstuk 2 naar voren is gekomen, heeft de bevolkingssamenstelling niet alleen invloed op de waardering van de buurt, maar ook op de sociale samenhang. In tegenstelling tot wat in de beleidsliteratuur is gesuggereerd, zal de sociale cohesie in de buurt eerder bevorderd worden door een homogene dan door een heterogene bevolkingssamenstelling. Objectief gezien is de etnische samenstelling in Hoograven heterogener, maar in subjectief opzicht is in Bouwlust een sterkere, en vrijwel eensluidend negatief gewaardeerde, heterogenisering gaande. In het volgende hoofdstuk staat de vraag centraal in hoeverre dat zijn weerslag heeft in de mate van sociale cohesie in beide onderzoekswijken.

5 Sociale cohesie in Bouwlust en Hoograven

5.1 Inleiding

In dit hoofdstuk worden de onderzoeksvragen die in hoofdstuk 2 zijn geformuleerd beantwoord. Allereerst zal worden bekeken in hoeverre er een verschil is in de mate van sociale cohesie in de beide onderzoekswijken. Binnen de onderzoekswijken is het onderscheid relevant tussen de bewoners van de oudbouw en de nieuwbouw. De vraag is in hoeverre er van de bewoners van de nieuwbouw een positieve impuls uitgaat voor de sociale cohesie in de buurt. Uiteraard is het contrast tussen de bewoners van de oudbouw en de nieuwbouw niet de enige relevante differentiatie binnen Bouwlust en Hoograven. Er kunnen bijvoorbeeld ook categorieën worden onderscheiden naar leeftijd, inkomen, opleiding of etniciteit. In hoofdstuk 4 is naar voren gekomen dat vooral de etnische samenstelling van de bevolking bepalend is voor het oordeel over de buurt en daarmee (hoogstwaarschijnlijk) ook voor de sociale cohesie in de buurt. Omdat allochtonen en autochtonen verschillend denken over de samenstelling van de buurt, zal in dit hoofdstuk ook gekeken worden naar de vraag in hoeverre er een verschil is tussen allochtonen en autochtonen als het gaat om de mate van sociale cohesie.

In hoofdstuk twee is naar voren gekomen dat sociale cohesie uiteengelegd kan worden in de volgende drie dimensies: sociale participatie, gelijkgerichte opvattingen en identificatie. Deze drie componenten komen respectievelijk in de paragrafen 5.2, 5.3 en 5.4 aan de orde, waarmee dan ook de eerste onderzoeksvraag (zie paragraaf 2.4) wordt beantwoord. De relatie tussen de drie dimensies van sociale cohesie staat centraal in de tweede onderzoeksvraag en die zal in paragraaf 5.5 aan de orde komen. De laatste deelprobleemstelling gaat in op de vraag in hoeverre sociale cohesie nu positieve gevolgen heeft. Dat zal in paragraaf 5.6 worden beantwoord door te kijken of de diverse indicatoren van sociale cohesie van invloed zijn op de stabiliteit en de veiligheid van de buurt.

5.2 Sociale cohesie I: sociale netwerken

Zoals in hoofdstuk 1 al naar voren kwam, gaan de meeste studies naar de sociale effecten van gemengd bouwen in op het aspect van de sociale contacten. Uit onderzoeken van onder anderen Kleinhans e.a. (2000) en Van Beckhoven & Van Kempen (2002) kwam naar voren dat gemengd wonen niet tot sterke onderlinge contacten leidt. Op zichzelf zijn deze onderzoeksuitkomsten erg logisch. Burenrelaties maken gemiddeld maar 10% uit van persoonlijke relatienetwerken (Völker 1999). Bovendien gaan mensen vooral relaties aan met mensen in de buurt die niet al te veel van hen verschillen, zoals Gans (1961) al meer dan 40 jaar geleden stelde. Het is echter de vraag in hoeverre hechte onderlinge contacten belangrijk zijn voor het sociaal functioneren van een buurt. Buurten kunnen een sociale betekenis krijgen zonder dat dit af te meten is aan het aantal contacten tussen bewoners (Van der Horst 2001, Völker 1999). Veel buurten die sociaal goed functioneren worden juist in het geheel niet gekenmerkt door intensieve contacten (Hortulanus 1995). Daarom kijken we in dit hoofdstuk ook naar twee andere dimensies van sociale cohesie, namelijk

overeenkomstige normen en waarden (paragraaf 5.3) en de identificatie met de buurt (paragraaf 5.4). De dimensie van sociale contacten staat in deze paragraaf centraal. Hoewel de buurt voor de meeste mensen geen belangrijke bron van sociale contacten is, hoeft dat niet voor alle categorieën buurtbewoners te gelden. In deze paragraaf bekijken we welke bewoners veel sociale contacten hebben in de buurt en in hoeverre er interacties zijn tussen de verschillende categorieën bewoners. Daarbij kijken we niet alleen naar het onderscheid tussen de oudbouw en de nieuwbouw, maar ook naar het onderscheid tussen allochtonen en autochtonen.

5.2.1 Sociale contacten

Bij de eerste dimensie van sociale cohesie gaat het naast de informele sociale netwerken in de buurt ook om de meer formele participatie. Aan de respondenten is gevraagd of zij zich op één of andere manier actief betrokken zijn bij de buurt. Daarbij is een onderscheid gemaakt tussen een meer individuele inzet (actief schoonhouden van de straat) en een collectief gerichte betrokkenheid (lidmaatschap van een buurtcomité of –vereniging; vrijwilligerswerk in de wijk of op school). De grote meerderheid van de respondenten zet zich niet actief in voor de buurt (tabel 5.1). De meeste mensen hebben daar ook weinig behoefte aan, maar er is ook een aanzienlijk aantal mensen dat zich wel in wilt zetten voor de buurt, maar niet weet hoe daaraan vorm te geven (Van Marissing e.a. 2004). Tussen Bouwlust en Hoograven zijn er geen significante verschillen als het gaat om de actieve betrokkenheid met de buurt. Verder blijken mensen in de nieuwbouw zich ook niet te onderscheiden als het gaat om de participatie in de buurt. In die zin is de nieuwbouw dus geen echte aanwinst voor de sociale cohesie in de buurt. Wel is er een duidelijk verschil tussen de nieuwkomers en de doorstromers in Den Haag. Laatstgenoemden zijn actiever bij de wijk betrokken dan de nieuwkomers (en de bewoners van de oudbouw).

Tabel 5.1
Actieve betrokkenheid bij de buurt (%)

	Bouwlust				Hoograven	
	Oudbouw	Nieuwbouw Waarvan:	door- stromers	nieuw- komers	Oudbouw	Nieuwbouw
Lid van buurtcomité/ vrijwilligerswerk	15,9	16,7	24,4	11,9	9,9	10,7
Schoonhouden van de straat	6,8	7,4	9,8	6,0	9,0	6,3
Niet actief	77,3	75,9	65,9	82,1	81,1	83,0
Totaal (absoluut)	88	108	41	67	111	112

Bij de statistische analyse zijn de eerste twee categorieën samengevoegd. In de nieuwbouw van Bouwlust is er een significant verschil tussen doorstromers en nieuwkomers.

Bron: Bewonersenquête 2003

Of mensen nu veel of weinig gericht zijn op de buurt voor hun sociale activiteiten, de meeste hebben in ieder geval wel contact met de directe buren, ook al gaat het maar om het maken van een praatje zo af en toe. Toch heeft zo'n kwart van de bewoners in de oudbouw geen enkele vorm van contact met de directe buren (tabel 5.2). In de

oudbouw van Bouwlust gaat het bij de allochtonen zelfs om een aandeel van 44%¹⁰. Bewoners in de nieuwbouw hebben veel vaker contact met de directe burens en vaak gaan deze contacten ook iets verder dan het maken van een praatje. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat de nieuwigheid en onwennigheid van de nieuwe bewoners in de buurt heeft geleid tot het steken van meer energie in het leren kennen van de burens. Daarnaast geldt dat de nieuwbouw (met name in Hoograven) qua etnische achtergrond veel homogener is, zoals we eerder hebben gezien, en dat vergemakkelijkt wellicht de contacten met de directe burens.

Tabel 5.2

Contact met de burens? (%)

	Bouwlust		Hoograven	
	Oudbouw	Nieuwbouw	Oudbouw	Nieuwbouw
Geen contact	23,3	11,1	24,1	9,8
Alleen praatje	31,4	25,0	20,4	24,1
Meer dan alleen het maken van een praatje	45,3	63,9	55,5	66,1
Totaal (absoluut)	86	108	108	112

In beide buurten is er een significant verschil tussen de bewoners van de oudbouw en de bewoners van de nieuwbouw als het gaat om het burenscontact.

Bron: Bewonersenquête 2003

Als het gaat om meer hechte contacten kwam in hoofdstuk 2 naar voren dat de buurt steeds minder belangrijk is geworden. Toch is er nog een forse minderheid waarvoor geldt dat minimaal de helft van de vriendenkring in de eigen buurt woont (tabel 5.3). Bij de doorstromers in Bouwlust gaat het zelfs om bijna de helft van de respondenten. Dat sluit goed aan bij de doelstelling van het herstructureringsbeleid om met de nieuwbouw ook mensen die sociaal verbonden zijn met de wijk langer vast te kunnen houden. De kleine groep doorstromers in Hoograven is veel minder sterk sociaal verbonden aan de buurt (niet in tabel). Overigens geldt over de hele linie dat de vriendenkring van mensen in Hoograven veel minder tot de buurt beperkt is dan die van mensen in Bouwlust. Voor een belangrijk deel kan dat teruggevoerd worden op het gemiddeld hogere opleidingsniveau in Hoograven. Mensen met een hogere opleiding hebben relatief veel meer vrienden buiten de woonbuurt dan mensen met een lage opleiding.

Tussen allochtonen en autochtonen is er op dit punt overigens weinig verschil. Uit eerder onderzoek in de Utrechtse concentratiebuurten Lombok en Kanaleneiland (Bolt 2001) kwam naar voren dat de buurt bij Turken en Marokkanen een heel belangrijke rol speelt in de vriendenkring. In Hoograven en Bouwlust is dat veel minder het geval. Alleen in de oudbouw van Hoograven hebben allochtonen significant vaker minimaal de helft van hun vriendenkring in de buurt dan autochtonen (35,7% versus 16,7%), maar tegelijkertijd verschillen zij in dit opzicht niet van de autochtonen in Bouwlust.

Het verschil tussen autochtonen en allochtonen in de oudbouw van Hoograven komt ook naar voren als het gaat om de familie in de buurt. Maar liefst de helft van de allochtonen heeft familieleden in de buurt wonen tegenover slechts een vijfde van de Nederlanders (tabel 5.4). In de nieuwbouw van Bouwlust heeft ook ongeveer de helft van de respondenten, zowel onder autochtonen als allochtonen, familieleden in de

¹⁰ Alleen in de oudbouw van Bouwlust is er een significant verschil tussen allochtonen en autochtonen in dit opzicht.

buurt wonen¹¹. Dat duidt er weer op dat de mensen in de nieuwbouw van Bouwlust veel sterker sociaal gebonden zijn aan hun buurt dan de mensen in de nieuwbouw van Hoograven.

Tabel 5.3

Waar wonen de meeste vrienden? (%)

	Oudbouw	Bouwlust			Oudbouw	Hoograven	
		Nieuwbouw	door- stromers	nieuw- komers		Oudbouw	Nieuwbouw
In deze buurt	16,0	7,8	15,4	3,1	9,9	0,9	
Evenveel binnen als buiten de buurt	21,0	24,3	30,8	20,3	12,9	12,7	
Buiten deze buurt	63,0	68,0	53,8	76,6	77,2	86,4	
Totaal (absoluut)	81	103	39	64	101	110	

Bij de statistische analyse zijn de eerste twee categorieën samengevoegd.

- Het aandeel mensen met de meeste vrienden buiten de buurt is zowel voor de oudbouw als voor de nieuwbouw significant hoger in Hoograven.

- In Bouwlust is er een significant verschil tussen doorstromers en nieuwkomers; in Hoograven is er een significant verschil tussen bewoners van de oudbouw en de nieuwbouw.

Bron: Bewonersenquête 2003

Tabel 5.4

Familie in de buurt? Percentages naar etnische achtergrond (aantallen)

	Bouwlust		Hoograven	
	Oudbouw	Nieuwbouw	Oudbouw	Nieuwbouw
Autochtonen	29,3 (58)	50,0 (86)	21,1 (76)	20,8 (96)
Allochtonen	37,0 (27)	54,5 (22)	50,0 (30)	6,7 (15)
Totaal	31,8 (85)	50,9 (108)	29,2 (106)	18,9 (111)

- Tussen Bouwlust en Hoograven is voor wat betreft de nieuwbouw sprake van een significant verschil.

- Tussen de oudbouw en de nieuwbouw is er in beide wijken een significant verschil.

- Tussen autochtonen en allochtonen is er alleen een significant verschil in de oudbouw van Hoograven.

Bron: Bewonersenquête 2003

Al met al is het onderscheid tussen bewoners van de oudbouw en de nieuwbouw vooral van belang bij de contacten met de burens. Als het gaat om de meer intieme contacten met vrienden en familie komt er een verschil tussen Bouwlust en Hoograven naar voren. Vooral voor de doorstromers in de nieuwbouw van Bouwlust speelt de buurt een belangrijke rol in het sociale leven. Het is echter nog de vraag in hoeverre dat de sociale cohesie in de buurt als geheel ten goede komt. Daarvoor dienen we namelijk ook te weten in hoeverre er contacten bestaan tussen de verschillende groepen. In de volgende paragraaf zal worden bekeken in hoeverre er contacten zijn tussen de bewoners van de oudbouw en de nieuwbouw en tussen allochtonen en autochtonen.

5.2.2 Contacten tussen groepen

Uit zowel de nationale als de internationale literatuur over herstructurering (zie hoofdstuk 1) is naar voren gekomen dat er meestal weinig interactie is tussen de bewoners van de nieuwbouwwoningen en de overige bewoners. In Bouwlust en

¹¹ In dit opzicht zijn er geen significante verschillen tussen doorstromers en nieuwkomers.

Hoograven is dat ook niet anders. Slechts een derde van de bewoners van de nieuwbouwwoningen heeft wel eens contact met iemand in de oudbouwwoningen (tabel 5.5). Andersom hebben bewoners van de oudbouw, vooral in Hoograven, nog minder contacten met de bewoners van de nieuwbouw. Dat verschil is overigens niet verwonderlijk, aangezien de nieuwbouwprojecten betrekkelijk kleine eilandjes vormen. De (statistische) kans op een ontmoeting van iemand in de nieuwbouw met iemand in de oudbouw is daarom veel groter dan andersom. Desalniettemin heeft de meerderheid van de bewoners van de nieuwbouw geen contacten met mensen in de oudbouw. In Hoograven speelt mee dat bewoners van de nieuwbouw voor hun sociale contacten zich weinig op de eigen buurt oriënteren. In Bouwlust hebben de mensen wel vaak relatief veel vrienden in de buurt, maar blijkbaar wonen die ook voornamelijk in de nieuwbouw. De meeste mensen met wie men sociale contacten opbouwt in de buurt wonen dus in de directe omgeving. In zoverre men wel contacten heeft met mensen in de oudbouw gaat het meestal om vrij oppervlakkige contacten.

Een veel gebruikt argument tegen al te drastische ingrepen in de buurt is dat het bestaande sociale netwerken zou verbreken. Het feit dat zo weinig mensen in de oudbouw sociale contacten hebben met de nieuwkomers lijkt een ondersteuning van dat argument. Als echter aan de bewoners van de oudbouw wordt gevraagd of hun contacten in de buurt de laatste jaren zijn verminderd, antwoordt slechts een klein gedeelte bevestigend. Bovendien zijn er net zoveel mensen die meer contacten hebben dan een aantal jaren geleden. Geconcludeerd kan worden dat de bouw van nieuwe woningen geen stimulans is geweest voor de sociale netwerken van de bewoners van de oudbouw, maar dat de sloop die daar aan voorafgegaan is ook geen negatieve invloed heeft gehad op hun sociale netwerken¹².

Naast het onderscheid tussen oudbouw en nieuwbouw speelt ook de etnische achtergrond een rol in de relatiepatronen in de buurt. Aan de mensen die contact hebben met burens is gevraagd hoeveel van die mensen een Nederlandse of een buitenlandse afkomst hebben. Ook is gevraagd naar de etnische samenstelling van de vriendenkring voor zover die zich in de buurt bevindt. Wat hieruit naar voren komt is dat Nederlanders veel meer ingekapseld zijn dan allochtonen (tabel 5.6). In Bouwlust heeft een forse meerderheid van de Nederlanders alleen contact met andere Nederlandse burens of vrienden. Bij de doorstromers in de nieuwbouw gaat het zelfs om viervijfde (niet in tabel). In Hoograven hebben autochtonen wat vaker contact met allochtone burens. Vooral in de nieuwbouw is dat opvallend gezien het lage aandeel allochtonen. Dat duidt erop dat de relatief geringe groep allochtonen in de nieuwbouw redelijk soepel samenleeft met de autochtonen. Overigens verschillen de autochtonen in Hoograven niet van hun tegenhangers in Bouwlust voor wat betreft de etnisch homogene vriendenkringen. Als het gaat om meer diepgaande relaties is de integratie met allochtonen blijkbaar nog beperkt.

¹² Dat zou uiteraard wel kunnen gelden voor de mensen die als gevolg van de sloop gedwongen zijn te vertrekken. Uit het onderzoek van Kleinhans & Kruythof (2002) komt echter naar voren dat dat ook meestal wel meevalt.

Tabel 5.5*Heeft men contact met bewoners in de nieuwbouw/oudbouw (%)*

	Bouwlust		Hoograven	
	Oudbouw	Nieuwbouw	Oudbouw	Nieuwbouw
Ja	19,0	32,7	6,7	38,4
Nee	81,0	67,3	93,3	61,6
Totaal (absoluut.)	84	107	104	112

- Tussen Bouwlust en Hoograven is er een significant verschil bij de bewoners van de oudbouw.

- In beide wijken is er een significant verschil tussen de bewoners van de oudbouw en de nieuwbouw.

Bron: Bewonersenquête 2003

Tabel 5.6*Vriendenkring en burencontacten. Percentage dat uitsluitend contact heeft met leden van de eigen etnische groep (aantallen)*

	Bouwlust		Hoograven	
	Oudbouw	Nieuwbouw	Oudbouw	Nieuwbouw
Burencontacten				
Autochtonen	58,1 (43)	68,1 (69)	45,6 (57)	50,0 (88)
Allochtonen	40,0 (15)	11,8 (17)	9,1 (22)	7,7 (13)
Totaal	53,4 (68)	57,0 (86)	35,4 (79)	44,6 (101)
Vriendenkring				
Autochtonen	80,8 (26)	66,7 (36)	73,1 (26)	66,7 (24)
Allochtonen	50,0 (12)	12,5 (8)	38,5 (13)	16,7 (6)
Totaal	71,1 (38)	56,8 (44)	61,5 (39)	56,7 (30)

Ad burencontacten: In Hoograven zijn er significant meer gemengde burencontacten dan in Bouwlust. Allochtonen hebben significant vaker contact met autochtonen dan andersom.

Ad vriendenkring: Allochtonen hebben significant vaker contact met autochtonen dan andersom.

Bron: Bewonersenquête 2003

De contacten van allochtonen zijn juist veel minder beperkt tot de eigen groep. De meeste hebben contact met Nederlandse burens en hebben ook Nederlanders in hun vriendenkring. Dat laatste geldt in de nieuwbouw nog veel sterker dan de oudbouw. Waarschijnlijk wordt de etnische samenstelling van het sociale netwerk in de buurt sterk bepaald door de groepsgrootte. Aangezien de autochtonen nog steeds de grootste groep vormen is de kans groter dat een allochtoon contact heeft met een autochtoon dan andersom. Daarom is het ook niet verwonderlijk dat juist in de nieuwbouw de overgrote meerderheid van de allochtonen contact heeft met autochtonen. Wat ook mee kan spelen is dat allochtonen meer belang hebben bij relaties met autochtonen andersom. Het hebben van autochtonen in het sociale netwerk verschaft mogelijk toegang tot sociaal kapitaal (zoals bijvoorbeeld informatie over beschikbare banen), aangezien autochtonen gemiddeld genomen een betere sociale positie hebben en beter de weg kennen in de Nederlandse samenleving.

5.3 Sociale cohesie II: Gelijkerichte opvattingen

De tweede component van sociale cohesie die in hoofdstuk 2 is gepresenteerd betreft de gemeenschappelijke normen en waarden. De algemene indruk is dat de buurt als leefgemeenschap (de eerste component van sociale cohesie) aan betekenis heeft

ingeboet. Voor hun sociale en recreatieve activiteiten begeven mensen zich steeds vaker buiten de buurt (Blokland-Potters 1998). Juist door het geringe gebruik van de buurt en een grotere affiniteit met het persoonlijke sociale netwerk dat vaak buiten de buurt ligt, zijn gelijkgerichte opvattingen over de wijze waarop de buurt bewoond wordt belangrijker geworden voor het dagelijkse leefklimaat (Hortulanus 1995). "Vanzelfsprekendheid" wordt belangrijker, aangezien er minder contact is en minder samen wordt geleefd. Het geheim van de succesvolle buurten is de vanzelfsprekende overeenstemming die bestaat op die punten die relevant worden geacht voor het leefklimaat van de buurt (Hortulanus 1995). In deze paragraaf staat de vraag centraal in hoeverre er overeenstemming bestaat in Hoograven en Bouwlust over de wijze waarop men zich dient te gedragen in de buurt. Als er verschillen van mening worden vastgesteld is het vervolgens interessant om te bekijken in hoeverre die verschillen zijn te relateren aan het onderscheid tussen de oudbouw en de nieuwbouw of aan de tegenstelling tussen autochtonen en allochtonen.

Om te onderzoeken in hoeverre er overeenstemming bestaat over de leefregels in de buurt zijn aan de respondenten de volgende situatieschetsen voorgelegd:

1. *In uw straat zet iemand de vuilnis op een verkeerde dag aan de straat.*
2. *U ziet een oudere vrouw in een supermarkt een pakje kaas in haar handtas stoppen.*
3. *Op de hoek van de straat is een trefpunt van jongeren. U ziet dat deze jongeren een vrouw uitschelden.*
4. *Een bekende leeft met haar drie kinderen van de bijstand. Ze krijgt zwart een schoonmaakbaan aangeboden en neemt die aan zonder dat aan de sociale dienst op te geven.*
5. *Stelt u zich eens voor dat u iemand uit de buurt vaak dronken ziet.*
6. *Uw TV is oud en bijna kapot. Iemand biedt u nu een splinternieuw apparaat aan, dat waarschijnlijk is gestolen, voor de helft van de normale winkelprijs.*

In tabel II.3 (bijlage II) is per situatieschets aangegeven welk aandeel respondenten de situatie erg of heel erg vindt. Verder is per situatie weergegeven welk aandeel van de respondenten zoiets heeft meegemaakt.

Het uitschelden van een vrouw is de situatie waarover de minste onenigheid bestaat. Vrijwel unaniem wordt deze situatie erg gevonden. Over alle andere situatieschetsen bestaat verschil van mening. Ongeveer een kwart van de mensen vindt het erg als een bekende zwart bijverdient. De overige driekwart heeft er geen moeite mee. Bij de overige situatieschetsen liggen de verhoudingen precies andersom. Hoograven vormt hier op twee punten een uitzondering op, namelijk als het gaat om de vuilnis op de verkeerde dag buiten zetten en openbare dronkenschap. Bijna de helft van de mensen heeft er geen probleem mee als mensen hun vuilnis niet op de goede dag buiten zetten en een iets kleiner aandeel in de oudbouw heeft ook weinig bezwaar tegen openbare dronkenschap.

De verschillen van mening zijn vooral interessant op het punt van 'het vuilnis op de verkeerde dag buiten zetten', omdat deze situatie van alle situatieschetsen het meeste voorkomt. Bovendien is het ook de situatie met de meest zichtbare gevolgen voor de wijk. Omdat zo veel mensen er niet zo zwaar aan tillen in Hoograven lijkt het aannemelijk dat een klimaat ontstaat waarbij mensen niet zo snel op hun gedrag aan worden gesproken en zich vrij voelen om hun vuilnis op straat te zetten (of dronken over straat te lopen) wanneer hun dat uitkomt. Aan de andere kant lijkt een grotere eensgezindheid over de gedragsregels in de buurt geen garantie voor het uitblijven van afwijkend gedrag. In Bouwlust vindt met name in de nieuwbouw een grote meerderheid

het vervelend als de vuilnis op de verkeerde dag buiten wordt gezet, maar het komt er net zo vaak voor als in Hoograven. Bij de situatie waarin een vrouw wordt uitgescholden door een groepje jongeren zijn de bewoners in beide wijken zelfs bijna unaniem in hun afwijzing, maar deze situatie is niettemin vaak voorgekomen. Voor een effectieve sociale controle is er dus meer nodig dan alleen een eensgezindheid over de regels in de buurt. Overtreders van de regels voelen zich blijkbaar weinig geremd in hun gedrag, waarschijnlijk omdat ze er niet vaak op worden aangesproken.

De herstructurering in beide buurten heeft waarschijnlijk weinig invloed gehad op de sociale cohesie voor wat betreft de normen- en waardendimensie van sociale cohesie. Alleen bij 'het vuilnis op de verkeerde dag buiten zetten' komt immers naar voren dat bewoners van de nieuwbouw in Bouwlust dat erger vinden dan de bewoners in de oudbouw. In Hoograven bestaat er bij geen van de zes situatieschetsen een verschil tussen beide groepen. Hoewel er dus wel degelijk verschillen zijn als het gaat om de vraag of bepaalde situaties getolereerd moeten worden, lopen deze niet langs de lijnen van de oudbouw en de nieuwbouw. Wie verwacht had dat de bewoners van de nieuwbouw op dit punt een 'goede invloed' zouden hebben op de rest van de buurt komt daarmee bedrogen uit.

Overigens zijn er ook weinig verschillen tussen allochtonen en autochtonen als het gaat om de leefregels in de buurt. In de oudbouw van Bouwlust hebben allochtonen wat minder bezwaar tegen openbare dronkenschap dan autochtonen, maar in de nieuwbouw is het weer precies andersom. Verder vinden allochtonen in de nieuwbouw van Hoograven het erger als de vuilnis op de verkeerde dag buiten wordt gezet, maar voor het overige zijn er helemaal geen verschillen van mening tussen autochtonen en allochtonen. Dat is interessant omdat vooral in Bouwlust de allochtonen verantwoordelijk worden gehouden voor de verloedering in de buurt, zoals we in paragraaf 4.5 zagen. Veel Nederlanders hebben het idee dat allochtonen minder geven om het uiterlijk van hun woning en slordiger met hun woonbuurt omgaan. Hoewel dat idee met dit onderzoek niet echt kan worden getest, blijkt in deze analyse in ieder geval dat de gemiddelde allochtoon er geen andere normen en waarden op nahoudt dan de gemiddelde autochtoon.

Terwijl het onderscheid tussen autochtonen en allochtonen en tussen oudbouw en nieuwbouw geen rol speelt in het normen- en waardenpatroon, geldt dat wel voor de omgangsregels met de burens. Middels twee vragen is bekeken in hoeverre de respondenten bereid zijn om hulp aan hun burens te vragen, dan wel te verlenen:

- *Het is na winkelsluitingstijd en u heeft een pakje boter nodig omdat u iets wilt bakken, maar uw boter is op. Zou u bij één van uw burens aanbellen en om een pakje boter vragen?*

- *Uw buurvrouw moet plotseling even weg. Ze vraagt of u even op de twee kinderen wil passen. Hoe vindt u dat?*

Tabel 5.7

Zou men een pakje boter lenen bij de buren (hulpvraag)? En zou men graag op de kinderen van de buurvrouw passen (hulpbereidheid)? Percentages (aantallen)

	Bouwlust		Hoograven	
	Oudbouw	Nieuwbouw	Oudbouw	Nieuwbouw
Hulpvraag				
Autochtonen	48,3 (58)	68,6 (86)	60,5 (76)	72,2 (97)
Allochtonen	18,5 (27)	33,3 (21)	30,0 (30)	40,0 (15)
Totaal	38,8 (85)	61,7 (107)	51,9 (106)	67,9 (112)
Hulpbereidheid				
Autochtonen	71,4 (56)	85,7 (84)	79,2 (77)	86,6 (97)
Allochtonen	65,4 (26)	68,2 (22)	56,7 (30)	80,0 (15)
Totaal	69,5 (82)	82,1 (106)	72,9 (107)	85,7 (112)

Ad hulpvraag:

- Tussen Bouwlust en Hoograven is voor wat betreft de oudbouw sprake van een significant verschil.
- Tussen de oudbouw en de nieuwbouw is in beide wijken een significant verschil.
- Tussen autochtonen en allochtonen is er in elke subcategorie een significant verschil.

Ad hulpbereidheid:

- Tussen de oudbouw en de nieuwbouw is er in beide wijken een significant verschil.
- Tussen autochtonen en allochtonen is er een significant verschil in de nieuwbouw van Bouwlust en in de oudbouw van Hoograven.

Bron: Bewonersenquête 2003

Uit de antwoorden op deze twee vragen komt naar voren dat mensen in de nieuwbouw veel eerder geneigd zijn om hun buren om hulp te vragen en dat ze ook vaker genegen zijn om hulp te geven (tabel 5.7). Verder blijken allochtonen minder snel naar hun buren te willen stappen om iets te lenen en begroeten ze een eventuele hulpvraag van de buren met minder enthousiasme. Blijkbaar houden mensen in de oudbouw en allochtonen hun buren liever wat meer op een afstand dan mensen in de nieuwbouw en autochtonen. Overigens gaat het hier natuurlijk om deels overlappende categorieën. In Hoograven zijn er zelfs geen significante verschillen tussen de oudbouw en de nieuwbouw als alleen naar autochtonen wordt gekeken.

Al met al heeft de herstructurering dus niet geleid tot een verandering in de overeenstemming over de leefregels in de buurt, maar geldt wel dat bewoners van de nieuwbouw minder behoefte hebben om hun buren op een afstand te houden. In de vorige paragraaf zagen we al dat ze ook daadwerkelijk meer contact hebben met hun burenen¹³. Het is goed mogelijk dat de grotere distantie tot de buren in de oudbouw te maken heeft met een grotere heterogeniteit van de bevolking. Daardoor is, in ieder geval voor autochtonen, de kans groter is dat de buren een andere etnische achtergrond hebben dan in de nieuwbouw.

¹³ De vraag of men hulp zou willen vragen of verlenen aan de buren staat betrekkelijk los van de daadwerkelijke contacten. Als in een multivariate analyse rekening wordt gehouden met de burencontacten (zoals gepresenteerd in tabel 5.2) heeft dat een beperkte invloed op het onderscheid tussen oudbouw en nieuwbouw en geen enkele invloed op het onderscheid tussen autochtonen en allochtonen.

5.4 Sociale cohesie III: Identificatie met de buurt

De derde component van sociale cohesie is het minst tastbaar. Het heeft te maken met een bepaald gevoel dat bij mensen opkomt wanneer men praat over de buurt en de woonomgeving. Zoals in hoofdstuk twee is besproken, wordt over het algemeen aangenomen dat de identificatie met de buurt toeneemt naarmate er meer mensen met dezelfde leefstijl wonen. De meeste mensen hebben de behoefte om zich in ruimtelijk opzicht met bepaalde groepen te associëren en zich van anderen te distantiëren. Omdat mensen doorgaans een woonsituatie ambiëren die overeenkomt met hun feitelijke of anderszels hun geaspireerde sociale status, is homogeniteit meestal bevorderlijk voor de identificatie en daarmee voor de sociale cohesie. Naast de (veranderende) bevolkingssamenstelling kan ook de reputatie van de buurt invloed hebben op de identificatiemogelijkheden. Mensen die in een buurt met een slecht imago wonen zullen geneigd zijn om zich tegen de eigen buurt af te zetten, al was het alleen maar om zich tegenover de buitenwereld te rechtvaardigen (Wacquant 1993).

Herstructurering kan zowel een belangrijke rol spelen in de verandering van de bevolkingssamenstelling als in het verbeteren van de reputatie van de buurt. Daarmee kan herstructurering dus ook een bijdrage leveren aan de derde dimensie van sociale cohesie. In paragraaf 4.5 hebben we echter gezien dat de bewoners van Bouwlust vinden dat de buurt zowel qua imago als op het gebied van de bevolkingssamenstelling achteruit is gegaan. In Hoograven is er weliswaar ook weinig vooruitgang geboekt, maar de respondenten spreken er veel minder vaak van een achteruitgang. In deze paragraaf zullen we zien of dit verschil ook terugkomt bij de identificatie met de buurt.

In hoofdstuk 2 is naar voren gekomen dat de identificatie met de buurt ingegeven kan worden door de wens om de eigen individuele leefstijl tot uitdrukking te brengen, maar ook door de beleving deel uit te maken van een collectief. Bij dat laatste gaat het om het zich sociaal verbonden voelen met de buurt. Deze sociale verbondenheid kan overigens losstaan van de daadwerkelijke contacten met buurtgenoten (de eerste dimensie van sociale cohesie).

De identificatie die iemand heeft met de buurt is uiteraard niet zo eenvoudig vast te stellen. Het is misschien wel het makkelijkste om direct aan mensen te vragen in hoeverre zij zich verbonden voelen met hun buurt, maar een valide meting levert dat niet op. Daarom hebben wij geprobeerd om de identificatie met de buurt vast te stellen met een set van stellingen waarop de respondenten hun mening moesten geven op een schaal van 1 (zeer oneens) tot 5 (zeer eens). Uit deze stellingen hebben wij twee indicatoren gedestilleerd om de expressieve component van sociale cohesie te meten. De eerste indicator is de operationalisering van de meer individuele dimensie van identificatie en is samengesteld uit de volgende stellingen die aan de respondenten zijn voorgelegd¹⁴:

Ik voel me een echte "Bouwlustenaar"/"Hoogravenaar".

Ik ben trots op Bouwlust/Hoograven.

Bij mensen die buiten Bouwlust/Hoograven wonen heeft deze buurt een goede naam.

Deze buurt past bij mijn smaak.

De meeste mensen die in deze buurt wonen, wonen hier omdat ze geen keuze hebben.

¹⁴ Bij een homogeniteitsanalyse zijn de scores van de vijfde stelling omgedraaid, omdat deze juist negatief is gesteld. Uit de analyse komt een Cronbach's α van 0,76, hetgeen aangeeft dat de stellingen inderdaad dezelfde dimensie representeren.

Bouwlust/Hoograven is een bijzondere buurt.

Het doet mij pijn als mensen negatieve opmerkingen hebben over Bouwlust/Hoograven.

Bouwlust/Hoograven is een buurt met een levendige uitstraling.

Bouwlust/Hoograven is een betere buurt dan de meeste andere buurten in Den Haag/Utrecht.

De tweede indicator geeft de sociale verbondenheid met de buurt weer en is samengesteld uit de volgende stellingen¹⁵:

Ik voel me thuis in de buurt.

De meeste mensen in deze buurt zijn wel te vertrouwen.

In deze buurt komen we voor elkaar op.

In deze buurt leven de mensen te veel langs elkaar heen.

Ik ben gehecht aan deze buurt.

Ik vind dit een gezellige buurt.

Ik doe regelmatig iets leuks met de burens.

Ik groet iedereen in de straat.

De gemiddelde scores op beide indicatoren zijn opgenomen in tabel 5.8. De score kan uiteenlopen van 1 (totaal geen identificatie) tot 5 (zeer sterke identificatie). Tussen beide scores bestaat een sterke samenhang (correlatiecoëfficiënt van 0,742). Dat lag in de lijn der verwachting, omdat in hoofdstuk 2 al is aangegeven dat mensen zich niet snel verbonden zullen voelen met de buurt (tweede indicator) als die kampt met een negatieve reputatie (eerste indicator). Op zichzelf is het moeilijk aan te geven wanneer gesproken kan worden van een sterke identificatie of sociale verbondenheid, maar het is wel mogelijk om de verschillende groepen op deze indicatoren te vergelijken.

Wat opvalt is dat mensen in de nieuwbouw zich niet méér identificeren met de buurt en zich ook niet méér sociaal verbonden voelen met de buurt dan mensen in de oudbouw. Daar zou uit geconcludeerd kunnen worden dat de nieuwbouw weinig invloed heeft gehad op de derde dimensie van sociale cohesie. Aan de andere kant kan meespelen dat de gemiddelde woonduur van mensen in de nieuwbouw natuurlijk vrij kort is en dat ze daarom minder tijd hebben gehad om een band met de buurt op te bouwen. Dat is mogelijk ook een verklaring voor het feit dat de bewoners van de nieuwbouw in Hoograven op de indicator voor identificatie vrij laag scoren. Een belangrijk deel van de nieuwbouw is namelijk recenter opgeleverd dan de nieuwbouw in Bouwlust, zoals we in hoofdstuk 3 zagen. De kleine groep doorstromers in Hoograven heeft meer tijd gehad om te aarden in Hoograven en scoort op beide indicatoren ook significant hoger dan de nieuwe bewoners in Hoograven (niet in tabel) en doet overigens ook niet onder voor de bewoners van de nieuwbouw in Bouwlust. In Bouwlust is er geen verschil tussen doorstromers en nieuwkomers als het gaat om de verbondenheid met de buurt. Wellicht is het onderscheid tussen nieuwkomers en doorstromers wel relevant voor de identificatie met de buurt als de nieuwbouw vrij recent is opgeleverd, maar vervagen de verschillen na verloop van tijd.

¹⁵ Bij de homogeniteitsanalyse zijn de scores van de vierde stelling omgedraaid. Uit de analyse komt een Cronbach's α van 0,83.

Tabel 5.8

De (individuele) identificatie en de sociale verbondenheid met de buurt naar onderzoeksgroep (gemiddelden)

	Bouwlust		Hoograven	
	Oudbouw	Nieuwbouw	Oudbouw	Nieuwbouw
Identificatie	2,89	2,83	2,76	2,58
Sociale verbondenheid	2,95	3,04	2,98	2,89

- Tussen Bouwlust en Hoograven is voor wat betreft de nieuwbouw sprake van een significant verschil zowel voor wat betreft de identificatie met de buurt als de sociale verbondenheid.

- Tussen de oudbouw en nieuwbouw is er alleen in Hoograven een significant verschil voor wat betreft de identificatie met de buurt

Bron: Bewonersenquête 2003

Terwijl de verschillen tussen bewoners van de oudbouw en de nieuwbouw niet zo groot zijn, doen zich tussen autochtonen en allochtonen wel een aantal opvallende verschillen voor. In zowel de oudbouw als de nieuwbouw van Hoograven scoren allochtonen hoger op de sociale verbondenheid met de buurt dan autochtonen (niet in tabel). Mogelijkerwijs heeft dat te maken met het relatief grote aandeel landgenoten in de buurt (vooral bij Marokkanen). Verder valt op dat allochtonen in de nieuwbouw van Hoograven ook hoger scoren op de identificatie met de buurt dan hun autochtone buurtgenoten. Dat zou er op kunnen duiden dat een woning in Hoograven beter binnen hun aspiratieniveau past dan in het aspiratieniveau van autochtonen. In vergelijking met de gemiddelde allochtoon kan men immers met een nieuwbouwwoning in Hoograven goed voor de dag komen. Autochtonen in Hoograven zullen daarentegen vaker vrienden hebben die in betere wijken wonen (vergelijk Permentier 2003).

5.5 De drie dimensies van sociale cohesie in samenhang

In hoofdstuk 2 is sociale cohesie uiteengelegd in drie dimensies: sociale contacten, normen en waarden en identificatie. Deze drie dimensies zijn in de voorafgaande paragrafen apart behandeld, maar uiteraard staan ze niet volledig los van elkaar staan. In tabel 5.9 is een overzicht gegeven van de onderling relaties tussen de diverse indicatoren die in dit hoofdstuk aan de orde zijn gekomen. Hieruit komt naar dat de normen- en waardendimensie betrekkelijk losstaat van de andere twee dimensie. De mate van tolerantie ten opzichte van afwijkend gedrag in de buurt hangt slechts met één andere indicator samen, namelijk de actieve betrokkenheid bij de buurt. Mensen die zich actief inzetten voor de buurt vinden het relatief vaak erg als mensen zich afwijkend gedragen (zoals openbare dronkenschap, vuilnis op de verkeerde dag buiten zetten) in de buurt. Wellicht zet een relatief lage tolerantiegrens mensen aan om zich actief in te zetten voor de buurt. De bereidheid om hulp te vragen of te verlenen aan de burens houdt verband met twee andere indicatoren, namelijk de daadwerkelijke contacten met de burens (dimensie 1) en de sociale verbondenheid met de buurt (dimensie 3). Tussen de eerste en de derde dimensie bestaan veel meer dwarsverbanden. Mensen die relatief veel contacten hebben in de buurt zullen zich er eerder mee identificeren en er sociaal verbonden mee voelen. Opvallend is wel dat de verschillende indicatoren voor de sociale contacten in de buurt (eerste dimensie) lang niet altijd met elkaar correleren. Mensen die zich actief inzetten voor de buurt hebben niet relatief vaak familie in de

buurt of innige contacten met buren. Verder hangt het hebben van familie in de buurt alleen samen met het hebben van relatief veel vrienden in de buurt.

In hoofdstuk 2 is betoogd dat de bevolkingssamenstelling van grote invloed is op de mate van sociale cohesie in de buurt. Doorgaans gedijt de sociale cohesie in een buurt beter bij een homogene dan bij een heterogene bevolkingssamenstelling. In paragraaf 4.5 kwam bovendien naar voren dat de bevolkingssamenstelling zeer bepalend is voor het beoordelen van de ontwikkelingen in de buurt. Het idee dat de buurt verder achteruit gaat bleek zeer sterk gestuurd te worden door de ontevredenheid met de bevolkingssamenstelling. Het is daarom interessant om te bekijken welke dimensie van sociale cohesie het sterkst samenhangt met de beoordeling van de bevolkingssamenstelling. Ontevredenheid met de bevolkingssamenstelling blijkt vooral de sociale cohesie volgens de derde dimensie in de weg te staan. Naarmate de ontevredenheid over de buurtbevolking hoger is, neemt zowel de identificatie als de sociale verbondenheid met de buurt navenant af. Met de normen- en waarden component is er ook sprake van een, weliswaar bescheiden, verband. Mensen die ontevreden zijn met de bevolkingssamenstelling zijn relatief vaak intolerant ten opzichte van afwijkend gedrag. Verrassend genoeg ontbreekt het verband met eerste dimensie van sociale cohesie (sociale contacten).

Tabel 5.9

Samenhang tussen de indicatoren voor sociale cohesie

	Actieve Betrokkenheid	Contact met buren	Vrienden in de buurt	Familie in de buurt	Intolerantie t.o.v. afwijkend gedrag	Hulp vragen aan buren?	Hulpbereidheid	Identificatie
I Sociale contacten								
- Actieve betrokkenheid (5.1)	X							
- Contact met buren (5.2)	0	X						
- Vrienden in de buurt (5.3)	+	+	X					
- Familie in de buurt (5.4)	0	0	++	X				
II Normen en waarden								
- intolerantie t.o.v. afwijkend gedrag (II.3) ¹⁶	+	0	0	0	X			
- Hulp vragen aan buren? (5.7)	0	++	0	0	0	X		
- Hulpbereidheid (5.7)	0	+	0	-	0	++	X	
III Identificatie								
- Identificatie (5.8)	++	0	++	++	0	0	0	X
- Sociale verbondenheid (5.8)	++	++	++	+	0	+	+	++

De nummers tussen haakjes verwijzen naar de tabel waarin de betreffende indicator is weergegeven.

- = negatief verband; 0 = geen verband; + = positief verband; ++ = sterk positief verband.

Bron: Bewonersenquête 2003

¹⁶ Het betreft hier een optelsom van de antwoorden op de situatieschetsen in tabel II.3 (bijlage II), met uitzondering van de situatie waarin een vrouw wordt uitgescholden.

Als gekeken wordt naar hoe men tegen de veranderingen in de bevolkingssamenstelling aankijkt, zijn de relaties met sociale cohesie volledig tegengesteld. Er is geen verband met de identificatiedimensie, een gering verband met de normen- en waardendimensie en een sterk verband met de dimensie van sociale contacten. Het zijn de mensen die veel contact hebben met hun burens of die veel familieleden of vrienden in de buurt hebben die relatief vaak spreken van een achteruitgang van de bevolkingssamenstelling. Op zichzelf is dat niet zo vreemd. Het is juist deze categorie die veel te verliezen heeft als de sociale structuur in de buurt verandert. Voor mensen die nauwelijks sociaal ingebed zijn in de buurt is de instroom van andere groepen in de buurt veel minder bedreigend.

5.6 De opbrengsten van sociale cohesie

In de voorgaande paragrafen is een vergelijking gemaakt tussen bewoners van de oudbouw en de nieuwbouw in Bouwlust en Hoograven als het gaat om de mate van sociale cohesie. Nu wordt sociale cohesie nog wel eens voorgesteld als een doel op zich bij herstructureringsingrepen, maar vaker is het te doen om de positieve effecten van sociale cohesie. In de literatuur wordt verondersteld dat sociale cohesie onder meer een bijdrage levert aan de economische ontwikkeling, de veiligheid en de stabiliteit van de buurt (zie bijlage I). Met betrekking tot de twee laatst genoemde aspecten kan in dit onderzoek bekeken worden in hoeverre er inderdaad een positieve samenhang is met sociale cohesie.

Als indicator voor de stabiliteit in de buurt is aan de respondenten gevraagd hoe lang zij in hun buurt denken te blijven wonen (tabel 5.10). Dat meer dan tweevijfde van de bewoners in de oudbouw van Bouwlust binnen vijf jaar denkt weg te zijn is niet verassend, omdat een aantal flats op de nominatie staat om te worden gesloopt. Wat wel opvalt is het verschil tussen de bewoners van de nieuwbouw in Hoograven en Bouwlust. In Bouwlust is men veel vaker van plan om in ieder geval voorlopig in de buurt te blijven wonen. Voor een belangrijk deel kan dat op het conto worden geschreven van het relatief grote aandeel doorstromers in Bouwlust (zie paragraaf 4.3) van wie slechts een beperkt deel (15%) binnen vijf jaar de wijk denkt te verlaten.

De nieuwbouw in Hoograven scoort overigens niet alleen lager op de indicator voor stabiliteit dan de nieuwbouw in Bouwlust, maar ook lager op het gevoel van onveiligheid (tabel 5.10). Terwijl een kwart van de respondenten in Bouwlust ontevreden is over de veiligheid in de buurt, geldt dat voor bijna de helft van de respondenten in Hoograven. Dat is op zichzelf niet verwonderlijk, want ook naar objectieve maatstaven is Hoograven één van de onveiligste wijken in Utrecht. Overigens zijn de onveiligheidsgevoelens niet de oorzaak van het kortere verblijfsduurperspectief in Hoograven. Deze kan namelijk volledig worden teruggevoerd op de leeftijdsbouw. De nieuwbouw in Hoograven trekt relatief veel jongeren aan (zie paragraaf 4.2), voor wie een woning in Hoograven blijkbaar vaak slechts een tussenstap is in de wooncarrière. Vooral bij de categorie voor wie de huidige woning de eerste koopwoning is, denkt een hoog aandeel (47%) de wijk weer binnen vijf jaar te verlaten.

Tabel 5.10

Mensen die ontevreden zijn over de onveiligheid de buurt en mensen met een kort verblijfsduurperspectief (minder dan 5 jaar) naar onderzoeksgroep (percentages)

	Bouwlust		Hoograven	
	Oudbouw	Nieuwbouw	Oudbouw	Nieuwbouw
% dat de buurt binnen 5 jaar denkt te verlaten	42,5	26,0	36,8	37,8
% dat ontevreden is over de veiligheid in de buurt	32,9	25,7	44,0	44,6

- Tussen Bouwlust en Hoograven is er voor wat betreft de nieuwbouw zowel een significant verschil ten aanzien van het verblijfsduurperspectief als ten aanzien van de onveiligheid.

- Tussen de oudbouw en de nieuwbouw is voor wat betreft Bouwlust sprake van een significant verschil ten aanzien het verblijfsduurperspectief.

Bron: Bewonersenquête 2003

De vraag waar het in deze paragraaf vooral om gaat is in hoeverre het verblijfsduurperspectief en het onveiligheidsgevoel gerelateerd is aan de verschillende dimensies van sociale cohesie. De normen- en waardendimensie van sociale cohesie blijkt niet of nauwelijks met één van beide indicatoren samen te hangen (tabel 5.11). Er is alleen een klein verschil tussen mensen met een kort en mensen met een lang verblijfsduurperspectief als het gaat om de intolerantie ten opzichte van afwijkend gedrag. Mensen die korter willen blijven zijn gemiddeld iets toleranter. De gedragsdimensie van sociale cohesie hangt wel sterk samen met het verblijfsduurperspectief, maar nauwelijks met het veiligheidsgevoel. Het hebben van sociale contacten in de buurt leidt dus wel tot een lagere verhuiscgenigheid, maar geeft mensen niet een groter gevoel van veiligheid.

De belevingsdimensie van sociale cohesie is in termen van sociale opbrengsten verreweg het belangrijkste. Naarmate mensen zich meer identificeren met de buurt of er zich meer sociaal verbonden mee voelen neemt zowel de kans toe dat ze lang in de buurt willen blijven als de kans dat ze zich veilig voelen in de buurt. Ook in ander onderzoek (Maas-de Waal & Wittebrood 2002; Saegert e.a. 2002) is naar voren gekomen dat sociale verbondenheid in de buurt een veel grotere invloed heeft op de veiligheid dan de daadwerkelijke onderlinge contacten (zie bijlage I). Overigens komt in een multivariate analyse (niet in tabel) naar voren dat de actieve betrokkenheid (als enige van de indicatoren uit de eerste dimensie) een bescheiden invloed heeft. Mensen die zich actief inzetten voor de buurt zijn, hun relatief sterke identificatie met de buurt in ogenschouw nemend, relatief vaak ontevreden met de veiligheid in de buurt. Het is niet ondenkbaar dat mensen zich juist uit onvrede met bepaalde zaken inzetten voor de buurt.

Tabel 5.11

De invloed van de drie dimensies van sociale cohesie op het verblijfsduurperspectief en gevoelens van onveiligheid (percentages)

	Verblijfsduurperspectief	Veiligheidsgevoel
I Sociale contacten		
- Actieve betrokkenheid (5.1)	++	0
- Contact met burens (5.2)	++	0
- Vrienden in de buurt (5.3)	++	+
- Familie in de buurt (5.4)	+	0
II Normen en waarden		
- intolerantie t.o.v. afwijkend gedrag (II.3)	+	0
- Hulp vragen aan burens? (5.7)	0	0
- Hulpbereidheid (5.7)	0	0
III Identificatie		
- Identificatie (5.8)	++	++
- Sociale verbondenheid (5.8)	++	++

De nummers tussen haakjes verwijzen naar de tabel waarin de betreffende indicator is weergegeven.

0 = geen verband; + = positief verband; ++ = sterk positief verband.

Bron: Bewonersenquête 2003

Overigens blijkt uit een andere multivariate analyse dat ook voor het verblijfsduurperspectief opgaat dat van de belevingsdimensie een veel sterkere invloed uitgaat dan van de gedragsdimensie. De sociale verbondenheid met de buurt heeft het sterkste dempende effect op de verhuisgeneigdheid, op afstand gevolgd door het hebben van veel vrienden in de buurt.

5.7 Conclusie

In dit hoofdstuk is naar voren gekomen dat de situatie in Bouwlust verschilt met het beeld dat in vergelijkbaar onderzoek in Nederland en Groot-Brittannië naar voren komt. De bewoners van de nieuwbouwwoningen zijn voor hun sociale activiteiten voor een belangrijk deel op de buurt gericht. Dat komt enerzijds omdat het aandeel hoogopgeleiden (voor wie het sociale leven doorgaans buiten de buurt afspeelt) veel lager is dan in Hoograven en anderzijds omdat het aandeel doorstromers veel hoger is. De doorstroming in de buurt is vooral te danken aan de keuze om ook nieuwe sociale huurwoningen te bouwen in Bouwlust.

Wat wel in overeenstemming is met het bestaande onderzoek is dat er weinig interacties zijn tussen de sociale groepen. Bewoners van de oudbouw en de nieuwbouw gaan nauwelijks met elkaar om en autochtonen en (in mindere mate) allochtonen leven ieder in hun eigen wereld.

In dit onderzoek hebben wij ons niet alleen gericht op de sociale netwerken in de buurt, maar ook op aspecten van normen en waarden en beleving. Op deze punten lijkt er van de nieuwbouw weinig effect uit te gaan op de sociale cohesie in de buurt. Mensen in de nieuwe woningen hebben geen andere ideeën over de leefregels in de buurt en ze voelen zich ook niet meer verbonden met de buurt dan bewoners van de oudbouw. Wel is naar voren gekomen dat het niet terecht is dat in veel onderzoek de nadruk zo op

de sociale netwerken ligt. De belevingsdimensie van sociale cohesie blijkt namelijk een veel betere indicator te zijn voor de sociale kwaliteit in de buurt. Mensen die zich identificeren met de buurt en die zich, ongeacht hun daadwerkelijke sociale contacten, sociaal verbonden voelen met hun buurt, voelen zich relatief vaak veilig en zijn ook van plan om langer in de buurt te blijven wonen.

6 Conclusie

6.1 Inleiding

In hoofdstuk 1 is naar voren gekomen dat de relatie tussen sociale cohesie en stedelijke herstructurering zowel in Nederland als in Groot-Brittannië al een aantal keren is onderzocht. Daarbij komt eigenlijk steeds dezelfde conclusie naar voren: differentiatie leidt niet tot sociale integratie. Het blijkt wel mogelijk te zijn om de middenklasse geïnteresseerd te krijgen voor een woning in een herstructureringsbuurt, maar sociale relaties met de andere inwoners van de wijk komen niet van de grond. Dat komt in de eerste plaats omdat het idee van de buurt als sociaal integratiekader zeer achterhaald is. Voor de meeste mensen spelen de mensen in de buurt maar een zeer beperkte rol in het vriendennetwerk. Door de toegenomen mobiliteit en welvaart zijn relaties steeds minder gebaseerd op geografische nabijheid en is het belang van gezamenlijke interesses juist steeds meer op de voorgrond gekomen. Voor zover mensen wel relaties binnen de buurt onderhouden, beperkt dat zich vaak tot het eigen woonblok. Omdat er meestal op microschaalniveau geen menging bestaat van verschillende woningtypen, speelt dat ook een rol in de geringe integratie tussen groepen. Overigens zou ook een differentiatie op een heel laag schaalniveau geen garantie betekenen voor onderlinge contacten. Mensen zoeken nu eenmaal het contact met mensen die op hen lijken en niet met mensen die veel van hen verschillen (Gans 1961).

Dat gemengd wonen niet tot gemengd leven leidt wil nog niet zeggen dat herstructurering geen positieve sociale effecten heeft. Buurten kunnen bijvoorbeeld sociaal heel goed functioneren zonder dat de bewoners intensief met elkaar omgaan. Zo worden buurten zonder interne conflicten meestal niet gekenmerkt door hechte sociale netwerken, maar door een stilzwijgende overeenstemming over de regels in de buurt. Verder is uit onderzoek bekend dat mensen zich emotioneel bij de buurt betrokken kunnen voelen zonder veel contacten met buurtgenoten te hebben. Daarom is in dit onderzoek de term sociale cohesie breder opgevat en is niet alleen gekeken naar de sociale contacten in de buurt, maar ook naar de identificatie met de buurt en de mate waarin er gelijkgerichte opvattingen bestaan over de buurt.

In de volgende paragraaf zal het onderzoek worden samengevat door de onderzoeksvragen die in hoofdstuk 2 zijn geformuleerd te beantwoorden. In paragraaf 6.3 zal vervolgens worden uiteengezet wat de implicaties van de onderzoeksresultaten zijn voor het herstructureringsbeleid.

6.2 De onderzoeksvragen beantwoord

Om de relatie tussen herstructurering en sociale cohesie te kunnen onderzoeken, is een enquête gehouden onder de bewoners van twee herstructureringsbuurten, namelijk Bouwlust in Den Haag en Hoograven in Utrecht. Om de veranderingen in de buurten in kaart te brengen, zou idealiter gebruik gemaakt moeten worden van longitudinale gegevens waarmee een vergelijking gemaakt kan worden tussen de situatie voor en de situatie na de herstructurering. Omdat we alleen transversale gegevens tot onze beschikking hebben, is als alternatief een vergelijking gemaakt tussen de bewoners in de nieuw-

bouwprojecten en de buurtbewoners in de oudere woningen. Als de bewoners van de nieuwbouw op een aantal indicatoren van sociale cohesie anders scoren dan de overige bewoners geeft dat een indicatie van de verschuivingen in de buurt.

Zoals in hoofdstuk 2 naar voren is gekomen, kan sociale cohesie in drie componenten worden uiteengelegd:

- 1) De mate van sociale participatie via sociale interactie en formele participatie (gedragscomponent)
- 2) De mate waarin er gelijkgerichte opvattingen bestaan over de (ongeschreven) regels in de buurt (normen- en waardencomponent)
- 3) De identificatie met de buurt (belevingscomponent).

Deze drie componenten komen terug in de eerste onderzoeksvraag:

1a) In hoeverre onderhouden mensen sociale contacten met mensen uit de buurt. Zijn er hierin veranderingen opgetreden voor de 'oude' bewoners (inclusief de doorstromers binnen de wijk) als gevolg van de herstructurering? Hoe kan de sociale interactie tussen categorieën bewoners worden gekarakteriseerd?

1b) In hoeverre is er overeenstemming is over de wijze waarop men zich dient te gedragen in de buurt? Bestaan er in dit opzicht verschillen tussen categorieën bewoners?

1c) In hoeverre speelt de buurt een rol in de identiteit van de bewoners. In hoeverre bestaan er in dit opzicht verschillen tussen bewonerscategorieën?

Met betrekking tot de eerste dimensie van sociale cohesie (sociale participatie) komen de resultaten voor Hoograven geheel overeen met die in de (inter)nationale literatuur, zoals die zojuist is geschetst. De sociale activiteiten van de bewoners van de nieuwbouw spelen zich grotendeels buiten de buurt af en de interactie met de bewoners van de oudbouw is mede daarom gering. Het beeld voor de situatie in Bouwlust is op een aantal punten wat anders. Hier hebben de bewoners van de nieuwbouw wel veel sociale relaties in de buurt. Maar liefst de helft van hen heeft familieleden in de buurt wonen. De doorstromers in de nieuwbouw hebben bovendien ook veel vrienden in de buurt en zijn relatief vaak actief in buurtorganisaties of vrijwilligerswerk in de buurt. Wat wel overeenkomt met de situatie in Hoograven is dat de sociale contacten binnen de buurt beperkt blijven tot de eigen groep. Ondanks het feit dat de sociaal-economische verschillen tussen de oudbouw en de nieuw in Bouwlust kleiner zijn dan in Hoograven, zijn er weinig onderlinge contacten tussen bewoners van de oudbouw en de nieuwbouw. Daarnaast blijven vriendschappen beperkt tot de eigen etnische groep. Dat laatste geldt overigens veel meer voor autochtonen dan voor allochtonen bij wie meestal wel een (beperkt) aantal Nederlanders deel uitmaakt van het vriendennetwerk.

De bewoners van de nieuwbouw in Bouwlust kijken niet alleen af van hun tegenhangers in Hoograven als het gaat om de sociale participatie in de buurt (met name ten aanzien van familie en vrienden in de buurt), maar ook als het gaat om de belevingsdimensie. In Hoograven identificeren de nieuwbouwbewoners zich minder met de buurt en ze voelen er zich sociaal ook minder mee verbonden. Voor een belangrijk deel kan dat worden gerelateerd aan het verschil in achtergrondkenmerken. Het aandeel jongeren en hoog opgeleiden, categorieën die doorgaans weinig op de buurt zijn gericht, is in Hoograven een stuk hoger dan in Bouwlust. Voor het verschil in

sociale participatie speelt ook mee dat er in Bouwlust veel meer mensen binnen de wijk zijn verhuisd (38% versus 14%) en daarmee hun bestaande sociale netwerken hebben kunnen behouden. Daarentegen hebben verhoudingsgewijs weinig mensen in de nieuwbouw van Hoograven bewust voor de buurt gekozen en een substantieel aandeel denkt er over om de buurt weer binnen vijf jaar te verlaten. Dit verschil tussen beide wijken zal voor een belangrijk deel te maken hebben met de positie in de stedelijke buurtenhiërarchie. Bouwlust zit in de middenmoot van de Haagse buurten en is dan ook nog redelijk gewild onder bepaalde bevolkingscategorieën. Hoograven daarentegen staat bekend als één van de minste buurten van Utrecht. Gevoegd bij de enorme krapte op de Utrechtse woningmarkt is het niet vreemd dat veel mensen die in Hoograven terechtkomen niet bewust voor deze buurt hebben gekozen en hun koopwoning slechts als een tussenstapje in hun wooncarrière zien. Voor de sociale cohesie in de buurt hoeft van hen daarom ook niet zo veel heil te worden verwacht. Ook Bramley & Morgan (2003) wezen er al op dat op de nieuwbouw in de slechtste wijken juist veel mensen afkomen met een kort verblijfsduurperspectief. Dat betekent dat juist in de wijken waar het recept van sociale mening het vaakst wordt voorgeschreven, het minst terecht zal komen van de buurtcohesie.

Naast de vergelijking tussen Bouwlust en Hoograven ging het in dit onderzoek, zoals eerder vermeld, vooral om verschillen tussen de bewoners van de nieuwbouw en de oudbouw. Scoren de bewoners van de nieuwbouw hoger op de verschillende indicatoren van sociale cohesie en leveren zij daarom ook een positieve bijdrage aan de sociale samenhang?

Over de hele linie zijn er veel meer overeenkomsten dan verschillen tussen bewoners van de oudbouw en de nieuwbouw als het gaat om de sociale cohesie. Beide groepen verschillen niet als het gaat om de sociale participatie in de buurt, de tolerantie ten aanzien van afwijkend gedrag en de identificatie of sociale verbondenheid met de buurt. Alleen als het gaat om het burenccontact en de bereidheid om hulp te vragen of te verlenen aan de burens liggen de scores in de nieuwbouw hoger. Dat zal mede komen omdat de bevolkingssamenstelling in de nieuwbouw homogener is. Daardoor is de kans groter dat de burens een zelfde (etnische) achtergrond hebben. Bij alle andere indicatoren is er echter geen verschil tussen de bewoners van de oudbouw en de nieuwbouw. Gevoegd bij het feit dat er tussen de groepen onderling ook weinig contacten zijn, mag geconcludeerd worden dat de herstructurering in termen van sociale cohesie weinig heeft opgeleverd.

Terwijl de eerste onderzoeksvraag inging op de mate van de sociale cohesie in de onderzoeksbuurten, gaat het bij de andere onderzoeksvragen om de relaties tussen de verschillende dimensies van sociale cohesie en om de samenhang van sociale cohesie met de sociale kwaliteit van de buurt. In paragraaf 2.4 zijn de tweede en de derde onderzoeksvraag als volgt geformuleerd:

- 2) *Hoe sterk is de relatie tussen de drie dimensies van sociale cohesie?*
- 3) *In hoeverre heeft sociale cohesie een positieve invloed op het gevoel van veiligheid in de buurt en in hoeverre is er sprake van een remmende invloed op de verhuisgeneigdheid?*

Uit de onderzoeksresultaten is naar voren gekomen dat het inderdaad belangrijk is om sociale cohesie op te vatten als een meerdimensionaal begrip. Sociale cohesie volgens

de ene dimensie hoeft lang niet altijd samen te gaan met sociale cohesie volgens de andere dimensie. Hoewel in dit onderzoek nergens een negatieve samenhang gevonden tussen de diverse dimensies van sociale cohesie, is wel naar voren gekomen dat tussen veel indicatoren nauwelijks of geen samenhang is. Met name de normen- en waardencomponent staat vrijwel los van de andere twee dimensies. De normen- en waardencomponent is geoperationaliseerd door de respondenten te vragen naar hun tolerantie ten aanzien van afwijkend gedrag en de bereidheid om hulp te vragen of te verlenen aan burens in concrete situaties. Laatstgenoemde aspect hangt, weinig verassend, alleen samen met de daadwerkelijke contacten met de burens en het eerstgenoemde aspect kan slechts worden gerelateerd aan de daadwerkelijke inzet voor de buurt. Mensen die zich actief inzetten voor de buurt zijn wat minder tolerant dan anderen ten aanzien van afwijkend gedrag. Dezelfde categorie is overigens verhoudingsgewijs ook slecht te spreken over de veiligheid in de buurt. Dat duidt erop dat ontevredenheid over bepaalde aspecten van de buurt een belangrijke motivatie voor mensen kan zijn om zich actief in te gaan zetten voor de buurt.

Tussen de belevingsdimensie en de gedragsdimensie is de samenhang wel sterk. Bij de belevingsdimensie is een onderscheid gemaakt naar de identificatie met de buurt (ingegeven door de wens om de eigen individuele leefstijl tot uitdrukking te brengen) en de sociale verbondenheid met de buurt (ingegeven door de beleving deel uit te maken van een collectief). Beide aspecten (die overigens sterk met elkaar correleren) hangen positief samen met zowel het formele aspect (actieve betrokkenheid) als het informele aspect (familie, vrienden, burens) van sociale participatie in de buurt.

Veel onderzoeken naar de sociale effecten van herstructurering gaan vooral in op de gedragsdimensie van sociale cohesie. Deze nadruk op de sociale contacten is niet terecht, want de identificatie en de verbondenheid met de buurt (derde dimensie) blijken veel meer bepalend te zijn voor de sociale kwaliteit van de buurt dan de sociale participatie (eerste dimensie). Het zich verbonden voelen met de buurt vermindert de kans dat men zich onveilig voelt of binnen afzienbare tijd wil verhuizen. De andere twee dimensies blijken nauwelijks relevant voor het gevoel van veiligheid, terwijl de verhuisgeneigdheid slechts in beperkte mate wordt afgeremd door de sociale participatie in de buurt.

In hoofdstuk 2 is uit de wetenschappelijke literatuur naar voren gekomen dat de bevolkingssamenstelling van grote invloed is op de sociale cohesie. Ook op dit punt blijkt de belevingsdimensie er weer uit te springen. De verbondenheid met de buurt is namelijk sterk afhankelijk van de mate waarin men tevreden is over de bevolkingssamenstelling. De relatie met de normen- en waardencomponent is veel zwakker en de correlatie met de gedragscomponent is zelfs afwezig.

Uit het voorgaande kan geconcludeerd worden dat de belevingscomponent een zeer cruciale dimensie is van sociale cohesie, ondanks het feit dat in het meeste onderzoek naar herstructureringsingrepen veel meer aandacht wordt gegeven aan de gedragscomponent. Het zou echter onjuist zijn om te concluderen dat de andere twee dimensies irrelevant zijn. De sociale participatiedimensie hangt namelijk heel sterk samen met de belevingsdimensie. Het hebben van sociale contacten en activiteiten in de buurt blijkt zeer stimulerend te zijn voor de sociale verbondenheid en de identificatie met de buurt.

Het belang van de normen- en waardencomponent komt naar voren in de onvrede van de autochtone bevolking van Bouwlust over de toename van allochtonen. Deze

toename is voor de meerderheid van de autochtonen de reden voor de achteruitgang en de verloedering van de wijk. Veel autochtonen wijzen er daarbij op dat allochtonen er vaak andere normen op na houden over hoe men zich in de buurt hoort te gedragen. Allochtonen zouden veel lawaai en rotzooi maken en er niet om geven hoe hun huis eruit ziet. Als echter aan de respondenten wordt gevraagd wat men vindt van bepaalde vormen van afwijkend gedrag in de buurt, blijkt er totaal geen verschil te zijn tussen autochtonen en allochtonen. Op sommige punten, zoals openbare dronkenschap of het vuilnis op de verkeerde dag buiten zetten, bestaan wel veel verschillen van mening, maar deze lopen niet langs de lijnen van etnische achtergrond.

Het verdient in ieder geval aanbeveling om in het vervolgonderzoek naar sociale cohesie ook andere pogingen te ondernemen om de normen- en waardendimensie van de buurtcohesie te operationaliseren. In dit onderzoek is gevraagd naar de normen- en waarden van de respondenten zelf door ze een aantal situatieschetsen voor te leggen. Het zou echter ook interessant kunnen zijn om de mensen vragen te stellen over hoe het met de normen en waarden van hun buurtgenoten is gesteld. De veronderstellingen daarover zouden namelijk wel eens een belangrijker indicator voor sociale cohesie kunnen zijn dan de daadwerkelijke verschillen in normen en waarden.

6.3 Overwegingen voor het herstructureringsbeleid

Zoals in hoofdstuk 1 naar voren is gekomen, had het herstructureringsbeleid in eerste instantie als insteek om een meer 'evenwichtige' bevolkingssamenstelling te krijgen in de stadswijken. Het middel daartoe was de verbetering van de woonkwaliteit en de vergroting van de woningdifferentiatie in wijken met een eenzijdig samengestelde woningvoorraad. Eind jaren negentig kwam er in het middel (herstructurering van de woningvoorraad) geen verandering, maar schoof het doel van de 'evenwichtige bevolkingsopbouw' meer naar de achtergrond. Het accent kwam steeds meer te liggen op het vasthouden van middengroepen door ze binnen de wijk meer mogelijkheden te geven om een stap vooruit te zetten in de wooncarrière. Onder Balkenende is de mengingsgedachte weer helemaal centraal komen te staan. Vooral voor de integratie van allochtonen zou het belangrijk zijn dat segregatie wordt aangepakt. Stedelijke herstructurering is daartoe nog steeds een middel, maar daar wordt evenwel sterk op bezuinigd. Tegelijkertijd wordt er steeds meer gedacht aan aanpassingen in de woningtoewijzing, hetgeen een veel directere methode is om de spreiding van bevolkingsgroepen te beïnvloeden. Dat is een zorgelijke ontwikkeling, aangezien er nauwelijks empirische onderbouwing is voor de verwachting dat meer spreiding van allochtonen tot een betere integratie leidt. Daartegenover staat dat spreidingsbeleid wel de nodige negatieve consequenties kan hebben, variërend van stigmatisering en de aantasting van de vrijheid van vestiging tot het blokkeren van sociale stijngsmogelijkheden binnen de eigen etnische enclave (Bolt 2004). Daarentegen blijven er voor het herstructureringsbeleid voldoende gronden over, ook al is uit dit onderzoek naar voren gekomen dat de bevordering van sociale integratie geen sterk argument is om dit beleid te onderbouwen.

Het bevorderen van sociale samenhang is niet het belangrijkste argument voor herstructurering en voor een aantal gemeenten en woningcorporaties speelt het zelfs helemaal geen rol in hun beleid (zie ook Kleinhans e.a. 2000). Het belangrijkste argument voor stedelijke herstructurering is dat de woonkwaliteit in veel stadswijken niet meer

tegemoet komt aan de hedendaagse woonwensen. Parkes, Kearns & Atkinson (2002) wijzen er in dit verband op dat de tevredenheid met de buurt het sterkst wordt beïnvloed door de tevredenheid over de woning en over het algemene voorkomen van de buurt. Als de bouw- of woontechnische kwaliteit te wensen overlaat en de openbare ruimte verloedert, kunnen fysieke ingrepen in een buurt dus een positieve invloed hebben op de *quality of life* van de bewoners. Bovendien is het waarschijnlijk dat een fysieke verbetering van de wijk indirect ook een positieve invloed heeft op sociale cohesie. Dan gaat het niet in eerste instantie om de vergroting van de sociale participatie (de eerste dimensie van sociale cohesie), maar om de expressieve dimensie van sociale cohesie. Mensen zullen zich eerder met een kwalitatief goede wijk identificeren dan met een verpauperde wijk. Zoals in de vorige paragraaf is uiteengezet, kan dat ook weer positief doorwerken op de stabiliteit en de (subjectieve) veiligheid in de buurt.

Naast het verbeteren van de woonsituatie van mensen heeft de stedelijke herstructurering mede tot doel om de middenklasse voor de stad te behouden. Hoewel de Nederlandse steden, in tegenstelling tot bijvoorbeeld de Verenigde Staten, in beperkte mate afhankelijk zijn van lokale belastingsinkomsten, hebben ze er veel belang bij om de sociaal mobiele mensen aan zich te binden (Van der Land 2003). In de eerste plaats zijn ze van belang voor de instandhouding van de sociale structuren in de stad. In de tweede plaats zijn ze vanwege hun culturele kapitaal belangrijk voor het culturele klimaat in de stad. Zij vormen immers het voornaamste publiek van culturele voorzieningen en evenementen die een steeds belangrijker rol spelen in de stedelijke economie. Tenslotte is de aanwezigheid van mensen met veel cultureel kapitaal een belangrijke pullfactor voor hoogwaardige, kennisintensieve bedrijvigheid.

Vooraf de ingrepen in Bouwlust zijn succesvol gebleken in het vasthouden van sociaal mobiele mensen aan de stad. Veel respondenten geven namelijk aan dat ze net zo goed voor een woning in een omliggende gemeente hadden kunnen kiezen. In de nieuwbouw van Hoograven zijn mensen met een hoge sociaal-economische status sterker vertegenwoordigd dan in Bouwlust, maar daar staat tegenover dat relatief weinig van hen *dankzij* het herstructureringsproject in Utrecht zijn gebleven. Het gaat namelijk veelal om jonge, hoogopgeleide mensen die merendeels sowieso voor een stedelijk woonmilieu gekozen hadden.

Bij de herstructurering gaat het er niet alleen om mensen aan de stad te binden, maar ook meer specifiek aan de buurt. Zowel in Bouwlust als in Hoograven was het vooral de bedoeling om de sociale mobiele wijkbewoners de mogelijkheid te geven een wooncarrière binnen de buurt te maken. In Hoograven is dat totaal niet van de grond gekomen, omdat alleen gemikt is op de koopsector. Ook op de koopwoningen in Bouwlust kwamen weinig doorstromers af, ondanks het feit dat veel woningen in een lager prijssegment zitten dan in Hoograven. Het is *dankzij* de nieuwe sociale huurwoningen in Bouwlust dat relatief veel buurtbewoners de overstap naar de nieuwbouw hebben kunnen maken.

In dit onderzoek is naar voren gekomen dat de doorstroming binnen de buurt gedeeltelijk heeft geleid tot de verwachte positieve sociale effecten. Doorstromers zetten zich vaak actief in voor de wijk en hebben er relatief veel sociale contacten. Daar staat tegenover dat deze contacten zelden groepsoverstijgend zijn. Het betreft meestal autochtonen die alleen met andere autochtonen in de nieuwbouw omgaan.

Als het instandhouden van sociale netwerken een belangrijk streven is in het herstructureringsbeleid pleit dat niet voor al te grootschalige ingrepen en voor een substantieel aandeel van sociale huurwoningen in de nieuwbouw. Deze aanpak is waarschijnlijk minder vruchtbaar als wordt gestreefd naar het verbeteren van de reputatie in de wijk. In het onderzoek van Atkinson & Kearns (2000) komt bijvoorbeeld naar voren dat het bouwen koopwoningen in een *social housing estate* weliswaar niet leidt tot onderlinge integratie, maar dat veel bewoners wel te spreken zijn over de verbetering van de reputatie van de buurt. Op dit punt scoort Hoograven juist een stuk beter dan Bouwlust. In Hoograven geven veel meer mensen aan dat de achteruitgang van de buurt tot staan is gebracht en dat de sfeer en het imago zijn verbeterd. Dat zou juist wel eens te danken kunnen zijn aan het grotere contrast in het sociaal-economische profiel tussen de bewoners van de oudbouw en de nieuwbouw. Dat komt enigszins overeen met de uitkomsten van het onderzoek van Kleinhans e.a. (2000) in drie herstructureringsbuurten. Juist in de buurt waar niet gestreefd is naar sociaal-economische differentiatie en alleen sociale huurwoningen zijn toegevoegd (Nieuw Engeland in Rotterdam), wordt op veel terreinen een achteruitgang gerapporteerd. Bij het maken van plannen voor de herstructureringswijken bestaat er dus een spanning tussen de wens om doorstroming te bevorderen en de wens om via een drastische aanpak de vervalspiraal (in ieder geval in de ogen van de bewoners) te doorbreken. Het voorbeeld van de Bijlmermeer laat zien dat beide wensen gelukkig niet onverenigbaar zijn. Veel bewoners zien de wijk dankzij de grootschalige vernieuwing vooruitgaan en tegelijkertijd trekt de nieuwbouw veel mensen uit de wijk zelf aan (Van der Tol 2003). In Hoograven, daarentegen, is het weliswaar gelukt om het verval van de wijk tot staan te brengen, maar dat is ten koste gegaan van de doorstroommogelijkheden binnen de wijk. De situatie in Bouwlust is precies tegengesteld. De nieuwbouw heeft veel mensen de mogelijkheid gegeven om binnen de buurt een wooncarrière te maken, maar tegelijkertijd vinden de meeste bewoners dat de wijk nog steeds achteruit gaat. Het verschil met Hoograven heeft te maken met de perceptie dat het aantal allochtonen in Bouwlust nog steeds toeneemt. De achteruitgang van de buurt wordt namelijk door autochtonen in Bouwlust vrijwel volledig op het conto van de allochtonen geschreven. Wellicht heeft Hoograven, en des te meer de Bijlmermeer, het voordeel dat het proces van 'verkleuring' vrijwel voltooid lijkt te zijn.

Literatuur

- Aalbers, M., Beckhoven, E. van, Kempen, R. van, Musterd, S., en Ostendorf, W. (2003) Large housing estates in the Netherlands: overview of developments and problems in Amsterdam and Utrecht. Utrecht: Urban and Regional Research Centre Utrecht.
- Agricola, E. e.a. (2002) Den Haag Zuidwest. Een naoorlogs stadsdeel in verandering. Uitgeverij Thoth., Bussum.
- Asseldonk, G. van en Linssen, M. (2002) 'Het is hier goed wonen en het wordt nog beter'. De bewoners aan het woord over de vernieuwing van Den Haag Zuidwest. In E. Agricola e.a. (red.) Den Haag Zuidwest. Een stadsdeel in verandering., pp. 57-67. Uitgeverij Thoth, Bussum.
- Atkinson, R., en Kintrea, K. (2000) Owner-occupation, social mix and neighbourhood impacts. *Policy & Politics*, 28(1), 93-108.
- Beckhoven, E. van (2001) Een nuttige mix? een onderzoek naar de sociale effecten van stedelijke herstructurering. Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen, Utrecht.
- Beckhoven, E. van en Kempen, R. van (2002) Het belang van de buurt. DGVH/NETHUR, Utrecht.
- Blokland-Potters, T. (1998) Wat stadsbewoners bindt - Sociale relaties in een achterstandswijk. Kok Agora, Kampen.
- Bobo, L., en Zubrinsky, C.L. (1996) Attitudes on residential integration: Perceived status differences, mere in-group preference, or racial prejudice? *Social Forces*, 74(3), 883-909.
- Bolt, G. (2000) De buurt als multiculturele samenleving. *Rooilijn*, 13, 242-249.
- Bolt, G. (2001) Wooncarrières van Turken en Marokkanen in ruimtelijk perspectief. Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen, Utrecht.
- Bolt, G. (2004) Over spreidingsbeleid en drijfzand. *Migrantenstudies*, 20(4), 60-73.
- Bramley, G., en Morgan, J. (2003) Building competitiveness and cohesion: the role of new housebuilding in central Scotland's cities. *Housing Studies*, 18(4), 447-471.
- Brophy, P.C., en Smith, R.N. (1997) Mixed-income housing: factors for success. *Cityscape*, 3(2), 3-31.
- Castells, M. (1997) The power of identity. The information age: economy, society and culture, vol. 2. Blackwell, Malden, MA.
- Clark, W.A.V. (2002) Ethnic preferences and ethnic perceptions in multi-ethnic settings. *Urban Geography*, 23(3), 237-256.

College van B&W Rotterdam (2003) Rotterdam zet door. Op weg naar een stad in balans. Gemeente Rotterdam, Rotterdam.

Cummings, J.L., DiPasquale, D., en Kahn, M.E. (2002) Measuring the consequences of promoting inner city homeownership. *Journal of Housing Economics*, 11, 330-359.

Davies, W.K.D., en Herbert, D.T. (1993) *Communities within cities: an urban social geography*. Belhaven, London.

De Wijs-Mulkens, E. (1999) *Wonen op stand - lifestyles en landschappen van de culturele en economische elite*. Het Spinhuis, Amsterdam.

Deben, L., en Schuyt, K. (2000) *Sociale cohesie in Almere - sociale samenhang in een jonge stad*. Spinhuis, Amsterdam.

DeFilippis, J. (2001) The myth of social capital in community development. *Housing Policy Debate*, 12, 781-806.

Doorn, J.A.A. van (1955) *Wijk en stad: reële integratiekaders?* In: *Prae-adviezen voor het congres over Sociale Samenhangen in Nieuwe Stadswijken*. Instituut voor Sociaal Onderzoek van het Nederlandse Volk, Amsterdam.

Elsinga, M. (1995) *Een eigen huis voor een smalle beurs: het ideaal voor bewoner en overheid?* Delftse Universitaire Pers, Delft.

Engbersen, G., en Snel, E. (1996) *Achterstandswijken in Nederland*. In G. Engbersen, J.C. Vrooman, en E. Snel (red.) *Arm Nederland: het eerste jaarrapport armoede en sociale uitsluiting*, pp. 121-148. VUGA, Den Haag.

Fischer, C.S. (1981) The public and private worlds of city life. *American Sociological Review*, 46(3), 306-316.

Fischer, C.S. (1982) *To dwell among friends - personal networks in town and city*. The University of Chicago Press, Chicago and London.

Forrest, R., en Kearns, A. (2001) Social cohesion, social capital and the neighbourhood. *Urban Studies*, 38(12), 2125-2143.

Gans, H.J. (1961) The balanced community - Homogeneity or heterogeneity in residential areas? *Journal of the American Institute of Planners*, 27, 176-184.

Gemeente Den Haag (1998) *Meerjarenprogramma Wonen 1999-2002*. Gemeente Den Haag, Den Haag.

Gemeente Den Haag (1999) *Wijkplan Bouwlust*. Gemeente Den Haag, Den Haag.

Gemeente Den Haag (2003) *Inkomens in Den Haag*. Gemeente Den Haag, Den Haag.

Gemeente Utrecht (1996) Wijkontwikkelingsplan Hoograven/Tolsteeg. Gemeente Utrecht, Utrecht.

Gemeente Utrecht (2000) Samenleven in Utrecht: Nieuw Utrechts Peil 2000. Afdeling Bestuursinformatie, gemeente Utrecht, Utrecht.

Gemeente Utrecht (2002) Wijkenmonitor 2002. Afdeling bestuursinformatie, gemeente Utrecht, Utrecht.

Gemeente Utrecht (2002) Utrecht Monitor 2002. Afdelings Bestuursinformatie, gemeente Utrecht, Utrecht.

Gemeente Utrecht (2003) Hoograven aan zet. Tussenbalans juni 2003. Gemeente Utrecht, Wijkbureau Zuid, Utrecht.

Goodchild, B., en Cole, I. (2001) Social balance and mixed neighbourhoods in Britain since 1979: a review of discourse and practice in social housing. *Environment and Planning D: Society and Space*, 19, 103-121.

Granovetter, M.S. (1973) The strength of weak ties. *American Journal of Sociology*, 78(6), 1360-1380.

Hart, J. de (2002) Theoretische uitgangspunten, conceptualisering en doelstellingen. In J. de Hart, (red.) *Zekere banden - sociale cohesie, leefbaarheid en veiligheid*. Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag.

Horst, H. van der, Kullberg, J., en Deben, L. (2001) *Wat wijken maakt*. DGVH/NETHUR, Delft.

Hortulanus, R.P. (1995) *Stadsbuurten - bewoners en beheerders in buurten met uiteenlopende reputaties*. VUGA, Den Haag.

Houben, G., Haastrecht, M. van, en Kollenburg, J.L. van (1983) *Hoograven: verval en beheer in een na-oorlogse wijk*. Sociologisch Instituut, Vakgroep Bouwen & Wonen, Utrecht.

Kam, G. de, en Needham, B. (2003) Een hele opgave - Over sociale cohesie als motief bij stedelijke herstructurering. DGW/NETHUR, Den Haag/Utrecht.

Kearns, A., en Forrest, R. (2000) Social cohesion and multilevel urban governance. *Urban Studies*, 37(5-6), 995-1017.

Kearns, A., en Parkinson, M. (2001) The significance of neighbourhood. *Urban Studies*, 12, 2103-2110.

Keller, S. (1968) *The urban neighborhood: a sociological perspective*. Random House, New York.

Kempen, R. van (1999) De buurt van belang? Activiteiten en sociale contacten van bewoners van twee Utrechtse achterstandsbuurten. In B. Völker, en R. Verhoeff, (red.) Buren en Buurten: Nederlands Onderzoek op het Snijvlak van Sociologie en Sociale Geografie, 406, pp. 69-86. SISWO, Amsterdam.

Kleinhans, R., Veldboer, L., en Duyvendak, J.W. (2000) Integratie door differentiatie? een onderzoek naar de sociale effecten van gemengd bouwen. Ministerie van VROM, Den Haag.

Kleinhans, R.J., en Kruythoff, H.M. (2002) Herstructurering: in het spoor van de vertrekkers, DGW/NETHUR, Den Haag/Utrecht.

Klijn, E. (2002) Vijftien jaar herstructurering in Den Haag Zuidwest: een complex spel. In E. Agricola e.a. (red.) Den Haag Zuidwest. Een naoorlogs stadsdeel in verandering., pp. 26-44. Uitgeverij Thoth, Bussum.

Klis, M. van der (2004) Diversiteit op buurtniveau. *Rooilijn*, 37(1), 18-23.

Komter, A.E., Burgers, J., en Engbersen, G. (2000) Het cement van de samenleving - een verkennende studie naar solidariteit en cohesie. Amsterdam University Press, Amsterdam.

Kruijthoff, H.M. e.a. (1997) Towards undivided cities in Western Europe, part 1: the Hague. Delft University Press, Delft.

Land, M. van der (2003) Vluchtige verbondenheid. Stedelijke bindingen van de Rotterdamse nieuwe middenklasse. Erasmusuniversiteit, Rotterdam.

Maas-de Waal, C., en Wittebrood, K. (2002) Sociale cohesie, fysieke buurtkenmerken en onveiligheid in de grote(re) steden. In J. de Hart, (red.) Zekere banden. Sociale cohesie, leefbaarheid en veiligheid. Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag.

Marissing, E. van, Bolt, G., en Kempen, R. van (2004) Stedelijk beleid en sociale cohesie in twee Nederlandse herstructureringswijken. URU, Utrecht.

Martens, E.P. (1999) Minderheden in beeld: SVPA-98. ISEO, Rotterdam.

McArthur, A. (2000) Rebuilding sustainable communities. Assessing Glasgow's urban village experiment. *Town Planning Review*, 71(1), 51-69.

Meer, C.E. van der (1996) Monitoring van buurten: signalering en analyse van probleemcumulatie. AME, Amsterdam.

Ministerie van VROM (1996) De gedifferentieerde stad. Gezamenlijke rapportage van de vier grote steden en het Rijk. Ministerie van VROM, Den Haag.

Ministerie van VROM (1997) Nota stedelijke vernieuwing. Ministerie van VROM, Den Haag.

Ministerie van VROM (2001) Mensen, wensen, wonen - wonen in de 21ste eeuw. Ministerie van VROM, Den Haag.

Ministerie van VROM (2002) Begroting VROM 2003 (kamerstuk 28 6000). Sdu, 's-Gravenhage

Ministers voor Bestuurlijke Vernieuwing en Koninkrijksrelaties en voor Vreemdelingenzaken en Integratie (2004) Reactie van het kabinet op het actieprogramma "Rotterdam zet door, op weg naar een stad in balans". Sdu, 's-Gravenhage.

Minister voor Vreemdelingenzaken en Integratie (2004) Kabinetsreactie op het rapport 'Bruggen bouwen' van de tijdelijke commissie onderzoek integratiebeleid (de commissie Blok). Sdu, 's-Gravenhage.

Ministers van VROM en voor Vreemdelingenzaken en Integratie (2002) Rapportage integratiebeleid etnische minderheden 2002 (brief aan Tweede Kamer, nr. 28 612). Sdu, 's-Gravenhage.

Ögdül, H.G. (2000) Social cohesion; is it sufficient? Migrant communities in two disadvantaged neighborhoods in Istanbul. *Geojournal*, 51, 321-328.

Ouwehand, A. (2002) 'Ik zou best nog wel een keertje net als vroeger in Moerwijk willen wonen'. In E. Agricola e.a. (red.) Den Haag Zuidwest. Een naoorlogs stadsdeel in verandering., pp. 14-25. Uitgeverij Thoth, Bussum.

Pahl, R.E. (1991) The search for social cohesion: from Durkheim to the European Commission. *European Journal of Sociology*, 32, 345-360.

Park, R.E. (1925) The city: suggestions for the investigation of human behavior in the urban environment. In R.E. Park, E.W. Burgess, en R.D. McKenzie, (eds.) *The city*, pp. 1-46. The University of Chicago Press, Chicago.

Parkes, A., Kearns, A., en Atkinson, R. (2002) What makes people dissatisfied with their neighbourhoods? *Urban Studies*, 39(13), 2413-2438.

Permentier, M.G. (2003) De reputatie van Nederlandse concentratiebuurten - een onderzoek naar de reputatie van Kanaleneiland. Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen (doctoraalscriptie), Utrecht.

Portes, A. (1998) Social capital: Its origins and applications in modern sociology. *Annual Review of Sociology*, 24, 1-24.

Portes, A., en Sensenbrenner, J. (1993) Embeddedness and immigration: Notes on the social determinants of economic action. *American Journal of Sociology*, 98(6), 1320-1350.

Projectbureau GSB (2003) Leefbaarheids- en veiligheidsmonitor Den Haag. Gemeente Den Haag, Den Haag.

Projectgroep Hoograven/Tolsteeg. (1990) Wijkperspectief Hoograven/Tolsteeg. Projectgroep Hoograven/Tolsteeg, Utrecht.

Puddifoot, J.E. (1995) Dimensions of community identity. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 5, 359-370.

Putnam, R. (1998) Foreword special issue on social capital. *Housing Policy Debate*, 9(1), v-viii.

Reitzes, D.C. (1983) Urban images: a social-psychological approach. *Sociological Inquiry*, 53, 314-333.

Rosenbaum, J.E., Stroh, L.K., en Flynn, C.A. (1998) Lake Parc Place: a study of mixed-income housing. *Housing Policy Debate*, 9(4), 703-740.

Saegert, S., Winkel, G., en Swartz, C. (2002) Social capital and crime in New York city's low income housing. *Housing Policy Debate*, 13(1), 189-226.

Schnabel, P. (2000) Vergroting van de maatschappelijke cohesie door versterking van de sociale infrastructuur. Probleemverkenning en aanzet tot beleid. In R.P. Hortulanus, en J.E.M. Machielse, (red.) *In de marge. Het sociaal debat*, deel 1, pp. 21-34. Elsevier bedrijfsinformatie, Den Haag.

Schuyt, K. (1997) Sociale cohesie en sociaal beleid. Drie publiekscolleges in De Balie. De Balie, Amsterdam.

SP (2002) Uitslag sloopenquête Den Haag Zuidwest. SP afdeling Den Haag, Den Haag.

Suttles, G.D. (1972) *The social construction of communities*. The University of Chicago Press, Chicago en London.

Teijmant, I. (1979) Buurtgebondenheid en verhuizen. Vakgroep Sociologie en Gebouwde Omgeving, Amsterdam.

Temkin, K., en Rohe, W.M. (1998) Social capital and neighborhood stability: an empirical analysis. *Housing Policy Debate*, 9(1), 61-88.

Terpstra, J. (1996) Over families, piraten en beunen - achterstand en subcultuur in een Nederlandse nieuwbouwwijk. *Sociologische Gids*, 43(3), 204-224.

Tol, J. van der (2003) Herhuisvesting Bijlmer stuit op nieuw fenomeen: schaarste. *Nul20*, 11, 12-15.

Vermeulen, H. (1990) De multi-etnische samenleving op buurtniveau. In H.B. Entzinger, en P.J.J. Stijnen, (red.) Etnische minderheden in Nederland, pp. 216-243. Boom, Meppel.

Völker, B. (1999) 15 Miljoen burens. De rol van burens in persoonlijke netwerken in Nederland. In B. Völker, en R. Verhoeff, (red.) Burens en buurten. Nederlands onderzoek op het snijvlak van sociologie en sociale geografie, pp. 43-68. SISWO, Amsterdam.

Vries, M.de (1987) Ogen in je rug: Turkse meisjes en jonge vrouwen in Nederland. Samsom, Alphen aan den Rijn.

VROM-raad (1999) Stad en wijk: verschillen maken kwaliteit. VROM-raad, Den Haag.

Wellman, B. (1979) The community question: The intimate network of East Yorkers. *American Journal of Sociology*, 84(5), 1201-1231.

Wellman, B. (1987) The community question re-evaluated. Centre for Urban and Community Studies, Toronto.

Wellman, B., Carrington, P.J., en Hall, A. (1988) Networks as personal communities. In B. Wellman, en S.D. Berkowitz, (eds.) *Social structures: a network approach*, pp. 130-135. Cambridge University Press, Cambridge.

Werken aan vertrouwen, een kwestie van aanpakken. Strategisch akkoord voor kabinet CDA, LPF, VVD, Den Haag, 3 juli 2002.

Wirth, L. (1938) Urbanism as a way of life. *American Journal of Sociology*, 44(1), 3-24.

Ypeij, A. (2003) Nette Noordelingen en 'die buitenlanders'. *Rooilijn*, 36(4), 179-185.

Bijlage I: Sociale cohesie in het wetenschappelijke debat

I.1 Sociale cohesie in historisch perspectief

De term sociale cohesie wordt dikwijls gebruikt om “een achteruitgang op sociaal terrein van (delen van de) samenleving aan te snijden” (Van der Horst 2001, p. 8). Vaak wordt expliciet verwezen naar een verleden dat beter was of waarin er sprake was van meer sociale cohesie. Deze voorstelling van zaken is overigens niet alleen kenmerkend voor de huidige tijd, maar komt in de geschiedenis herhaaldelijk terug. Telkens is het idee dat de sociale cohesie in een crisis verkeert gebaseerd op de vooronderstelling dat het sociale cement van een vorige tijd aan het afbrokkelen is en dat we leven in een wereld waarin de regels over sociale interactie en integratie niet meer gelden (Forrest & Kearns 2001).

Vaak wordt dan aan de hand van Tönnies gesteld dat de natie steeds meer is veranderd van een "Gemeinschaft" in een "Gesellschaft". De Gemeinschaft staat voor het romantische beeld van een gemeenschap met traditionele gemeenschapswaarden en kleinschalige verbanden van gezin, buurt of dorp. In de Gesellschaft zijn geïndividualiseerde gevoelens en behoeften belangrijk. Sociale relaties in de grootschalige, gecentraliseerde natiestaat worden beheerst door economische rationaliteit en vrije concurrentie tussen individuele belangen (Komter e.a. 1999). In deze natiestaat is minder ruimte voor sociale cohesie.

Tönnies behoort samen met Simmel en Durkheim tot een invloedrijke categorie van sociologen die al in de 19^e eeuw aandacht vroegen voor de grote veranderingen in de sociale banden als gevolg van de overgang naar de industriële samenleving. Binnen de moderne samenleving zouden het vooral de steden zijn waar de traditionele verbanden sterk aan afbrokkeling onderhevig zijn. Dat komt ook terug in de werken van de Chicago School in de eerste decennia van de 20e eeuw. Park (1925, p.25), één van de grondleggers van de Chicago School, merkt hierover op: *“It is probably the breaking down of local attachments and the weakening of the restraints and inhibitions of the primary group, under the influence of the urban environment, which are largely responsible for the increase of vice and crime in great cities.”* In de stadssociologische klassieker *Urbanism as a way of life* onderscheidt Wirth (1938) drie aspecten van de stad die het aangaan van hechte relaties verhinderen: grootte, heterogeniteit en bevolkingsdichtheid. Het gedifferentieerde stedelijke landschap, bestaande uit verschillende districten en buurten zou het leven van de mensen fragmenteren, omdat ze op een andere locatie wonen dan waar ze werken en weer ergens anders recreëren. Bovendien zorgt het hele palet van voorzieningen, winkels, restaurants en clubs ervoor dat mensen een steeds grotere keuzevrijheid hebben in waar ze naar toe gaan. Het gevolg is dat ze in elke context steeds weer andere mensen ontmoeten, hetgeen slechts leidt tot oppervlakkige contacten. In kleinere gemeenschappen is er veel meer overlap tussen de werelden van wonen, werk en recreëren en komt men steeds dezelfde mensen weer tegen. Hierdoor ontstaan veel meer hechte sociale relaties. Verder zorgen de hoge dichtheden in de stad en de dagelijkse hectiek ervoor dat mensen meer de behoefte zouden hebben om zichzelf terug te trekken. Kortom, de fysieke kenmerken van de stad (dichtheid, veelheid aan functies, ruimtelijke scheiding van functies) hebben

als gevolg dat relaties in de regel oppervlakkig, onpersoonlijk, segmentarisch en tijdelijk zijn.

Pahl (1991, p. 345) hekelt de neiging van zowel klassieke als hedendaagse sociologen om op te treden als 'prophetes manqués': *"They regularly affirm that there has been some fall from grace and that the morality of their times is confused and impoverished. The golden age of traditional morality is, typically, not very precisely described and nor, for that matter, are the future consequences for society"*.

In de terminologie van Wellman (1979) worden deze sociologen ondergebracht in de *community lost* benadering. Suttles (1972) hekelt net als Pahl (1991) het uitgangspunt van *"some golden age during which the local community had achieved some total consensus on its membership and a personal identification on the part of its residents"* (p.9). Historische studies tonen namelijk aan dat lokale gemeenschappen ook in het pre-industriële tijdperk vaak lang niet zo stabiel waren als vaak wordt verondersteld (zie ook Wellman 1987). Bovendien leidt het afnemende belang van lokale sociale contacten helemaal niet tot sociaal isolement. Door de toegenomen mobiliteit en welvaart zijn mensen veel meer in staat om relaties op te bouwen op basis van gemeenschappelijke interesses en zijn ze ook steeds meer in staat om vriendschappen op afstand te onderhouden (Keller 1968; Wellman 1987).

Verder wijzen Fischer (1981) en Davies & Herbert (1993) erop dat steden als geheel dan wel een heterogene bevolkingssamenstelling hebben, maar als gevolg van de ruimtelijke segregatie in de stad zijn er binnen de stad homogene buurten. Het kan dan bijvoorbeeld gaan om etnische enclaves met veel onderlinge contacten en sociale steun. De mensen die zich verzetten tegen de het door 'profeten' opgeroepen beeld van een verbrokkelende sociale cohesie, zijn in de terminologie van Pahl (1991) 'etnografen'. Hieronder schaar hij zowel antropologen als specialisten op het gebied van sociale netwerken. Tussen deze disciplines kan ook weer een onderscheid worden gemaakt. Studies met een antropologische invalshoek vallen onder wat Wellman (1979, 1988) noemt de 'community saved' benadering. Vaak concentreren deze onderzoeken zich op bepaalde typen buurten, zoals etnische enclaves, waarin nog hechte gemeenschappen kunnen worden aangetroffen. Netwerkonderzoekers, daarentegen, concentreren zich niet zozeer op de sociale contacten binnen een lokale gemeenschap, maar kijken naar persoonlijke netwerken van individuen. Binnen die persoonlijke netwerken spelen lokale relaties doorgaans een bescheiden rol, maar dat betekent allerminst dat mensen in een sociaal isolement leven. Deze benadering wordt door Wellman (1979; 1988) aangeduid als 'community liberated'. Binnen deze benadering wordt de afnemende betekenis van de buurt als sociaal integratiekader juist positief benaderd. Zo stelt Keller (1968, p. 119): *"Only the most isolated, most immobile segments of the population continue to rely on the local area and its inhabitants."*

Eén van de meest invloedrijke onderzoekers op het gebied van sociale netwerken is Fischer die in zijn boek *To dwell among friends* (1982) de claim van de Chicago School onderzocht dat het wonen in de stad tot sociale desintegratie leidt. Fischer vond inderdaad verschillen tussen steden en kleine plaatsen in het patroon van sociale contacten. Stedelingen hebben minder familieleden in hun netwerk, maar tegelijkertijd weer meer vrienden, wat overigens voor een belangrijk deel is terug te voeren op sociaaldemografische kenmerken. In ieder geval kan vastgesteld worden dat stedelingen niet lijden aan een sociaal isolement. Er is wel sprake van een verschil in leefstijl, maar niet in *quality of life*. Wel geldt dat mensen in kleinere plaatsen meer contacten hebben

op korte reisafstanden dan mensen in grotere steden. Hij wijt dat echter niet, zoals Wirth (1938), aan de hoge dichtheden, waardoor mensen meer geneigd zouden zijn zich te onttrekken aan het buurtleven. Volgens hem worden de contacten buiten de buurt in de stad niet verklaard door wat mensen uit de buurt pusht, maar wat mensen uit de buurt lokt. Het gaat dan om een puur ruimtelijk verschil tussen een grote stad of een plaats of het platteland. Voor een dorpsbewoner geldt dat het hele dorp (of een fors deel daarvan) deel uitmaakt van de onmiddellijke woonomgeving. Als de omgeving van het dorp dunbevolkt is (er wonen bijvoorbeeld alleen maar een paar boeren) dan is het aantal potentiële contacten buiten de onmiddellijke woonomgeving erg klein. Voor een stedeling geldt dat er buiten de onmiddellijke woonomgeving veel meer mensen wonen. Met andere woorden, potentiële contacten in de buurt hebben in de stad veel meer last van 'concurrentie' met mensen die buiten de buurt wonen.

Het hedendaagse debat over sociale cohesie vertoont veel overeenkomsten met het debat over de *community question* zoals dat door Wellman (1979) is samengevat. Aan de ene kant staan mensen die een afbrokkeling van de sociale cohesie zien. Waar bij de klassiek sociologen de opkomst van de industriële stad verantwoordelijk werd gehouden voor de sociale desintegratie, is nu de overgang naar een informatiemaatschappij (samengaand met processen als globalisering, privatisering en de herstructurering van de verzorgingsstaat), verantwoordelijk voor de erosie van sociale verbanden (De Hart 2002; Forrest & Kearns 2001). Aan de andere kant staan mensen die het optimistischer bekijken en vooral kijken naar de continuïteit in het dagelijks leven van mensen. Zo stelt Pahl (1991, p.346): *"Most people live in narrow gemeinschaftlich worlds of neighborhood and kin. Cosmopolitan intellectuals seem all too ready to forget or to deny the small-scale domesticity of most people's lives"*. Zover sociale verbanden wel aan verandering onderhevig zijn, hoeft dat nog geen verslechtering te betekenen. Traditionele verbanden die op nabijheid of familiebanden zijn gebaseerd worden wellicht minder belangrijk, maar daarvoor in de plaats komen weer andere banden met vrienden of kennissen die gebaseerd zijn op wederzijdse interesse.

Over de voortgang in het debat over sociale cohesie is Pahl (1991, p.358) allerm minst positief: *"... there has been lamentable success in taking the issue forward. Ethnographers have made it clear that social cohesion in small-scale societies does not necessarily contribute either to national cohesion or to social control.Prophets thunder without taking time to acquaint themselves with what is well established in the sociological literature. Finally, politicians, Eurocrats and atheoretical specialists in social policy argue for social cohesion and social consensus as if these were self-evidently good."*

I.2 Sociaal kapitaal en sociale cohesie

Vaak wordt gedacht dat de mate van sociale cohesie een "succesvolle buurt" onderscheidt van een "niet succesvolle buurt", met het achterliggende idee dat achterstandsbuurten een gebrek aan de benodigde ingrediënten voor sociale cohesie hebben. Een hoge mate van sociale cohesie zou synoniem zijn met een succesvolle buurt (Kearns & Parkinson 2001). In veel (beleids)literatuur is sociaal kapitaal bijna synoniem aan sociale cohesie en onder invloed van Putnam (1993; 2000) wordt sociaal kapitaal gezien als de remedie voor de problematiek van achterstandsbuurten.

DeFilippis (2001,782) vraagt zich echter af: *"If people who are affluent in the United States are struggling with social disconnectedness and isolation, why are people who are concerned with economic development in low-income areas emphasizing the importance of social connections and networks as a way of moving low-income people and communities out of poverty"*. Hij hekelt het beleid voor achterstandsbuurten dat is geënt op het werk van Putnam en waarin de nadruk wordt gelegd op het leggen van sociale contacten om zich te onttrekken van de armoede. Ondanks de isolatie, vervreemding en de weinige contacten tussen bewoners van goede buurten, is er over het algemeen wel sprake van vertrouwen in de burens en in de buurt. Daarom gaat het bij een onderzoek naar de kansen en bedreigingen van sociale cohesie om meer dan alleen de mate van onderlinge sociale interactie. Ook zonder hechte netwerken in de buurt kan er sprake zijn van sociale cohesie. In zoverre er wel onderlinge netwerken bestaan gaat het vooral om wat deze netwerken weten te genereren. Putnam maakt echter weinig onderscheid tussen de netwerken en de opbrengsten daarvan. Dat komt ook terug in zijn definitie van sociaal kapitaal (2000, p.19): *"Social capital refers to connections among individuals, social networks and the norms of reciprocity and trustworthiness that arise from them."* Mensen als Bourdieu (1985) en Portes (1998) zien sociaal kapitaal meer als de mogelijkheid van individuen om hulpbronnen te mobiliseren uit de sociale netwerken waarvan men deel uitmaakt. Voor Bourdieu en Portes is sociaal kapitaal iets wat een individu verwezenlijkt. Voor Putnam daarentegen is het iets dat een individu of een groep wel of niet bezit. Sociaal kapitaal is dus in de ogen van Putnam niet alleen een individueel kenmerk, maar ook een groepskenmerk. Putnam denkt daarbij sterk in termen van win-win situaties. Onderlinge interacties brengen wederzijds vertrouwen voort en bevorderen bovendien de economische ontwikkeling. In de bevordering van het onderlinge vertrouwen speelt de *civil society* (vrijwilligersorganisaties en het verenigingsleven) een belangrijke rol.

Op de opvatting van Putnam van sociaal kapitaal is veel kritiek gekomen. Seagert e.a. (2002, p. 190) stellen: *"By ignoring structural and historical inequality, social capital theory naturalizes the continuing disadvantages of certain people and places"*. Het probleem in de arme wijken zit hem volgens hen niet in het ontbreken van sociale netwerken. Terwijl het onderzoek van Putnam zich vooral concentreert op de middenklasse, blijkt uit ander, vaak etnografisch, onderzoek dat op vertrouwen gebaseerde relaties juist in arme wijken te vinden zijn, omdat men elkaar nodig heeft om te overleven (DeFilippis 2001). Economische groei kan er in dat geval juist voor zorgen dat deze relaties aan betekenis inboeten. Zo betoogt Blokland-Potters (1998) dat mensen in Hillesluis in vergelijking tot vroeger steeds minder afhankelijk van elkaar zijn geworden als gevolg van de gestegen welvaart, de opkomst van de verzorgingsstaat en het afgenomen buurtgebruik. Het probleem in de arme wijken zit hem dan ook niet in het ontbreken van lokale sociale relaties, maar zoals Portes (1998, p.13-14) stelt: *"the problem is that such ties seldom reach beyond the inner city, thus depriving their inhabitants of sources of information about employment opportunities elsewhere and ways to attain them"*. Met andere woorden, de sociale netwerken in de arme wijken stellen mensen vaak wel in staat om rond te komen, maar genereren te weinig kapitaal om vooruit te komen. Binnen hun eigen netwerken ontbreekt het daarvoor aan economisch en cultureel kapitaal.

Het antwoord van Putnam hierop zou zijn, dat naast *bonding* sociaal kapitaal, *bridging* sociaal kapitaal een belangrijke rol speelt bij het mobiliseren van hulpbronnen¹⁷. Bij *bonding* kapitaal gaat het om sociale banden met mensen binnen de eigen groep, bij *bridging* sociaal kapitaal gaat het om relaties met mensen van uiteenlopende achtergronden. Met name de laatste vorm van kapitaal is van belang voor de individuele ontplooiingsmogelijkheden. Waar Putnam echter geen oog voor heeft zijn de machtsrelaties: wie controleert de voorwaarden van de relaties en verbindingen -of het gebrek daaraan – (DeFilippis 2001)? Putnam (2000) geeft zelf het voorbeeld van *gated communities* in Orange County, Californië. Binnen deze buurten is er nauwelijks sprake van onderling contact en *bridging* sociaal kapitaal is helemaal afwezig. Tegelijkertijd gaat het om zeer rijke buurten. Het zit hem dan blijkbaar niet in de onderlinge contacten die mede bevorderlijk zijn voor de instandhouding van hun welvaart, maar juist eerder in de isolatie (van andere sociale klassen en etnische groepen). *Bridging* sociaal kapitaal is dus alleen in het belang van mensen in een arme buurt die in termen van machtsrelaties aan de onderkant zitten. DeFilippis (2001, p. 790) concludeert: *What needs to change are those power relations, not the level of connections*”.

Een belangrijke rol in het bevorderen van sociaal kapitaal spelen vrijwilligersorganisatie of, meer algemeen, de *civil society*. Voor Putnam (1998, p. v) zijn de *civil society* en sociaal kapitaal zelfs vrijwel synoniem aan elkaar: ... *social capital refers to the norms and networks of civil society that lubricate cooperative actions among both citizens and their institutions. Without adequate supplies of social capital -that is, without civic engagements, healthy community institutions, norms of mutual reciprocity, and trust-social institutions falter.*” Voor Putnam zijn vrijwilligersorganisaties en verenigingen van belang omdat ze mensen in staat stellen om voor hun gedeelde belangen op te komen op basis van de onderlinge vertrouwen en gedeelde normen en waarden. Volgens DeFilippis (2001) veegt Putnam daarmee onder het kleed dat er tussen verschillende organisaties en individuen belangentegenstellingen bestaan en dat het de verschillen in machtsrelaties zijn die bepalen welke groepen aan het langste eind trekken. Daarnaast is er empirisch niet zo veel ondersteuning voor de veronderstelde positieve effecten van betrokkenheid bij buurtorganisaties. De laatste 30 jaar laten de Amerikaanse binnensteden een enorme toename van non-profit buurtorganisatie zien, maar het probleem is dat meeste van deze organisaties niet in staat blijken om economische groei voor hun buurten te genereren. Verder vinden Temkin & Rohe (1998) dat de mate waarin buurtbewoners als vrijwilliger betrokken zijn bij buurt- of andere organisaties niet het verwachte positieve effect heeft op de stabiliteit in de buurt.

Als het gaat om de veiligheid zijn er wel aanwijzingen dat betrokkenheid bij een buurtorganisatie een positief effect heeft. Saegert e.a. (2002) vergeleken 487 appartementengebouwen om te onderzoeken in hoeverre sociaal kapitaal bijdraagt aan het tegengaan van criminaliteit. Uit hun onderzoek bleek dat de criminaliteit in gebouwen waar veel mensen participeren in een bewonersorganisatie veel lager is dan in andere gebouwen. Verder is de criminaliteit lager als mensen het idee hebben dat de meeste bewoners zich houden aan sociale codes (zoals schoonmaken of elkaar helpen als het nodig is). Hoeveel mensen een formele functie bekleden (zoals bestuurslid of vertegenwoordiger bij een vergadering) doet er veel minder toe en zeker niet in buurten

¹⁷ Overigens heeft Granovetter (1973) al eerder het onderscheid gemaakt tussen *strong ties* en *weak ties*. Deze concepten hebben een sterke overeenkomst met het begrippenpaar van Putnam.

met veel criminaliteit. Blijkbaar zijn deze formele functies niet effectief als er weinig mensen zijn die lid willen worden van de huurdersvereniging. Wat verder opviel is dat gebouwen waar mensen sociale evenementen organiseren of wel eens iets doen voor hun burens niet beter scoren als het gaat om de veiligheid. Al met al is dus niet van belang of mensen intensief met elkaar omgaan voor de preventie van criminaliteit, maar wel dat men betrokken is in een huurders- of bewonersorganisatie. Deze betrokkenheid kan overigens sterk worden beïnvloed door de eigendomsstructuur. Hoe meer de bewoners zeggenschap hebben over de woning en appartementengebouw, hoe sterker het sociale kapitaal. Appartementencomplexen die in het coöperatieve bezit zijn van de bewoners scoren dan ook veel beter op dit punt dan complexen die in handen zijn van de gemeentelijke overheid of een particuliere eigenaar.

Voor Nederland vinden Maas-de Waal & Wittebrood (2002) ook dat een sterke sociale cohesie een zelfstandig positief effect heeft op de veiligheid. Een sterkere sociale cohesie (in hun onderzoek gedefinieerd als buurten met een hoger aandeel bewoners dat de sociale relaties in de buurt als van goede kwaliteit beoordeelt), gaat zowel samen met een lager slachtofferrisico als een geringere onveiligheidsbeleving.

De kritiek op het werk van Putnam gaat overigens verder dan de vraag in hoeverre de veronderstelde effecten van sociaal kapitaal nu daadwerkelijk zijn aangetoond. Volgens Portes (1998) en DeFilippis (2001) worden oorzaak en gevolg nauwelijks van elkaar onderscheiden en zitten er allerlei cirkelredeneringen in het betoog van Putnam. Als een kenmerk van gemeenschappen en naties, en niet in de eerste plaats individuen, is sociaal kapitaal tegelijkertijd oorzaak en gevolg. Sociaal kapitaal heeft positieve gevolgen, zoals meer welvaart en minder criminaliteit, en uit dezelfde positieve uitkomsten wordt het bestaan van sociaal kapitaal afgeleid. De zoektocht naar een zo compleet mogelijke verklaring van de verschillen tussen regio's leidt bij Putnam tot het herbenoemen van het oorspronkelijke probleem. Dit leidt volgens Portes (1998) tot allerlei tautologische redeneringen in de trant van: Steden waar iedereen meewerkt aan de instandhouding van een goed bestuur worden goed bestuurd.

Terwijl Portes (1998) principieel niet tegen de definiëring van sociaal kapitaal als een structureel kenmerk van grotere eenheden (zolang er maar aan een aantal logische criteria wordt voldaan), is dat voor DeFilippis (2001) een brug te ver. Hij verzet zich tegen de opvatting van Putnam dat sociaal kapitaal van bijvoorbeeld een buurt gemeten kan worden door de individuele kenmerken van de buurtbewoners op te tellen. Een plaats is namelijk geen ding en een gemeenschap kan niet iets bezitten, zoals een individu of groep dat kan. Gemeenschappen zijn de uitkomsten (van een complexe set van sociale, politieke, culturele en economische relaties) en geen actoren. Bovendien is een buurt of regio meer dan de optelsom van de kenmerken van de mensen die er wonen of werken, maar zijn ze het resultaat van zowel interne als externe machtsrelaties (denk aan banken, overheden en relaties met andere gemeenschappen), waarin vaak belangenconflicten centraal staan.

Resumerend worden sociaal kapitaal en sociale cohesie in de literatuur vaak als synoniemen van elkaar gebruikt. Het verschil tussen beide begrippen is dat sociaal kapitaal van oorsprong een kenmerk is van individuen en sociale cohesie een kenmerk van een sociaal systeem. In paragraaf 2.2 is al aangegeven dat sociale cohesie in de meeste empirische literatuur op het individuele niveau wordt geoperationaliseerd. Sociaal

kapitaal heeft de tegenovergestelde route gevolgd en is, ondanks de wetenschappelijke kritiek hierop, ook als kenmerk van gemeenschappen gaan gelden.

Wat de beide concepten verder gemeen hebben is de uitgesproken positieve connotatie. Zowel sociale cohesie als sociaal kapitaal bevorderen sociaal-economische vooruitgang en zorgen op buurtniveau voor meer stabiliteit en sociale veiligheid. Zoals eerder al is aangegeven heeft de medaille ook een andere kant. Het is deze andere kant die in de volgende paragraaf zal worden belicht.

1.3 Negatieve gevolgen van sociaal kapitaal en sociale cohesie

Portes (1998) onderscheidt vier negatieve gevolgen van sociaal kapitaal: uitsluiting van buitenstaanders, excessieve aanspraken op leden van de groep, restricties op individuele vrijheden en neerwaartse nivellering. Elk van deze fenomenen kan ook net zo goed gelezen worden als een negatieve consequentie van sociale cohesie. Het eerste fenomeen, uitsluiting van buitenstaanders, is een onderscheidend kenmerk van de etnische enclave economie. Putnam (2000) ziet het succes van een etnische enclave als een onderstreping van zijn stelling dat op vertrouwen gebaseerde sociale netwerken een gunstige economische uitwerking hebben, maar hij verzuimt er bij te zeggen dat de enclave economie bestaat bij de gratie van de uitsluiting van andere etnische groepen. Het punt is dat sociale netwerken alleen iets opleveren als niet iedereen er toegang toe heeft. Stel dat iedereen verbonden is met dezelfde sociale netwerken, dan levert het uitmaken van een netwerk ten opzichte van anderen geen voordeel op als het gaat om het verkrijgen van bepaalde baten (zoals bijvoorbeeld een baan). Netwerken is bijvoorbeeld voor yuppies een manier om zich omhoog te werken en het druist in tegen hun eigen belang in om anderen te laten meedelen in de vruchten van dit netwerken (DeFilippis 2001). Hier is het onderscheid tussen interne en extern cohesie van belang. Intern kan er sprake zijn van een hecht netwerk, maar voor buitenstaanders zit het netwerk 'op slot'.

Het tweede negatieve effect van sociaal kapitaal is de keerzijde van het eerste. Binnen een gesloten netwerk kan het voorkomen dat de druk op de succesvolle leden om een baan of een lening te verzorgen zo hoog wordt dat dat ten koste gaat van het succes van het eigen bedrijf. Vooral in sterk solidaire gemeenschappen ontstaat gemakkelijk een free-rider probleem als de minder geslaagden, ondersteund door een gedeelde normatieve structuur, allerlei gunsten vragen aan de succesvolle leden van de eigen groep (Portes & Sensenbrenner 1993).

Het derde negatieve effect van sociaal kapitaal is dat de sociale controle in hechte gemeenschappen ten koste kan gaan van de individuele vrijheid van de leden. Zo wijst De Vries (1987) erop dat de sterke sociale controle in de Turkse gemeenschap in Nederland er toe leidt dat jonge Turkse vrouwen in hun bewegingsvrijheid worden beknot. Ögdül (2000) beschrijft een buurt in Turkije zelf (Istanbul), waar migranten uit Siirt, een nogal traditioneel islamitische regio uit Oost-Turkije, domineren. Buitenstaanders worden welhaast uitgesloten van het sociale leven en leden van de eigen groep, vooral vrouwen, staan bloot aan een sterke sociale controle. De migranten sluiten zich bovendien sterk af van de rest van de stad. De sterke sociale cohesie binnen de buurt creëert dan wel een veilig eiland, maar voor de maatschappelijke kansen van de buurtbewoners zou een grotere gerichtheid op de rest van de stad beter zijn.

Portes (1998) wijst er overigens op dat Simmel al in 1902 het dilemma tussen solidariteit met de gemeenschap en individuele vrijheid aankaartte. Terwijl Simmel de persoonlijke autonomie boven de gemeenschap stelde, pleiten veel hedendaagse auteurs weer voor sterkere gemeenschapsbanden om de sociale controle te herstellen.

De laatste keerzijde van sociaal kapitaal is wat Portes (1998) *downward leveling norms* noemt. Dat komt voor in gevallen waar solidariteit binnen een groep vooral wordt gevormd door het zich afzetten tegen de *mainstream* samenleving. Vooral als groepen lange tijd achtergesteld zijn, kan een sfeer ontstaan dat mensen die het wel maken in de maatschappij als verraders worden gezien. De subcultuur die een reactie is op de achterstand als gevolg van discriminatie, zorgt er dan mede voor dat die achterstand voortduurt. Als voorbeeld voor dit verschijnsel kan het onderzoek van Terpstra (1996) dienen. Hij beschrijft een subcultuur in een buurt in Helmond, waar ex-woonwagenebwoners de dienst uitmaken. In deze buurt is de bereidheid om een baan te accepteren gering en wordt het leven van een uitkering als een normale optie gezien. Informele activiteiten en fraude zijn in deze buurt geaccepteerde middelen om het inkomen aan te vullen. Waar deze normen en gedragingen volgens Wilson (1987) en Engbersen & Snel (1996) vooral in buurten voorkomen waar sprake is van sociale desorganisatie, is de situatie in de onderzoeksbuurt van Terpstra (1996) anders. Hier sluiten de afwijkende normen en gedragingen aan bij een subcultuur die door hechte netwerken in stand wordt gehouden. Blokland-Potters (1998) wijst er op dat de armoedecultuur benadering en de sociale desorganisatie gedachte in de beleidsliteratuur vaak naast elkaar voorkomen. Hierin zit een tegenstelling omdat een (sub)cultuur tot stand komt door sociale interactie. Desintegratie wijst juist op een gebrek aan sociale interactie en op de afwezigheid van communicatie. Sociale desintegratie maakt het voor buurtbewoners wel gemakkelijker om afwijkende opvattingen te hebben en afwijkend gedrag te vertonen, maar daarmee is nog geen sprake van een subcultuur.

Bijlage II: Tabellen en aanvullende statistische informatie.

II.1 Extra tabellen bij hoofdstuk 4 en 5

Tabel II.1

Bewoners van de oudbouw en de nieuwbouw vergeleken per onderzoeksgebied (%)

	Bouwlust		Tolsteeg		Hoograven	
	Oud	Nieuw	Oud	Nieuw	Oud	Nieuw
Laag inkomen ¹⁾	41,0	11,0	41,3	0,0	34,7	2,9
Midden inkomen	54,1	53,7	47,8	25,0	55,1	46,4
Hoog inkomen	4,9	35,4	10,9	75,0	10,2	50,7
Laag opgeleid ²⁾	27,4	29,2	16,7	0,0	30,0	6,1
Gemiddeld opgeleid	44,0	37,7	20,8	41,4	38,3	30,5
Hoog opgeleid	28,6	33,0	62,5	58,6	31,7	63,4
Voltijd Werkend	42,2	62,1	35,4	72,4	43,6	78,3
Deeltijd Werkend	10,8	13,6	12,5	24,1	3,6	4,8
Werkloos/ arbeidsongeschikt	18,1	2,9	10,4	3,4	12,7	3,6
Gepensioneerd	18,1	10,7	14,6	0,0	14,5	6,0
Student/ werkend in huishouden	10,8	10,7	27,1	0,0	25,4	7,2
Huurder	84,1	50,9	63,3	6,9	87,1	1,2
Eigenaar-bewoner	15,9	49,1	36,7	93,1	12,9	98,8
Huishouden met kinderen 1/2 persoonshuishoudens	44,7	58,9	20,4	62,1	54,1	36,1
18-39 jaar	37,2	19,4	53,1	51,7	48,3	61,7
40-54 jaar	31,4	60,2	24,5	41,4	25,0	29,7
55 jaar en ouder	31,4	20,4	22,4	6,9	26,7	8,6
Nederlandse	68,2	79,6	91,8	89,7	54,2	85,5
Niet- Nederlandse	31,8	20,4	8,2	10,3	45,8	14,5

Bron: Bewonersenquête 2003

1) Laag inkomen: 0-1295 euro per maand
Midden inkomen: 1296-2595 per maand

Hoog inkomen: meer dan 2596 per maand

2) Laag opgeleid: max. lager voortgezet onderwijs
Gemiddeld opgeleid: middelbaar beroeps of voortgezet

Hoog opgeleid: hoger voortgezet/HBO/WO

Tabel II.2

Vooruitgang en achteruitgang van de buurt per aspect (%).

	Oudbouw	Bouwlust Nieuwbouw	Oudbouw	Hoograven Nieuwbouw
Winkels				
Vooruit gegaan	29,0	16,3	19,4	20,5
Achteruit gegaan	27,5	39,8	45,2	32,9
Veiligheid				
Vooruit gegaan	4,3	2,1	18,5	17,8
Achteruit gegaan	36,2	48,5	26,1	20,5
Netheid				
Vooruit gegaan	14,5	6,1	22,8	17,8
Achteruit gegaan	55,1	61,2	35,9	27,4
Rust				
Vooruit gegaan	14,7	8,2	24,2	21,9
Achteruit gegaan	26,5	33,0	17,6	9,6
Sfeer				
Vooruit gegaan	14,5	4,2	18,9	16,4
Achteruit gegaan	36,2	44,8	15,6	13,7
Imago				
Vooruit gegaan	8,7	5,2	14,3	21,9
Achteruit gegaan	31,9	55,7	19,8	15,1
Bevolkingssamenstelling				
Vooruit gegaan	4,9	3,4	15,3	15,5
Achteruit gegaan	44,3	65,4	29,4	9,9

Ad winkels:

- Verschillen tussen bewoners oudbouw en nieuwbouw in: Bouwlust ($p=0,092$; $V=0,17$)¹⁸

- Verschillen tussen Hoograven en Bouwlust: oudbouw: ($p=0,064$; $V=0,18$)

Ad veiligheid:

- Verschillen tussen H en B: oudbouw ($p=0,020$; $V=0,20$), nieuwbouw ($p=0,000$; $V=0,36$)

Ad netheid:

- Verschillen tussen H en B: oudbouw ($p=0,050$; $V=0,19$), nieuwbouw ($p=0,000$; $V=0,34$)

Ad rust:

- Verschillen tussen H en B: nieuwbouw ($p=0,000$; $V=0,31$)

Ad sfeer:

- Verschillen tussen bewoners oudbouw en nieuwbouw in: Bouwlust ($p=0,055$; $V=0,19$)

- Verschillen tussen H en B: oudbouw ($p=0,011$; $V=0,24$), nieuwbouw ($p=0,000$; $V=0,36$)

Ad imago:

- Verschillen tussen bewoners oudbouw en nieuwbouw in: Bouwlust ($p=0,010$; $V=0,24$)

- Verschillen tussen H en B - nieuwbouw ($p=0,000$; $V=0,44$)

Ad bevolkingssamenstelling:

- Verschillen tussen bewoners oudbouw en nieuwbouw: B ($p=0,009$; $V=0,22$), H ($p=0,009$; $V=0,25$)

- Verschillen tussen H en B: (oudbouw: $p=0,054$; $V=0,20$), nieuwbouw ($p=0,000$; $V=0,57$)

Bron: Bewonersenquête 2003

Tabel II.3

Situatieschetsen: Percentage respondenten dat aangeeft een bepaalde situatie erg of zeer erg te vinden en te hebben meegemaakt

¹⁸ (Cramér's) V is een maat voor de samenhang tussen twee variabelen in een kruistabel en kan variëren tussen de 0 (geen samenhang) en 1 (volledige samenhang). p is de overschrijdingskans en geeft weer bij welk percentage betrouwbaarheid er sprake is van een verband tussen de variabelen. Als $p \leq 0,05$, dan is er met 95 procent betrouwbaarheid een verband tussen beide variabelen in de kruistabel.

	Bouwlust		Hoograven	
	Oudbouw	Nieuwbouw	Oudbouw	Nieuwbouw
Vindt men situatie erg?				
1. vuilnis op de verkeerde dag buiten gezet	68,2	91,6	52,8	54,5
2. pakje kaas stelen	72,9	79,6	74,5	75,7
3. vrouw uitschelden	95,4	100,0	99,1	98,2
4. zwart werken	25,9	33,3	21,5	25,5
5. dronken man	73,6	74,3	58,5	65,8
6. gestolen TV	70,1	74,0	73,8	78,2
Wel eens meegemaakt?				
1. vuilnis op de verkeerde dag buiten gezet	68,2	71,0	77,8	71,8
2. pakje kaas stelen	26,7	21,3	9,3	14,5
3. vrouw uitschelden	34,5	43,5	31,5	30,4
4. zwart werken	11,8	10,4	16,0	13,6
5. dronken man	31,4	18,7	34,9	26,1
6. gestolen TV	2,4	2,8	10,3	1,9

Vindt men situatie erg?

Ad vuilnis: Zowel in de oudbouw ($p=0,030$; $V=0,16$) als in de nieuwbouw ($p=0,000$; $V=0,42$) is er een significant verschil tussen Bouwlust en Hoograven. In Bouwlust is er een significant verschil tussen de oudbouw en de nieuwbouw ($p=0,000$; $V=0,30$).

Ad dronken man: Tussen Bouwlust en Hoograven bestaat een significant verschil voor wat betreft de oudbouw ($p=0,029$; $V=0,16$).

Wel eens meegemaakt?

Ad kaas stelen: Significant verschil tussen de oudbouw van Bouwlust en Hoograven ($p=0,001$; $V=0,23$)

Ad vrouw uitschelden: Significant verschil tussen de nieuwbouw van Bouwlust en Hoograven ($p=0,043$; $V=0,14$)

Ad dronken man: Significant verschil tussen oudbouw en nieuwbouw van Bouwlust ($p=0,041$; $V=0,24$)

Ad gestolen TV: Significant verschil tussen oudbouw en nieuwbouw van Hoograven ($p=0,010$; $V=0,18$) en tussen de oudbouw van Hoograven en de oudbouw van Bouwlust ($p=0,030$; $V=0,16$).

II.2 Aanvullende statistische informatie bij de tabellen van hoofdstuk 4 en 5

Tabel 4.2: $V = 0,27$; $p = 0,000$

Tabel 4.3: $V = 0,17$; $p = 0,035$

Tabel 4.4: Zowel in Bouwlust ($V=0,30$; $p= 0,003$) als in Hoograven ($V=0,27$; $p=0,004$) is er een significant verschil tussen doorstromers en nieuwkomers in het aandeel mensen voor wie de buurt een vestigingsmotief is.

Tabel 4.5:

Ad 1) - Verschil tussen Bouwlust en Hoograven: $p=0,003$; $V=0,20$

- Verschil tussen doorstromers en nieuwkomers in Bouwlust: $p=0,002$; $V=0,30$

Ad 2) - Verschil tussen doorstromers en nieuwkomers in Hoograven: $p=0,081$; $V=0,17$

Ad 3) - Verschil tussen Bouwlust en Hoograven: $p=0,001$; $V=0,22$

- Verschil tussen doorstromers en nieuwkomers in Bouwlust: $p=0,016$; $V=0,23$

Tabel 4.6:

- Verschillen tussen bewoners oudbouw en nieuwbouw in Utrecht: $p=0,001$; $V= 0,26$

- Verschillen tussen Utrecht en Den Haag: oudbouw ($p=0,000$; $V=0,31$), nieuwbouw ($p=0,000$; $V=0,56$)

Tabel 4.7:

- Het aandeel bewoners dat 'meer allochtonen' noemt als belangrijkste verandering in de bevolkingssamenstelling verschilt significant tussen Bouwlust en Hoograven in zowel de oudbouw ($p=0,000$; $V=0,49$) als de nieuwbouw ($p=0,000$; $V=0,61$).
- In Hoograven is er een significant verschil tussen bewoners van de oudbouw en de nieuwbouw in het aandeel dat 'meer autochtonen' als belangrijkste verandering in de bevolkingssamenstelling noemt ($p=0,031$; $V=0,27$).

Tabel 4.8

In Den Haag is er een significant verschil tussen allochtonen en autochtonen in zowel de oudbouw ($p=0,072$; $V=0,20$) als in de nieuwbouw ($p=0,008$; $V=0,26$)

Tabel 5.1: In de nieuwbouw van Bouwlust is er een significant verschil tussen doorstromers en nieuwkomers ($p=0,055$; $V=0,18$)

Tabel 5.2: Zowel in Bouwlust ($p=0,014$; $V=0,18$) als in Hoograven ($p=0,002$; $V=0,21$) is er een significant verschil tussen de bewoners van de oudbouw en de bewoners van de nieuwbouw als het gaat om het burecontact.

Tabel 5.3:

- Het aandeel mensen met de meeste vrienden buiten de buurt is zowel voor de oudbouw ($p=0,035$; $V=0,16$) als voor de nieuwbouw ($p=0,001$; $V=0,22$) significant hoger in Hoograven.
- In Bouwlust is er een significant verschil tussen doorstromers en nieuwkomers ($p=0,017$; $V=0,24$); in Hoograven is er een significant verschil tussen bewoners van de oudbouw en de nieuwbouw ($p=0,084$; $V=0,12$).

Tabel 5.4:

- Tussen Bouwlust en Hoograven is voor wat betreft de nieuwbouw sprake van een significant verschil ($p=0,000$; $V=0,34$)
- Tussen de oudbouw en de nieuwbouw is er zowel een significant verschil in Bouwlust ($p=0,014$; $V=0,18$) als in Hoograven ($p=0,059$; $V=0,13$)
- Tussen autochtonen en allochtonen is er alleen een significant verschil in de oudbouw van Hoograven ($p=0,003$; $V=0,29$)

Tabel 5.5:

- Tussen Bouwlust en Hoograven is er een significant verschil bij de bewoners van de oudbouw ($p=0,010$; $V=0,19$)
- Zowel in Bouwlust ($p=0,034$; $V=0,19$) als in Hoograven ($p=0,000$; $V=0,38$) is er een significant verschil tussen de bewoners van de oudbouw en de nieuwbouw.

Tabel 5.7

Ad hulpvraag:

- Tussen Bouwlust en Hoograven is voor wat betreft de oudbouw sprake van een significant verschil ($p=0,087$; $V=0,12$).
- Tussen de oudbouw en de nieuwbouw is er zowel een significant verschil in Bouwlust ($p=0,002$; $V=0,23$) als in Hoograven ($p=0,013$; $V=0,17$).
- Tussen autochtonen en allochtonen is er in elke subcategorie een significant verschil: Bouwlust oudbouw ($p=0,009$; $V=0,28$); Bouwlust nieuwbouw ($p=0,003$; $V=0,29$); Hoograven oudbouw ($p=0,005$; $V=0,28$); Hoograven nieuwbouw ($p=0,013$; $V=0,17$).

Ad hulpbereidheid:

- Tussen de oudbouw en de nieuwbouw is er zowel een significant verschil in Bouwlust ($p=0,014$; $V=0,17$) als in Hoograven ($p=0,055$; $V=0,14$).
- Tussen autochtonen en allochtonen is er een significant verschil in de nieuwbouw van Bouwlust ($p=0,056$; $V=0,19$) en in de oudbouw van Hoograven ($p=0,018$; $V=0,23$).

Tabel 5.10

- Tussen Bouwlust en Hoograven is er voor wat betreft de nieuwbouw zowel een significant verschil ten aanzien van het verblijfsduurperspectief ($p=0,062$; $V=0,127$) als ten aanzien van de onveiligheid ($p=0,004$; $V=0,20$).
- Tussen de oudbouw en de nieuwbouw is er voor wat betreft Bouwlust sprake van een significant verschil ten aanzien het verblijfsduurperspectief ($p=0,016$; $V=0,18$)